

A Hunyadi-per a történettudományban és a szépirodalomban¹

A Hunyadi-perben minden történész az 1409-es adománylevéltől indul, miként a kezdő táncos a kályhától. Ez az első Hunyadi Jánosra vonatkozó biztos forrás. Ebben az adománylevében Zsigmond király udvari vitézének, Vojknak (románosan: Voicu) és testvéreinek, Mogosnak (Mogos < Magas) és Radulnak, továbbá ugyancsak Radul nevű unokatestvériknek, valamint Vojk fiának Jánosnak adta a hunyadvári királyi birtokot. Rendelkezésre áll még a birtokba való beiktatásról szóló oklevél, majd az adománylevél 1419-es átírása és megerősítése. Mindez már találgatások forrása is. Mivel az írnokok nem tudtak románul, a román neveket nem írták következetesen. Vojk névvel (Voyk, Woyk, Wayk) nincs is baj. Az oklevelek megemlítik Vojk apját is, de nevét többféleképpen írták: Serbe, Sorbe, Sorb, Serba. Románosan lehet: Șerbu,² Șerb, Șerba, Șerban,³ Șorban, Șorb, sőt még Sârb is. Hiszen a későbbi időkből tudunk az ugyancsak hátszegi bajesdi Serbről, akinek a nevét a magyarok Szerbnek ejthették,⁴ de a románok Sârbnek, mert tudunk egy ugyancsak „Szirb de Bajesd”-ről, akinek unokája, „Serbán alias Szirbán”⁵ Kérdés: mi következhet ezekből a nevekből? Hogyan értelmezhetőek?

¹ A tanulmány az ELTE BTK Román Filológiai Tanszékének műhelyében a 128 151 sz. NKFI-pályázat keretében készült.

² Nicolau, T.: Ioan Huniade Corvin. București, 1925. 33.; Dan, Mihail P.: *Un stegar al luptei antiotomane – Iancu de Hunedoara*. Editura Militară, București, 1974, 24.

³ Prodan, David: *Din istoria Transilvaniei*. Editura Enciclopedică, București, 1991, 259.

⁴ Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. V. kötet. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1913, 152.

⁵ Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár (továbbiakban: MTAKK), Ms. 451. Veress Endre: Erdélyi és magyarországi román bojárok és nemesek. 11.

Az ősök neveinek értelmezései

Ha a román név Șerbnek vagy Șerbunak hangzott,⁶ akkor ez magyarul szolgát jelentett, ha pedig Sârbként hangzott, amit később magyarul Szirbnek adtak vissza, akkor ez magyarra fordítva szerb. Tehát két ragadvány-név lehetősége vetődik fel: Szolga és Szerb. Ez netán azt jelenthetné, hogy a nagypapa nagyon alacsony sorból jött, vagy éppen szerb volt.

A *Serbe* név *Szerbként* való értelmezése hozzájárult Hunyadi szerb-kultuszához. Mégis 1847-ben éppen a szerb folyóirat (*Srpski Letopisi*) volt az, amelyben a Hunyadi bolgár (-szerb) királyi származása mellett törtek lánzdzsát. Eszerint nagypapa a törökök elől először Havaselvére költözött, apját pedig innen hívta Zsigmond király Magyarországra.⁷

Magyar történészek ezt nem vették át. Viszont az etnikai vegyészkeedésbe többen is elmerültek. Hadd hozzak fel néhány – többé-kevésbé mulatságos – példát. Réthy Lajos, felülmúlhatatlanul trágár verseink poétája így elmélkedett: „Vegyes nyelvű nép volt akkor az oláh. A legtöbb rumun, mint par excellence pásztornép, de részben rácok, bolgárok és albánok vagy orbonások.” Viszont Vojk neve Vuk. „Ha Hunyadi János atyja rumén lett volna, nem nevezte volna magát szerbül Vuknak, hanem ruménül Lupunak, mert a két név egyet, farkast jelent, s mindenféle nyelvben ismeretes keresztnév. Havasalföldi vajdák, bojárok nevezték magukat Lupu, Lupulnak, nevezhette volna magát így Hunyadi János atyja is, ha ruménnek tartja magát, s nem délszlávnak.”⁸ Ugyanezt finomabban és óvatosabban Csánki Dezső így öntötte formába: Hunyadi „elődei volachusok; vegyes vér folyt az ő ereiben is. Ősei kenézek vagy vajdák, törzsfők voltak, egyiket, aki Toti helységben, éppen Hunyadmegyében viselte a kenézi tisztet – ismerjük is”⁹ (Igaz, nem Totiból, és nyilván arról a Koztháról (Costearól) van szó, aki – egy 1360-as oklevél szerint – Musanával (Mușana) együtt újrateremtette Rekettyefalvát és Nyírest.¹⁰ Myk (Micu) viszont beperelte a demsusi Musana fiait Stoyant (Stoian) és Bolyent (Boian), továbbá a nagycsulai Koztha unokáit (Balota, Bay, Surb [? Surs?], Nan) és a két helységet magának vindi-

⁶ Mureșanu, Camil: *John Hunyadi: Defender of Christendom*. Center for Romanian Studies, Las Vegas, 2001, 41.

⁷ Margalits Ede: *Szerb történeti repertorium*. I. kötet. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1918. 142.

⁸ Réthy László: Oláh eredetűek-e a Hunyadiak? *Turul*, 1884, 137–141.

⁹ Csánki Dezső: Hunyadmegye és a Hunyadiak. *Századok*, 1887. 1. sz., 27.

¹⁰ Fekete Nagy, Antonius – Makkai, Ladislaus: *Documenta Historiam Valachorum in Hungaria illustrantia, usque ad annum 1400 p. Christum*. Budapest, 1941, 146–147.; Jakó Zsigmond – Hegyi Géza – W. Kovács András: *Erdélyi okmánytár IV*. Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest, 2014, 51–51.

kálta kenézi jogon. A pert elvesztette. A per tárgya lehetett az 1300 óta már fennálló lakótorony, a falu régészeti maradványai viszont 12–13 századi településre vallanak.¹¹⁾ De a lényeg Csánkinál: Hunyadi, a kenézek sarjadéka a végén „szláv eredetű, de már Magyarországon meghonosodott volachus családból származva, amint fellép, nő, s kortársai közül kimagaslik, minden ízében nyugoti, magyar.”¹² Végül Fraknoi Vilmosnál: „Kétségtelenül áll az a tény, hogy Mátyás atyjának elei az oláhok elnevezésével összefoglalt albán, rumén és bolgár eredetű pásztornéphez tartoztak, melyet a Balkán tájairól a legelő elégtelensége, majd a törökök terjeszkedése a magyar-havasalföldre és tovább éjszak felé szorított. A királyi uradalmak és magánbirtokosok örömmel vették igénybe az erőteljes jövevények munkás karját. Főképpen a nagy kiterjedésű erdőkben telepítették meg őket, hogy ezek rengetegeit irtásák, a ragadozó vadat üldözzék, a legelőket nyájakkal népesítsék be; ekképpen a civilizáció művének kezdetleges feladatait oldják meg.” Mint tették „Serbánnak fiai,”¹³ akiből aztán – Schönherr Gyulánál – Serbán kenéz lett.¹⁴ Akiket idéztem, mind a magyar történetírás kimagasló alakjai, de saját koruk gyermekei voltak ők is, hatott rájuk a korszellem, és ők is arra. Úsztak az árral, de melyik történetírás nem úszik az árral? Persze sokféleképpen lehet lubickolni vagy fulladozni a történelem vizeiben, és azért mindig megvolt a lehetősége annak, hogy a történész saját jobb meggyőződését is kifejezésre juttassa. Három további példával élnek. Az első az, ahogy Korvin János életírója megkerülte Hunyadi etnicitásának kérdését, és pedig azzal, hogy Vojk vitézt „a hunyadi hegylakók vajdájának fia”-ként jellemezte, és aztán az ő fiából, „az egyszerű köznemesből lett a magyar nemzet legnagyobb hőse, aki koronázatlan fővel majdnem egy évtizedig gyakorolta a királyi hatalmat Magyarországon.”¹⁵ És ezt ki merné tagadni? Azt már igen, hogy Vojk vajdafi lett volna, mert erre nincs adat, viszont valóban köznemes lett. Talán azért kellett vajda ős, mert a kenézek nem voltak elég előkelők...

A második példa a kiváló geneológus Wertner Mór példája, aki egyébként orvos volt, és így közelebbről ismerte az emberi lelket is. Ő az okleve-

¹¹ Popa, Radu: *La începuturile evului mediu românesc. Țara Hațegului*. Editura Științifică și Enciclopedică București, 1988, 91., 114.

¹² Csánki: Hunyadmegye... Id. kiad. 31.

¹³ Fraknoi Vilmos: *Hunyadi Mátyás király 1440–1490*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1890, 5–6.

¹⁴ Schönherr Gyula: *Az Anjou Ház örökösei. A magyar nemzet története*. III. kötet. Szerk. Szilágyi Sándor. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Társulat, Budapest, 1895, 385–630.; 620.

¹⁵ Schönherr Gyula: *Hunyadi Korvin János, 1473–1504*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1894. <http://mek.oszk.hu/05700/05789/html/02.htm#d1e210> (utolsó letöltés: 2017. május 24-én).

lek neveit olvasta újra. Szerinte a Serbe és a Sorbe ragozott alak, a Serbá-nak vagy Sorbá-nak hallott Szerban vagy Şorban birtokos esete. De a pontos név lehet Serb (Şerb) vagy Sorb (Şorb), sőt Surb. Az 1360-as – említett – hátszegi per egyik alakja Surb. Wertner Mór szerint ő lenne Hunyadi János nagyapja.¹⁶ Emellett nem szól semmi, de ellene sem. Aki legalaposabban ismerte ezt a világot ugyan Sursnak olvasta ezt a nevet, amikor még jól látott, de később már maga sem volt egészen biztos az olvasatban.¹⁷ Mára már megfakult az oklevél, de azért a magyar forráskiadók Surb mellett döntöttek.¹⁸ Ez a román Sârb = Szerb alakból származhat. A román forráskiadóknak jobban tetszett a Surs, románosan: Jurj név.¹⁹ Abban nincs vita, hogy Surb nagyapja Koztha, azaz Costea. Ezek mind kenézek voltak. Mátyás király családfája így gyökerezne a kenézek világában?! Wertner szerint igen. Nézetét pedig így nyomatékosította: „Mert tény, ami tény! Bárhogy is hozzászoktak a rövidlító epigonok töredékei, hogy az emberiség történetében feltűnt kimagasló alakokat az üres frázisoktól duzzadó egyoldalúság és a célzatos elfogultság szemüvegével nézzék, és bárhogy is bírálják Hunyadi János egyéniségét és működését: annyi áll, hogy Hunyadi János *csak úgy lett azzá, amivé lett*, hogy félretévén minden partikularizmust, mindig és mindenütt, tekintet nélkül az egyes és az egyéni érdekekre, csak egyetlen-egy közös cél elérésére törekedett: a közös magyar haza boldogítására és az egységes magyar állameszme megszilárdítására. Csak így eshetett meg az a – nemzetek múltjában nem igen gyakran előforduló – esemény, hogy az oláh származású Hunyadi Jánost, bár ősei nem Ázsiából és nem is párduckacagánnyal jöttek az országba, ugyanazon ország törzsökös főurai országuk kormányzójává, fiát pedig királyukká választották.”²⁰

1902-ben Márki Sándor szerkesztésében megjelent a *Mátyás király emlékkönyv*. Ebben Karácsonyi János értekezett Mátyás király őseiről. Az 1409-es adománylevél alapján szépen felrajzolta a családfát, és sejtelmesen megjegyezte, hogy a királyi kancellária „nem a maga ujjából szopta azon, magyar füleknek idegen, ritkán hallott Serbe, Vajk, Radul neveket, hanem azokat a kérelmező Hunyady I. Vajk előadása után írta be az adománylevél-

¹⁶ Wertner Mór: A Hunyadiak (a család eredete és nemzedékrendje). *A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve. XI.* Déva, 1900, 89–136.; 136.; Uő: Még egyszer Hunyadi János származásáról. *Turul*, 1901. 1. sz., 142.

¹⁷ Sólyom-Fekete Ferenc: A Hunyadiak rokonsága (Adalékok dr. Wertner Mór Hunyadi-tanulmányához). *A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve XI.* Déva, 1900, 137–147.; 138.

¹⁸ Jakó–Hegy–W. Kovács: i. m. 51.

¹⁹ Fekete Nagy – Makkai: i. m. 508.

²⁰ Wertner: i. m. 136.

be. El kell tehát fogadnunk azt, hogy Hunyady I. Vajknak atyját Serbenek, testvéreit Magasnak (vagy Magosnak) és Radulnak, unokatestvérét szintén Radulnak, legidősebb fiát Jánosnak hitták. Azt sem lehet kétségbe vonni, hogy a királyi kancellária ismerte a királyi udvar tisztviselőit (Hunyad megye földrajzát már nem) s így Hunyady I. Vajk 1409-ben valóban előkelő, a köznemesnél sokkal magasabban álló férfiú: udvari vitéz vala. Ezek bizonyos számú zsoldos katonával egyenesen a király személyét követték, szükség esetén vele és érette harcoltak.” De ennél tovább nem ment Karácsonyi, hanem Hunyadi János érdemei felvázolása után leszögezte, hogy „Mátyás büszkén hivatkozhatott őseire s nem kellett, mint Macedo Vaszilnak, hamis genealógiákhoz folyamodnia”.²¹ Csakhogy tanulmánya kéziratában még neki rugaszkodott, hogy két vitás pontot is taglaljon. De a tanulmány kéziratából csak ennyi maradt ránk: „Hozzá nyúlunk tehát az első vitás ponthoz, a darázsfészekhez: minő nemzetiségű volt Hunyady I. János?”²² A folytatást a kötet szerkesztője nemhogy nem közölte, de még a kéziratot is kidobhatta. A két vitás pont nyilván Hunyadi etnikai és társadalmi eredetének taglalása lett volna. Az ünnepi kötetbe, a *Mátyás király emlékkönyv*be nem fért be az ő nézete, amelyet azért a *Turul* című geneológiai szakfolyóiratban közzé tett. Eszerint „Hunyady I. János *rumun* származású magyar hős vala.” (Az oláh szót nem használta, mert szerinte az oláh még akkor nem jelentett nemzetiséget, hanem a balkáni vagy balkáni eredetű pásztorokat nevezték oláhnak. A *rumun* alatt románt értett, de nem románt írt, mert ezzel a román nemzeti történéseknek tett volna engedményt.) Hunyadi őseit pedig az 1374-ben Havaselvéről Magyarországra menekült bojárok között találta meg.²³

Gondolom, a Mátyás-emlékkönyv szerkesztője is vívódott, amikor megolvasta Karácsonyi kéziratát, de a román származás még akkor sem, ha bojári, nem illett bele a műbe, amely éppen Mátyás király kolozsvári szobrának leleplezése alkalmából készült. Maradt a szerb származás.

Sikerült is egy fantasztikus történetet összeállítani, amely Temes vármegye monográfiájában jelent meg. Eszerint: „Születésére nézve *Hunyadi János* délszláv vagyis szerb eredetű. Családja a régi Szerbiából 1334 végén vándorolt ki, mikor Dusán István szerb fejedelem erőszakoskodásai miatt Károly Róbert királynak a szerbek ellen hadat kellett vezetnie. Akkor *Nikola* [oklevélben: Mykula] fia *Bogdán* [Bogdan] vajda ajánlatot tett Károly

²¹ Karácsonyi János: Mátyás király ősei. In Márki Sándor (szerk.): *Mátyás király emlékkönyv kolozsvári szobrának leleplezése alkalmára*. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.T., Budapest, 1902, 9., 17.

²² MTAKK, Ms 5162/742. Karácsonyi: i. m.

²³ Karácsonyi János: Adalék Hunyadi János származásához. *Turul*, 1902. 2. sz., 52–53.

Róbertnek, hogy hajlandó szerb és oláh népével együtt átállani a magyar királyhoz, ha szabadságaik megtartásával megfelelő helyet kapnak Magyarországon. Károly elfogadta Bogdán ajánlatát. A bevándorolt balkániak Máramarosban telepedtek le. Sokan közülök a király óhajára latin hitre tértek. Mikor 1346-ban a tatárokat Moldvából kiverték, azok, kik a görög egyházhoz ragaszkodtak, kivonultak Máramarosból Moldvába. A patarénusokból latin hitre tért szerbek pedig továbbra is bennmaradtak az országban, s itt évek folytán elszéledtek. Jutott közülök a dél-magyarországi részeknek is. Temes vármegye északi határvonalán, *Hollós* régi kun helységben, Hunyadi János dédapja letelepedett. Jobbágyi szolgálatot végzett és katonáskodott. 1365-ben, Nagy-Lajos idejében e dédapának fia, illetőleg Hunyadi János nagyapja részt vett Erdélyben a havasalföldi hadjáratban. Az oláhok szerb származása miatt *Serbánnak*, azaz szerbnek nevezték. Vitézsége és királyhűsége jutalmául Nagy Lajos Hunyad vármegyében egy önálló és egyenesen a királynak alárendelt kenezátus élére állította. Ilyen kenezátusok voltak akkor Erdélyben a fogarasi, hátszegi s néhány a szomszédos Szörény és Krassó vármegyékben: Kötelesek voltak Magyarország védelmében mindenkor hadba szállani. Kenézi állásában Serbán szép vagyont szerezhetett és nagyon valószínű, hogy ez időtájt ment át Hollós, a temesvármegyei családi fészek, Serbán birtokába. Különben érthetetlen lenne, hogy Serbán fia *Vuk*, Hunyadi János atyja, hogyan juthatott be a palotájának személyzetére oly rátartós Zsigmond király udvarába, a hol őt 1409-ben találjuk, midőn a királytól okt. 18-án atyja hunyadvármegyei kenezátusának főhelyét, Hunyadvárát adományul kapja. Minthogy *Vuknak* fia, *Hunyadi János*, 1387 táján született, *Vuk* 1409-ben legalább is 42 éves és előkelő állású férfiú lehetett, ki már Hollós birtokában és a magyar nemesek sorában volt. *Mind-ezek alapján, bizonyító okiratok hiányában, figyelemreméltónak látszik az a föltevés, hogy Hunyadi János, családjának temesvármegyei otthonában, Hollóson született.* Hollósi birtokáról vette fel czímerébe a *hollót*, a másik birtokát pedig azzal tette emlékezetessé, hogy *Hunyadinak* nevezte magát.”²⁴

Csakhogy szinte minden e Hollós helységből való származtatás ellen szól. Bogdán (Mikola fia) 1334-ben lépte át a határt, de hogy pontosan honnan jött, nem tudni, feltehetően Havaselvéről, ahol meghasonlott az uralkodóval, Baszarákkal. Azon már folyik a vita, hogy az erről szóló – 1335-ös – oklevélben a beköltözés tartott háromnegyed évet, vagy pedig a királyi megbízott és a román vajda ennyi ideig tárgyaltak volna, három alkalommal, és így eszerint az értelmezés szerint nem is biztos, hogy a beköltözés megtörtént. De ez az értelmezés „nagyon kevésbé valószínű”, annál is

²⁴ Szentkláray Jenő: Temes vármegye története. In Borovszky Samu (szerk.): *Temes vármegye*. Országos Monografia Társaság, Budapest, [1911.] 295.

inkább, mert pár év múlva egy Bogdán vajda (feltehetően a bevándorlóval azonos) Csanád megyében egyik földbirtokos nemessel összetűzésbe keveredett.²⁵ A beköltözést bizonyosnak lehet tekinteni, de azt már nem, hogy ez a havaseltvi Bogdán népével Máramarosban kötött volna ki²⁶ úgy, hogy embereivel a Tisza mellékén vonult volna fel, mert itt a tatárjárás elnéptelénítette a tájat, és aztán az ide telepedő kunok is eltávoztak.²⁷ Ezzel szemben azt is lehetett állítani, hogy Róbert Károly a máramarosi románságot Moldvából telepítette be, és mivel itt a románok vándorlásaik során erősebb magyar hatáson mentek keresztül, mint a Havaseltvől jöttek, a máramarosi román társadalom a többihez (Hátszeg, Fogaras, Bánság) viszonyítva tagoltabb, erősebbek a társadalmi különbségek, és ez is magyarázza a továbbibban a román vajdaság vármegyévé alakulását, és integrálódását az államszervezet egészébe.²⁸ Tache Papahagi, a kiváló macedo-román eredetű román nyelvész az erdélyi-érchegységi mócokról és a máramarosi románokról feltételezte, hogy a Duna jobb partjáról indulva a 10. században foglalták el helyüket.²⁹ A moldvai államalapítás története sem ilyen egyszerű vallásháború eredménye.³⁰ Nagy Lajos és Serbán kapcsolata logikai konstrukció,³¹ és nem kevésbé az, ami a régi kun Hollóson megtelepedő katolizált patarénusokat, más szóval bogumilokat is illeti. (A bogumilok szerint a fizikai világ, beleértve az emberi testet is, egy rossz isten, az ördög műve, a lélek a jó isten műve, ezért a fizikai világgal, és benne a fennálló társadalmi és politikai intézményekkel való szembefordulás a jó istennek tetsző cselekedet. Sőt az emberölést és a lopást sem tartották főbenjáró bűnnek, mert a fennálló rend ellen irányult. A mozgalom nevét alapítójától, Bogomiltól – magyarul: Istenszerető – kapta. Ez az eretnokség a Balkánról áterjedt Dél-Franciaországba is. Mindkét nagy egyház, a római katolikus és a gö-

²⁵ Fekete Nagy – Makkai: i. m. 74–75., 83.

²⁶ Uo. 101.

²⁷ Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. IV. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1998, 118.

²⁸ Makkai László: Az északi románság bevándorlása és megtelepedése. In Gáldi László – Makkai László (szerk.): *A románok története, különös tekintettel az erdélyi románokra*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1938, 52–53.

²⁹ Papahagi, Tache: *Graiuul și folklorul Maramureșului*. Cultura Națională, București, 1925, LXXX.; Nicolescu, Alexandru: *Romania Antiqua, Romania Nova et la continuité „mobile” du Roumain. Quaderni di Filologia Romanza della Facoltà di Lettere e Filosofia dell’Università di Bologna*. 1987. 6. k., 15–16.

³⁰ Miskolczy Ambrus: „A rosszak útján” (2.) *Magyar Kisebbség*, 2017. 1–2. sz., 147–174.

³¹ Miskolczy Ambrus: A félhold árnyékában. Honvédelem és társadalomszerveződés Magyarország román határőrvidékein. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2018. 2. sz., 351–392.

rögkeleti ortodox egyaránt üldözte.) Viszont tény, hogy Hollós 1451-ben már Hunyadi János birtoka.³² Alighanem a falunév ihlette meg a történészt, aki úgy járt el, mint elődje a 13. századi Anonymus, a helyneveknek olyan jelentést tulajdonított, amire valami történetet lehetett építeni.

A Hunyadi eredet-irodalom is valóságos erdő. Vagy komorabban szólva: „Úgy vagyunk [...] Hunyadi János őseinek felkutatásánál, mint aki nagy romhalmaz előtt áll.”³³ És itt „a felvethető kérdések végtelenül nehezek, mert azok, akik tudták a tényállást, vagy ha akarták, megtudhatták volna, nem nyilatkoztak, vagy nem akartak nyilatkozni; sőt sajnos sokszor el is homályosították azt. Öt század után állapítani meg azt, hogy mit hallgattak el elnézésből, vagy mit nem akartak megmondani, vajmi nehéz és emellett vajmi háládatlan feladat”³⁴ – fejtegette báró Forster Gyula, és miután körültekintően elemezte a forrásokat, végül a következő bizonyosságot jelentette ki: „a Hunyadiak csak annyiban oláhok, amennyiben oláh népek fölött vajdaskodtak”.³⁵ Ez a tézis is abszurd, és ha valaki ilyesmiket állít, mindig találhatunk mentő körülményeket az adott ideológiai környezetben. Ami viszont a tényállás tudására és homályosítására vonatkozó megállapítást illeti, magától értetődik. Amíg az olasz humanisták gátlástalanul fantáziáltak, mármint ahogy azt a helyzet megkövetelte, Mátyás király egyik versfaragó kancellistája óvatosan jegyezte meg, hogy Hunyadi János, „az özvegyek és árvák védelmezője” szereti a hun népet (hunice gentis quoque amator).³⁶ De az, ami még száz éve is „háládatlan feladat” volt, ma szellemi játék, és tény: minden érveléssel szembe állítható valami ellenérv, és fordítva. Mégsem öncélú szellemi játék, amikor azt firtatták és firtatjuk, hogy Hunyadi János hol született, Havaselvén vagy Erdélyben vagy netán Budán – mint egyesek vélik.³⁷ És nemcsak magyar, román történész is elfogadta a budai szülőhely lehetőségét.³⁸ A nagy kérdés: ki volt az atya? Zsigmond király? Vagy egy

³² <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Csanki-csanki-dezso-magyarorszag-tortenelmi-foldrajza-a-hunyadiak-koraban-1/i-kotet-3/csanadmege-2BC9/helysegei-2BE9/>

³³ Karácsonyi: Adalék... Id. kiad. 49.

³⁴ Forster Gyula: Hunyadi János származása és a vajdahunyadi freskók. In uő (szerk.): *Magyarország Műemlékei*. IV. Franklin-Társulat, Budapest, 1915, 240.

³⁵ Forster: i. m., 187.

³⁶ Kovachich, Martinus: *Scriptores Rerum Hungaricarum minores*. II. Typis Regiae Universitatis Buda, 1798. 5.

³⁷ Elekes Lajos: A Hunyadi-kérdés. A magyar–román viszony a Hunyadiak korában. In Lukinich Imre (szerk.): *Mátyás király. Emlékkönyv születésének ötszázéves évfordulójára*. I. Franklin-Társulat, Budapest, 1940, 33.; Teke Zsuzsa: *Hunyadi János és kora*. Gondolat könyvkiadó, Budapest, 1980, 84.

³⁸ Dan: i. m., 26.

előkelő havaselvi harcos? Vagy egyike a nemesi sorba emelkedő hátszegi kenézeknek?

Más szóval a kérdés: Hunyadi János dicsősége kinek a dicsőségére, melyik régiónak, melyik apának és melyik társadalmi csoportnak és nemzetnek a dicsőségére szolgál? Kérdés és válasz a periféria kisebb-nagyobb tájainak és népeinek önszemléletével és önbecsülésével függött és függ össze, más szóval a sok mendemonda is a korabeli és a változásban álló társadalmi és a mentális viszonyokra vet fényt. Lehet-e Hunyadi Hátszegnek, a kenézek földjének „társadalmi terméke”? – hogy a román nemesek monográfiájának kifejezésével éljünk.³⁹ Közben ma is hallani olyasmit, hogy a kenézek kun eredetűek lettek volna, mint Hunyadi is. Látszólag a választ a történeti szociológia adhatná meg, de ennél erősebbnek bizonyult a misztika, igaz, a szociológia maga is némileg misztika és mágia.

Szociológiai vagy misztika

A Hunyadi-misztikának mély gyökerei vannak az emberi lélekben. Kell ugyanis valami magyarázat, hogy a nagy ember mitől nagy ember. És valljuk meg, az 1930-as években igencsak jeles történészeink úgy vettek revánsot, hogy Hunyadiat igyekeztek kiemelni az indító közezből, vagy pedig román származását azzal relativizálták, hogy a román vezetőréteg multietnikus összetételét hangsúlyozták. A legnagyobbak: Mályusz Elemér, Deér József és Hóman Bálint. Nem szeretem a denúciációs-(anti)történetírás-félt, de érdemes nagyító alá venni idevágó nézeteiket, ezek ugyanis némileg élnek és hatnak. Azért is, mert a kommunista diktatúra is diszkreditálta a történetírást, és valamiféle glóriával vonta be mindazt, amit előtte írtak, és amire azért a „korszellem” szintén rányomta bélyegét.

Mályusz Elemér az 1930-as években egyetemi előadásain annak rendje és módja szerint beolvasott „az oláhoknak”. Szerinte „...a 13. század végétől Magyarországra betelepülő románságot [kéziratban: oláhságot] nem a belőle kifejlődött előkelők vezették, hanem egy tőle idegen népelem, amely felette uralkodott. A kenézek tehát nem önként vállalkozó románokat hoztak Magyarországra. A kenéz egy vagy több falunyi pásztornépnek valóssággal ura, parancsolója, felette a hatalmat már örökölte, s így az alattvalói előtt természetesnek is látszik. A pásztorcsoportok elsősorban kényszerből követték őt, de aztán önként is engedelmeskedtek, szolgáltak neki, mivel látták, hogy általa boldogulnak. A kenéz fegyverforgató katona, eszes em-

³⁹ Drăgan, Ioan: The Origin of John Hunyadi in Light of Recent Researches. In Dumitran, Ana – Máldy Loránd – Simon, Alexandru (ed.): *Extincta est lucerna orbis: John Hunyadi and his Time. In memoriam Zsigmond Jakó*. IDC Press, Cluj-Napoca, 2009, 189.

ber volt – parancsolni, vezetni csak ilyen tud –, megvédte a maga embereit, igazságot tett közöttük s előrelátó. S mert a nép ezt látta, szívesen követte. A kenéz tehát harcos, parancsoló, vezető, pásztornepe pedig engedelmessé nyáj volt. A kenézek török eredetére jellemző, hogy sok köztük a török nevé.⁴⁰ És a nevek szárnyakat adnak a fantáziának, a román nemesek elmagyarosodását éppen a magyar–török etnikai rokonsággal lehetett magyarázni: „A magyarságnak kétségkívül előnyt jelentett, hogy azzal az oláh néppel került szembe, amelyben a török és az oláh elem még nem vegyült el, hanem az előbbi az uralkodó réteg, az arisztokrácia, a másik meg a tömeg volt. A harci hajlamukat és kedvüket még őrző kenézekkel és vajdákkal, amint nálunk az oláhok vezetőit hívták, azért is könnyen megtalálhatta az együttműködés útját, mivel a törökös faji hagyományok bizonyos fokig rokonná tették őket.”⁴¹ Ma azt mondanánk, hogy a harcos elemek habitusa hasonlított. Emellett számos szláv nevű kenézt is találunk, így aztán – mint még szót ejtünk róla – lehetett válogatni, hogy kik telepedtek rá a románokra, a szlávok vagy a török–kun elemek. Nekünk ez utóbbiak jobban tetszettek.

Deér József is nagyjából Mályuszéhoz hasonló képet vázolt fel. „Az oláhság a kenézek és közoláhok balkáni megkülönböztetését hozta magával új hazájába, s ez lehetetlenné tette, hogy a magyar hatalom által ajándékozott autonómia valósággá váljék. A kenézi intézmény sem oláh, hanem szláv eredetű, melyet e havasi pásztorok a szlávoktól vettek át, maguk a kenézek pedig, miként ezt neveik világosan mutatják, nem oláh származásúak, hanem besenyők, kunok, bolgárok, szóval valamelyik balkáni »Herrenvolk« tagjai, akik fejlett uralmi ösztönrel kormányozzák az oláhok apró közösségeit.”⁴²

Ez is logikai konstrukció. Az oklevelek valóban szólnak irtásokról, de olyan oklevél nincs, amely arról szólna, hogy ez vagy az a névvel megnevezett kenéz népével megnevezett helyről jött volna. Igaz, tudunk egy havas-elvi vajdáról, Bogdánról, aki népével együtt 1334-ben lépte át a határt, és átköltözése háromnegyed évet tartott, majd aztán Csanád megyében egyik földbirtokos nemessel összetűzésbe is keveredett.⁴³ Az a bizonyos nyájszellem is – kategorikus jellemzőként – fikció, mert a pásztorok önféjű és sza-

⁴⁰ Mályusz Elemér: *A középkori magyarság település- és nemzetiségpolitikája*. Szerk. Soós István. Lucidus Kiadó, Budapest, 2002, 193.

⁴¹ Mályusz Elemér: *A középkori magyar nemzetiségi politika. Századok*, 1939. 9–10. sz., 411.

⁴² Deér József: *Pogány magyarság, keresztény magyarság*. Holnap Kiadó, Budapest, [1938] 1993. 214.

⁴³ Fekete Nagy – Makkai: i. m., 75., 83., 101.

badságszerető emberek. Peres ügyeiket gazdagok és szegények együtt rendezték. 1360-ban például a hátszegi kenézi széken a várnagy elnöklete alatt 12 kenéz, hat pap és hat közromán ült össze, hogy rendezze a már említett birtokviszályt Micu és a Muşana fiúk, továbbá a Costea unokák között, amely egyesek szerint – mint láttuk és még látni fogjuk – talán Hunyadi János felmenőit is érintette. Makkai László „kenézdemokrácia”-ként jellemezte a hátszegi román világot.⁴⁴ Prózáiban szólva a hátszegi „autonómia [...] szinte eléri a nemesi megye önkormányzatát”.⁴⁵ Mindenesetre, ha baj volt, még a 16. század derekán is a hátszegi nemesek mellett a parasztokat is hadba szólították a havaselvi vajda ellen.⁴⁶

Tény, hogy török nevek valóban jócskán előfordulnak a román vezetők körében,⁴⁷ jelentős kun és besenyő csoportok is beleolvadhattak a románságba, hiszen a 12. század végén és később is a balkáni románok együtt harcoltak a kunokkal Bizánc, majd a latin császárság ellen. Basarab (Bászaráb) Hátszegen is gyakori kun név, így hívták Havaselve első független uralkodóját is. Természetesen sok a szláv eredetű név. De magyar is akad. Például: *Hitemre*,⁴⁸ de ez kuriózum, ragadványnév lehet, nyilván az ítélszéki magyar esküformulát ismételtethette, aki ezt elnyerte. A magyar király hadakozásai során vehették át román vezetők a gyula katonai rang mellett a kendét is, amely aztán a hátszegi Kendeffy család nevében élt tovább, román változata pedig a Cârdea, szintén ma is élő családnév.⁴⁹ A Kendeffyek családfája 1300-tól napjainkig levezethető.⁵⁰ És a közös őstől (Nicolaus dictus Kende de Malomwyz) leágazó Kenderesi és Mara család is. A máramarosi Gyula nevét örzi Gyulafalva, azaz Giuleşti.⁵¹ De tudunk olyan erdélyi közrománról, aki halmozta a vezetők megnevezését: „Kende Knez” [Kende Kenéz].⁵²

⁴⁴ Makkai: i. m., 68.

⁴⁵ Mályusz: A középkori magyar nemzetiségi politika. Id. Kiad. 437.

⁴⁶ Forgách Ferenc: *Emlékirat Magyarország állapotáról Ferdinánd, János, Miksa királysága és II. János erdélyi fejedelemsege alatt*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982, 15.

⁴⁷ Rásonyi, László: Contributions à l'histoire des première cristallisations d'états des Roumains. *Archivum Europae Centro-Orientalis*, 1935. 1. k., 222–241.

⁴⁸ Csánki: *Magyarország történelmi földrajza...* Id. kiad. 190.; Popa: i. m., 122.

⁴⁹ Popa: i. m., 62.

⁵⁰ Szabó Károly: A Kendefiek a XIV. és XV-dik században. *Századok*, 1868, 22.

⁵¹ Popa, Radu: *Țara Maramureşului în veacul al XIV-lea*. Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1970, 84.

⁵² Fekete Nagy – Makkai: i. m., 302.

A *Herrenvolk* kifejezésnek rossz a hangzása, de az elképzelésnek román előzményei is vannak. Térségünkben egy-egy népet uraló uralkodó csoportokban sok az idegennek nevezett elem. Gondoljunk a *rumân* szó jelentésváltozására. Ezt az egyik kiváló román történész úgy magyarázta, hogy a 10. századi „bojári hódító osztály szláv volt, és maga alá rendelte a románokat (*rumâni*), akiknek a neve így szolga szinonimája lett”.⁵³ Radu Rosetti, ez a rendhagyó történész, egyik 1889-es cikkében azt bizonygatta, hogy a szlávok rabló hadjárataik során a 6. és 7. században a Duna bal partjáról számos latinizált trákot telepítettek a Duna jobb partjára és a Kárpátok vidékére, ahol viszont még éltek korábban latinizált elemek. Később a latin elemek erdélyi túlélésének lehetőségét is elvetette. A hegyekben való túlélés feltételezését egyenesen abszurdnak minősítette, mert szerinte az erdélyi hegyekben nem lehetett elég legelő az állattartáshoz, legfeljebb jelentéktelen törzset lehetett volna eltartani. A Román Akadémia meg is kapta a feladatot, hogy foglaljon állást ebben a kérdésben, de nem tette. A szerző pedig nyugodtan hirdethette, hogy a történettudomány célja az igazság feltárása, egyébként a hazafiatlanság vádjának elhárítására még azt is hangoztatta, hogy a románok 300 évvel korábban jöttek be, mint a magyarok.⁵⁴

Ma a kun vagy kunnak vélt államalapítók körül dúl a vihar. Egyik divatos román szerző, az immár elhunyt Neagu Djuvara, miután több évtizedes francia tartózkodás után hazatért, Franciaország megalakulásának analógiájára adta elő a havaseli román államalapítást. Éspedig ahogy a germán frankok meghódították Gallia népét, majd nyelvileg asszimilálódtak ehhez a meghódított néphez, valami hasonló történt a kunok és a románok esetében is. 1330-ban pedig Bászáráb vezetésével lerázták a magyar király hatalmát.⁵⁵ A kuntézis az önkéntes társulást vallja: „nyilvánvaló, hogy a helyben lakó román közösségek néhány száz éven keresztül szokásuk szerint harcos barbár főnököket választottak védnökeiknek”.⁵⁶

A kun ősök minapi „felfedezésének” előzménye az, hogy mérvadó történészek a havaseli román államot szubsztitúciós jellegűnek tekintették, éspedig úgy vélték, hogy az Erdélyből vagy a Déli-Kárpátokból alászálló román harcosok birtokba vették a tatár–kun állam-, pontosabban hatalmi szervezetet.⁵⁷ Aztán valamennyien egyesültek a keleti kereszténységben és

⁵³ Panaitescu, P. P.: *Interpretări românești*. Editura Enciclopedică, București, 1994, 21.

⁵⁴ Rosetti, Radu: *Regretabil! Viața românească*, 1909. 6. sz., 361–372.

⁵⁵ Djuvara, Neagu: *Thocomerius-Negru Vodă*. Editura Humanitas, București, 2007.

⁵⁶ Djuvara, Neagu: *Răspuns criticilor mei și neprietenilor lui Negru Vodă*. Editura Humanitas, București, 2011, 79.

⁵⁷ Stahl, Henri H.: *Teorii și ipoteze privind sociologia orânduirii tributale*. Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1980.; Uő.: *A régi román falu és öröksége*. Eötvös

román nyelvben, a havaselvi vajdai hatalom és az egyház is Bulgária hivatalos és egyházi nyelvét vette át, a közép-bolgár nyelvet, de ezt már erős szerb hatások szőtték át, mivel ekkor Szerbia volt az igazi balkáni hatalom.⁵⁸ Ez a kulturális közösség fontosabb, mint a török eredet. Mályusz viszont arra törekedett, hogy egyrészt racionális magyarázatot adjon a román kenézek elmagyarosodására, hiszen ezt „a rokon etnikum, az ugyancsak török származás megkönnyítette”. És a magyar nemessé és magyarrá lett román családok példájának fényénél „magától értetődővé lesz a Hunyadi család származása. Nem román [a kéziratban: oláh], nem vlach volt ez, hanem török eredetű, a magyarral rokon harcos család.” És mivel a Hunyadi címerben holló szerepel, akárcsak Bászáráb dinasztiájának címerében [melyben valójában sast láthatunk], „Hunyadi apja ennek az uralkodó nemzetségnek volt tagja”, aki „Zápolyai lányt” vett feleségül, és ezek után a románsághoz való köze: „semmi”.⁵⁹ Innen, Hunyadi kun eredetétől, már csak lépés a hun eredet...

Ez felelhető, de azt azért még jelezhetjük, hogy Hunyadi kunságának nyelvészeti „bizonyítéka” az atyai Vojk névnek a kun Bayból való származtatása.⁶⁰ Egyébként 1447-ben Hunyadi egy Bay nevű hátszegi román kenézt adománylevéllel erősített meg birtokában.⁶¹ De ilyen alapon Szent Istvánból, akit megkeresztelése előtt Vajknak neveztek, kunt lehetne csinálni...

Hunyadi kun eredetének a tézisében is akad ellentmondás. A tézis egyszerű: „A Vajk (Bajik) és a Sorbe név, melyek Hunyadi János Arany Horda-i, tehát kumán származását bizonyítják.”⁶² Baj = gazdag úr, Bajik ennek kicsinyítő képzős alakja. Hunyadi nagyapja kun-mameluk személynevet viselt: Sorbe = szerencsétlen úr. A tézist alátámasztó történet több száz évet ölel fel. A kunok egy része a tatárok elől Magyarországra menekült, a keleti rész viszont beépült az Arany Hordába, ugyanakkor a tatárok kun rab-
szolgaharcosokat adtak el Egyiptomnak, ezek a mamelukok. A havaselvi fejedelemséget – a Magyarországot felprédáló – Batu kán leszármazottja, Bászáráb alapította. Csakhogy – hangzik az ellenérv – erre a származásra

Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Román Filológiai Tanszék, Budapest, 1992, 114–134.

⁵⁸ Miskolczy Ambrus: „A rosszak útján” (1.) *Magyar Kisebbség*, 2016. 3–4. sz., 164–200.

⁵⁹ Mályusz: *A középkori magyarság...* Id. kiad. 193–194.

⁶⁰ Rásonyi László: *Hidak a Dunán. A régi török népek a Dunánál*. Magvető, Budapest, 1981, 156.

⁶¹ Rusu, Adrian Andrei – Pop, Ioan Aurel – Drăgan, Ioan (ed.): *Izvoare privind evul mediu românesc. Țara Hațegului în secolul al XV-lea*. Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1989, 143.

⁶² Rásonyi László: Török eredetű magyar személynevek. *Forrás*, 1983. 7. sz., 84.

nincs semmi bizonyíték, kunsága mellett pedig csak a név szól, és a Képes Krónikának az a miniatúrája, amely az 1330-as posadai csatát örökítette meg. Éspedig azt, hogy a hegyszorosban Róbert Károly és csapata előtt és mögött az utat elzárták, a hegytetőkről pedig kun süveges harcosok kő- és nyílzáporral árasztják el a magyar sereget. (Igaz, lehet, amit kun süvegnek nézünk, egyszerűen csak kucsma. A kő- és nyílzápor viszont tény.) A Hunyadi kunsága melletti történet szerzője azt is kiemelte, hogy Bászaráb népe jelentős részben „vlachok”-ból állt, vlachokat pedig 568-ban az avarok telepítettek a Dunától északra fekvő részekre. Ezek a vlachok románok. Kommentár a tézishez: a krónikában rómaiak, mivel Bizánc alattvalói. A vlachok első említése a 10. század végéről maradt ránk. A 7. században még csak megindulhatott a román nép kialakulása. A balkáni románok felvándorlását valló szakirodalom a 10. században hozza a románokat át a Dunán, úgy látszik, Hunyadi kun származásának bizonyítása érdekében a szerző a 7. században már románokat lát, miközben ugyanez a szerző Anonymus románjait török bulák népcsoportnak vélelmezte. És maga is érezhette, hogy baj van, nem csak Baj. Ezért megjegyezte, hogy a balkáni románok kérdése még tisztázásra szorul. Gyóni Mátyás idevágó munkásságát pedig tapintatosan elhallgatta. Azt viszont hangsúlyozta, hogy a románok folyamatosan telepedtek be Erdélybe. Az nem derül ki, hogy Hunyadi is így került volna Erdélybe. Végül is a név eredete a lényeg, és ami a Hunyadi címeren látható: a holló, amely kun totemállat.⁶³

Ezt még lehet fokozni. Például: „A román származást kétségbevonó és meg nem cáfolt föltételezés oly tömördek, hogy a Hunyadiak román eredetét ma már komoly tudós aligha hangoztathatja egyértelműen. A gazdasági, politikai, szótörténeti, művelődéstörténeti, néprajzi és egyéb vizsgálódások viszont néhány pontban fölerősítik egymást. Először: a Hunyadiak ősei kenézek. Másodsor: a kenézek, török (kun), albán, szláv származásúak lehetnek. Harmadsor: a kenézek csak a Hunyadiak kora után románosodtak el. Negyedsor: Baszaraba és Vajk török (kun). Ötödször: Vajk a királyi udvarban él, és ott születik János. Mind-mind a Hunyadiak kun származását sugalmazza, és teszi ezzel valóságossá románságukat.”⁶⁴

Ezek az érvek inkább kioltják egymást. Viszont tény, hogy a nevek eredetét senki sem tagadhatja, de annak is fennállt a lehetősége, hogy az együttélés során románok vegyenek fel kun neveket, annál is inkább, mert a román nemest jelölő *bojár* szó a román fejedelemségekben szintén türk

⁶³ Rásonyi, László: The Old Hungarian Name Vajk. A Note on the Origin of Hunyadi Family. *Acta Orientalia*, 1982. 1–3. sz., 419–428.

⁶⁴ Szalay Károly: A Hunyadiak születéstörténete és a történelemteközlők. *Új Magyarországi*, 1993. jan. 8., 6. sz.

eredetű. Az is közzismert, hogy jelentős kun tömegek olvadtak be a román-ságba. A harcos elitek pedig mindenütt a többség nyelvét vették át. A magyarok esetében ez azért sem történt meg, mert tagolt társadalomként telepedtünk meg a Kárpát-medencében.⁶⁵ Ami pedig a Vajk nevet illeti, akár a szláv Vukból is jöhet. Hunyadi kun származásának tézise, ha nem is a dicsőségvita motiválja, menthetetlenül ehhez kapcsolódik. Ezzel a kuntezissel kicsit le lehet csippenteni a románok dicsőségéből, bár úgy is fel lehet fogni, hogy a románok életerejét éppen a sok nem román népelem asszimilációja bizonyítja.⁶⁶ Az kétségtelen, hogy míg az egyházi életben a középbolgár nyelvvel éltek, egyébként pedig a román nyelvvel. *Lingua facit gentem* – nyelv teszi a népet, hol lassan, hol gyorsan, egy nemzedéken belül megtörtént a nyelvcsere. A nyelv és nép nevét gyakran szinonimaként használják.⁶⁷ Amit népi vagy nemzeti kollektív öntudatnak nevezünk folyamatosan alakult ki. A 15. század – mint látni fogjuk – átmenet és állomás ebben a fejlődésben.

Sajnos nem tudjuk, mi lehetett Hunyadi anyanyelve, vagy mely nyelven tudhatott a legjobban. Hunyadi apjának, Vojknak az anyanyelve nyilván román volt, de magyarul is tudhatott. A királyi hadakban magyar lehetett a *lingua franca*. II. Piusz pápa szerint az erdélyi román harcosok szinte mind tudtak magyarul.⁶⁸ Tuberónál „a Drávától kezdődik a magyar beszéd, amelyet valamennyi erdélyi is használ”.⁶⁹

Hunyadi János anyanyelve – ha anyja román volt – román lehetett, mégis egyik kortársa, aki ismerhette román származását, arról számolt be, hogy – Nándorfehérvárt élete vége felé – katonáihoz „anyanyelvén” szólt, és pedig – *horribile dictu* – magyarul.⁷⁰ Ha anyja magyar volt, mint ennek lehetőségét egyik komoly román történész – M. Dan – felvetette, anyanyelve magyar.⁷¹

⁶⁵ Szűcs Jenő: *A magyar nemzeti tudat kialakulása*. Balassi Kiadó – JATE – Osiris Kiadó, Budapest, 1997, 392.

⁶⁶ Miskolczy Ambrus: A román nép születése – avagy egy rejtély filológiája (Tudománytörténet és politika). *Aetas*, 2018. 4. sz., 129–161.

⁶⁷ Burke, Peter: *Languages and Communities in Early Modern Europe*. Cambridge UP, Cambridge, 2004, 160.

⁶⁸ Aeneas Sylvius: *Opera omnia*. Basilea, 1571, 391.

⁶⁹ Tubero, Ludovicus: *Kortörténeti feljegyzések*. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 1994, 67.

⁷⁰ Ransanus, Petrus: *A magyarok történetének rövid foglalata*. Osiris Kiadó, Budapest, 1999, 130.

⁷¹ Dan: i. m., 25.

Viszont az kétségtelen, hogy a társadalmi státust az apa örökölte át, a családfát apai vonalon vezették. Hunyadi János felesége magyar volt, Szilágyi Erzsébet, akit Bonfini szerint – „amazonnak” tartottak, de – ugyancsak Bonfini szerint – ő is az atyai származást tartotta döntőnek, mert gyermekük Mátyás, „ahogy felcseperedett, azt állította, hogy római nemzetségből született, ahogy szüleitől gyakran hallotta, törzsét a Corvinusokra vezette vissza, akik a rómaiak ősi családjai közé tartoztak”. Hunyadi Jánosban pedig olyan erősen dolgozott az ősök iránti vonzalom, hogy „mihelyt meghallotta, hogy Zsigmond császár Itáliába készül, azonnal mellé szegődött, hogy római eleit, a világ urait meglátogassa”.⁷²

Ez is humanista találmány. Nem tudni arról, hogy Hunyadi János a római ősökre hivatkozott, vagy egyáltalán beszélt volna róluk. Erre egyelőre csak azt lehet mondani, amit az egyszerű, ám tisztességes román régész a dákoromán őshonosságot bizonyító régészeti leletekről mondott: vannak, csak még nem találták meg. Az lehet, hogy Hunyadi apja a maga román származásáról beszélt, hiszen eleinte fiát Oláh Jánosként (Johannes Olah) nevezték meg az oklevelek. Ha apa és fia netán románul beszélgetett, román őseit *rumânnek* nevezhette, és a *rumântól* egy lépés a *romanus* = római – a humanista Bonfini számára. Ezért írhatta a 16. század derekán Verancsics Antal, hogy a havaselveiek magukat rómaiaknak nevezik (se Romanos nominant), ha valakitől pedig megkérdik, hogy tud-e oláhul (an sciret Valahice), a kérdés úgy hangzik, hogy tudsz-e rómaiul (scisne... Romane)?⁷³ Az egyik 19. századi magyar történész pedig úgy forgatta a szót, hogy ha Mátyás „valaha ezt találta mondani olasz vendégeinek: »*Et ego sum Romanus*«, [én si római vagyok]” azt a románok úgy „írhatják: »*Eu și sum Român*« [én is román vagyok] azt értik rajta: »*et ego sum Olahus*« [én is oláh vagyok]”.⁷⁴ Viszont ha netán románul beszélt az apjával, nem mondhatott oláht, mert a románok magukat Erdélyben nem nevezték *valah*nak, mint esetleg a havaselveiek.

Hunyadit minden bizonnyal római katolikusnak keresztelték, de az egyházi szlávot ismerhette, hiszen Hátszeg tele van olyan görögkeleti templomokkal, amelyekben ószláv feliratú falképek ékeskednek ma is. És nem is akármilyenek. Egyik tekintélyes művészettörténész a zeykfalvi templom láttán nem tagadta, „művészi érték dolgában a bizánci képek legnagyobb

⁷² Bonfini, Antonio: *A magyar történelem tizedei*. Balassi Kiadó, Budapest, 1995, 708.

⁷³ Wrancius, Antonius: *De rebus gestis Hungarorum. Magyar történelmi emlékek. II. osztály, II. (Verancsics Antal összes munkái. I.) Szerk. Szalay László. Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottmánya, Pest, 1857, 126.*

⁷⁴ Hunfalvy Pál: *Bolla Márton és Éder Károly, meg az oláh incolatus Erdélyben. Századok, 1879. 4. sz., 759.*

része felette áll egykorú latin falképeinknek, vagy pedig a gyarlók mellett feltűnő jókat találunk, tehát oly különbségeket, ugrásokat, melyek nyugati fali képírásunkban nincsenek meg”. Sztrigyszentgyörgyön pedig Kendres zsupán, templomalapító 1409-es képe „élesen mutatja, mennyivel nagyobb képességgel bírt még az ilyen templom mestere is az arckép ábrázolására, mint a mi nyugati nevelésű mestereink”.⁷⁵ És mivel ezeknek a falképeknek a java idegenből jött mesterek alkotása, jelzi, hogy a kenézeknek volt pénzük a drága munkára. Az építkezésre is, mert az építőmesterek általában a nyugati stílust képviselték. Viszont a különböző nyugati hadjáratok során ezek a kenézek a nyugati római katolikus civilizáció vonzásába kerültek. A görögkeleti ortodox vallás a kenézek uralta román közösségek kohézióját biztosította, mint erre a vallási kérdésre, akár a nyelvkérdésre még vissza kell térnünk, és arra is, amit később nemzetiségi kérdésnek neveztek el. De maradjunk még Hunyadinál, minél feljebb került a társadalmi ranglétrán, annál többet kellett magyarul beszélnie. Hunyadi a magyar és a román mellett olaszul is jól tudhatott, mert két évet élt Itáliában, latinul is érthetett, a birtokadományozási oklevélfordulatokat és az imákat mindenképpen tudhatta. Sőt Balanyi György kifejezetten vitába szállt azzal az osztrák redemptorista szerzetessel, aki Hunyadiról valóságos torzképet rajzolt, és „azzal az állításával pedig, mintha Hunyadi nem tudott volna latinul és így nem tudta volna ellenőrizni a nevében kiállított okleveleket, nyilvánvalóan messze túllő a célon. Poggio Bracciolininak hozzája intézett levelei meggyőzően mutatják, hogy a kormányzó élete utolsó szakaszában nemcsak hogy jól tudott latinul, hanem alkalmilag szívesen olvasta a régi és új klasszikusok műveit is.”⁷⁶

E kis kitérő után lássuk mit írt Hóman Bálint. Ő is a korszellemnek hódolva hangoztatta a kenézek etnikai kötődéseit: „Ezek a – személyneveikből, a kenézi intézmény bolgárszláv eredetéből és bulgáriai, havaselvi analógiákból következtetve jobbára bolgár, szláv, kun-besenyő eredetű – kenézek (kenezii valachi) a pásztorkodó oláhok egy-egy települő csoportjának, közösségének bírái, katonai és közigazgatási elöljárói voltak, s maguk már földműves gazdálkodást folytattak.” A magyar nemességbe emelkedésüket és magyarosodásukat nem vérrokonsággal magyarázta, és a kenéz népe nem nyáj, hanem rétegzett társadalom. A kenéz örökös „hűbérbirtokos”,

⁷⁵ Gróh István: A középkori bizánci falfestészet emlékei Magyarországon. *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1905. évi állapotáról*. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 1906, 233., 236.

⁷⁶ Balanyi György szemleclikke „Hofer János osztrák redemptorista szerzetes és kiváló Kapisztrán-szakértő” Der Sieger von Belgrad 1456 című tanulmányáról (Historisches Jahrbuch, 1931. 163–212.) *Századok*, 1932. 1. sz., 97.

(mai kifejezéssel: feltételes nemes⁷⁷). „Az ország belsejében *kenéz és vajda* néven szereplő telepesebíráik (soltészeik) vezetésével vármegyei területre telepített oláhok, más szabad telepesek módjára illeszkedtek be a társadalom és közigazgatás szervezetébe s a XIV. század folyamán azokkal együtt olvadtak be az egységes jobbágy-paraszti osztályba. Nem így a határvidéken. Ott a királyi hatalom katonai célokra használta fel a keleti végeket még mindig nyugtalanító tatárok szokásait és harcmodorát tapasztalatból ismerő s a tatárokból esküdt ellenségét látó, nyers erkölcsű, bosszúra éhes és a hegyvidéki cselvető harcra kiválóan alkalmas havasi pásztornépet. E hivatásukhoz képest szélesebb körű önkormányzatot biztosított számukra, s a Balkánról magukkal hozott társadalmi és közigazgatási szervezetüket érintetlenül illesztette be a magyar határvidéki közigazgatás szervezetébe. A temesi és krassai oláhok a szörényi bán, majd meg a temesi főispán, a hunyad-, szebent-, fogaras-, brassóvidékiek az erdélyi vajda, a máramaros-ung-beregi telepesek a vármegyei főispánok hatósága alá kerültek, a nemesi vármegye autonóm hatóságának azonban nem lettek alávetve.” Hóman a magyarországi kunok autonómiájának analógiájával élt. A kenézcsaládok „a kun kapitányi családokhoz hasonlóan – születési nemességként helyezkedtek el az oláh társadalom felső szintjén. Az örökhűbéres nemesi osztállyá alakuló kenézekkel szemben közoláhnak (valachus populanus) nevezett, nyaranta a hegyekben legeltető, télvíz idején a kenézek szállása körül fekvő kezdetleges falvaiba visszavonuló szabad pásztornép – a sátorlakó falusi kunokhoz hasonlóan – kenézségenként megállapított számban katonáskodott, és mintegy földbérül birkaszaporulata ötvenedrészében, más állatok szaporulatának tizedében vagy más kulcs szerint meghatározott földesúri terményadót fizetett, de minden más adózás alól mentesítve volt. [...] A rétegződés hasonló a kunokéhoz és jászokéhoz s a fejlődés is hasonló irányt vett. A kenézek – akárcsak a kun kapitányok – hűbérük örökös birtokká változtatására, a nemesi rang és nemesi jogok megszerzésére törekedtek, s e törekvésük támogatásra talált a megtérítésükön fáradozó központi hatalomnál. Különösen Nagy Lajos fejtett ki itt is, mint mindenütt, nagy buzgalmat a térítésben s a siker érdekében kiváltságok osztogatásától sem tartózkodott. Némely kerületekben – így a hátszegi, karánsebesi, lugosi, miháldi (mehádiai), komjádi distriktusban – a katolizálás előfeltételévé lett minden kenézi adománynak, sőt utóbb az ottlakásnak is, minek ellenében e kerületek kenézai a XIII. századi nemes serviensekéhez hasonló nemes-kenézi rangot kaptak. Másutt egyéni térítés folyt, és az olasz minoriták céltudatos térítők munkája hamarosan nagy eredményekkel járt. A jórészt bolgár, szláv, kun eredetű

⁷⁷ Bónis György: *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*. Bolyai Tudományegyetem – Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár, 1947, 383.

s most katolikus hitre tért kenézek azután sorra egyéni birtokadományt szereztek kenézi hűbértokukra s a korábban kenézi hatóságuk alá tartozó köznépet – a szabad pásztorokat csakúgy, mint a földműveseket – földesúri hatóságuk alá vetették s már mint magyar nemesek beolvadtak, felszívódtak a magyar köznemességbe. A kenézszármazású törzsökös magyar főnemesi és köznemesi nemzetségek hosszú sorának – a béltelki Drágfi, malomvizi Kendefi, gerlistyei Gerliczi, karánsebesi Fiáth, kisilosvai Ilosvai, nagyilosvai Kisfalusi, bilkei Lipcsei, dolhai Petrovai, ruszkovai Dolhai, apasai Méhelyi, gyulafalvi Gyulafalvi, csulai Móré, nádasdi Ungor, ponori Török, dobozi Dánfi, szaploncai Szaplonczai; demsusi Morsinai, csolnokosi Csolnokosi, mutnoki Zayk és más családoknak – esete bizonyítja, hogy e beolvadási és magyarosodási folyamat mily gyorsan és alaposan ment végbe. A korai településű kenézcsaládok ivadékai közül csak kevesen – így az apasai Mihályi, apasai Vlád, sajátói Mán, petrovai Biláskó és más családok – maradtak meg, vagy tértek vissza később oláh környezetük hatása alatt oláhoknak. A többség elmagyarosodott. Asszonyaikat többnyire magyar családokból vették; így az Ilosvai családfa első ízein Dávidházi, Komlósi, Kende, Nagymihályi, Tibai, Morvai (Rákóczi), Semsei, Nádasdi leányok nevével találkozunk. A társas életben, megyei közéletben, katonaéletben magyar környezet hatása alá, hitéletükben magyar káptalanok iskoláiban nevelt, magyarul prédikáló, oktató, gyóntató magyar papok gondozása alá kerültek. A birtokos nemes-úrrá lett kenézivadékokat a korábbi osztálykülönbségen túl a nemzetiségi és vallási különbség mély szakadékai választották el a földesúri hatósága alá került oláh köznéptől, mely feltartóztathatatlanul süllyedt alá a paraszt-jobbágyok színvonalára, s hozzá oly korban, mikor már az egész jobbágyosztály a fokozatos gazdasági süllyedés útját járta. Hasonló sors jutott osztályrészüln a nemesi rangot nem nyert kenézek ivadékainak is, kiknek tisztsége hovatovább a telepesbírák (soltészek), majd meg a közönséges falusi jobbágybírák tisztének színvonalára hanyatlott alá.”⁷⁸

A kenézi réteg eredetének megítélése részben hitkérdés, részben logikai konstrukció, de ami alapvetően hamis, az a katolizálási kényszer képzete a privilegizáláshoz. Akad olyan román történész, akinél a kényszerkatolizálás kényszerképzet. Olyan is, aki bölcsen megkerüli a forró kását. De olyan is, aki a források ismeretében él a forráskritikával, és tisztában van azzal, hogy Nagy Lajos ugyan kemény katolikus volt, de hittérítő buzgalmát vallási toleranciát biztosító politikai szempontokkal társította. Például akkor, amikor 1366-ban szabályozta az erdélyi kenézek helyzetét, meghatározva, hogy a különböző peres ügyekben kinek mennyit ér az esküje, és mely tár-

⁷⁸ Hóman Bálint: A magyar nagyhatalom. In Hóman Bálint – Szekfű Gyula: *Magyar történet*. II. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1936, 290–291.

sadalmi réteghez tartozóknak hányan kell letenniük az esküt, hogy az elfogadható legyen, a románok a bizonyítás módja miatt még haszonélvezői is lettek ennek a rendelkezésnek.⁷⁹ Sőt az okleveles román kenéz előnyösebb helyzetbe került, mint az oklevél nélküli magyar nemes, akinek nemességéről egyszerűen nem volt semmiféle írás, viszont környezete nemesnek tekintette, és ilyen lehetett az erdélyi kismanesség többsége. Lajos király még csak néhány román kenézt erősített meg úgy kenézi birtokában, hogy ezt már teljes jogú nemesi birtoknak minősítette. És sem most, sem később a görögkeleti ortodox románok esetében nemesítő kiváltságlevél nem utalt a vallási hovatartozásra.⁸⁰ Igaz, Lajos király még 1366-ban egy hónappal az erdélyi kenézek helyzetének szabályozása után elrendelte, hogy Keve és Krassó megyében a „szláv vagy skizmatikus papokat” vagyonukkal és családjukkal együtt sértetlenül és épségben vigyék Himfy Benedek comeshez, aki majd sorsukról rendelkezik.⁸¹ A királyi parancs egyértelműen a Duna jobb partjáról ide menekült papokról szól, és nem a magyarországiakról. Emellett lenne még egy (keltezetlen) 1366-os királyi parancs, amely szerint Sebes kerületben csak hithű római katolikus őrizheti meg nemesi és kenézi birtokát. Erről az oklevélről 1428-ban a karánsebesi minoriták tudatták a királyt, sőt lehet, éppen ők találták ki, talán éppen a király tudtával, mert azt akarták volna elérni és legitimálni, hogy a vidéken teutonok telepedjenek le az ország határainak megerősítésére – mint ezt a bánáti román érsekség történetében olvashatjuk.⁸² (Az 1428-as oklevélbe foglalt 1366-os királyi (ál)parancs egyébként példamutató mozzanata annak elrendelése, hogy szombaton senki sem ehet húst, a húsevőt pedig három márka bírsággal sújtják.⁸³)

Nem véletlenül hagyta ki Hóman a felsorolt nemesi családok sorából Hunyadit. Óvatosan járt el. Igaz, román származását nem tagadta, amikor azt fejtegette, hogy 1374-ben „az Olt-folyó mellékén lakó s jórészben szláv nevet viselő kenézek Nagy Lajos királynál panaszt tettek Lajk havaselvi vajda ellen a törökkel való cimborálása miatt. E szláv eredetű kenézek közt

⁷⁹ Diaconescu, Marius: *Structura nobilimii din Transilvania în epoca angevină*. Editura Mega, Cluj-Napoca, 2013, 61.

⁸⁰ Rusu, Adrian Andrei: *Ctitori și biserici din Țara Hațegului până la 1700*. Editura Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 1996, 22.

⁸¹ Fekete Nagy – Makkai: i. m. 201.

⁸² Suciu, I. D.: *Monografia Mitropoliei Banatului*. Editura Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1977, 52–56.; Achim, Viorel: Considerații asupra politicii față de ortodocși a regelui Ludovic I de Anjou, cu referire specială la cheștiunea dijmelor. In Cristea, Ovidiu – Lazăr, Gheorghe (ed.): *Vocația Istoriei. Prinos Profesorului Șerban Papacostea*. Editura Istros, Brăila, 2008, 71.

⁸³ *Acta Bosnae*. Szerk. Eusebius Fermendzin. Zagrabia, 1892, 127, 289.

szerepel Vajk fia Radoszlo [Woyk filius Raduzlu] is, akit talán szabad azonosítanunk azzal a Radoszlóval, aki testvérének, Szerbének, három fiával – »Oláh« Vajkkal, Magossal és az ifjabb Radoszlóval – a XV. század elején magyar földre költözött, és 1409-ben Zsigmond királytól e rokonaival együtt a hunyadvári uradalmat kapta adományul”.⁸⁴ Valójában az 1374-es oklevél a királynak a temesi ispánhoz, Himfi Benedeknek írt levele, amelyben tudatja, hogy Zólyomban tartózkodnak a havaselvi menekültek (fugientes) – tehát nem Olt melléki kenézek –, akiket nem engedett színe elé járulni, és tájékoztatást kért, hogy mit mondjon nekik, mert közben a vajda és a törökök szövetségéről keringenek hírek (rumores).⁸⁵ Aztán, amikor Hóman röviden összefoglalta Magyarország 1301 és 1490 közötti történetét, már szabadkozás nélkül foglalt állást: „A Hunyadiak történetileg ismert első ősei, Radoszláv [Radu] és Szerbe [Serban] a havaselvi tartomány pásztorokodó rumunjait (oláhjait) községekbe szervező s majd magyar földre telepedő délszláv kenézek közé tartoztak, de Szerbe fia, Vajk már udvari vitéz lett Zsigmond udvarában, s vitézsége jutalmául tőle kapta adományba az erdélyi Hunyad várát a hozzátartozó uradalommal. A birtokadományral magyar nemessé lett Hunyadi Vajknak a Szapolyai családból származó magyar nőtől született legidősebb fia, János, maga is udvari vitézként kezdte pályafutását Zsigmond udvarában.”⁸⁶ Majd amikor ugyancsak Hóman ugyancsak ezt a tanulmányát angolra fordította, a Szapolyai családra való utalást elhagyta.⁸⁷ Vajon már saját maga sem hitt saját magának? Tény: a történetírásban így születnek a – bizonytalan – bizonyosságok.

Hunyadi tősgyökeres hátszegi származásának vélelmezésével szemben ott áll a régi hit: Hunyadi János apja, vagy még ő – gyermekként – apjával Havaselvről jött Magyarországra.⁸⁸ Ennek hívei úgy gondolták, ha már ilyen nagy adományban részesült Vojk, akkor csak előkelő havaselvi nemes lehetett. Az udvari vitézi státus egyesek szerint kizárja a paraszti vagy a kenézi származást, hiszen a kenéz feltételes nemes, az udvari vitéz már az országos tisztségviselők, a bárók és a köznemesek között helyezkedett el.⁸⁹ Ezzel szemben azt is lehet hangsúlyozni, hogy Hunyad megszerzéséhez

⁸⁴ Hóman: i. m., 431.

⁸⁵ Thallóczy Lajos: Nagy Lajos és a bulgár bánóság. *Századok*, 1900, 614–615.

⁸⁶ Hóman Bálint: Magyarország 1301–1490 (1936). In uő.: *Magyar középkor*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1938, 613.

⁸⁷ OSZKK, Fol. Hung. 3083. 71.

⁸⁸ Engel Pál: A rendi erők győzelme. Hunyadi János kora (1437–1457). In Engel Pál – Kristó Gyula – Kubinyi András: *Magyarország története 1301–1526*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005, 200.

⁸⁹ Kubinyi András: *Mátyás király*. Vince Kiadó, Budapest, 2001, 8.

nem kellett ily előkelő állás, birtok és nemesi diploma nélkül is be lehetett kerülni a királyi udvar vitézei közé – karddal, harci érdemekkel.⁹⁰ Folyt vita arról is, hogy az 1409-es hunyadvári adomány korábbi birtok megerősítése, vagy valóban új adomány. Ez utóbbi a valószínű.⁹¹ Viszont akkor még a kenézi rang is kútba esik. Mert, ha a kenézeket átminősítették nemesekké és a kenézi birtokot nemesi birtokká, akkor erre utaltak. Vagy lehet, hogy Vojk esetében ezt elfelejtették? Aligha tették.

A havaselvi eredet is valószínűnek tűnhet, ha arra gondolunk, hogy több olyan román bojár is Magyarországra telepedett, aki a román vajda és a magyar király konfliktusaiban ez utóbbi mellé állt. Thuróczy János krónikája nyomán és az események ismeretében – Elekes Lajos számára – valószínűnek tűnhetett Vojk átjövetelének az ideje: 1395, és az, hogy János fia 1407 körül született.⁹² De mindezt semmiféle oklevél sem erősíti meg, az sem biztos, hogy a hollós címert magukkal hozták, sőt valószínű: a magyar királytól kapták.⁹³ A Hunyadiak hollós címerén a holló széttárja szárnyait, ez pedig a havaselvi vajdai család sasos címerére emlékeztet, és így Vojk az államalapító havaselvi vajda Bászáráb rokona lett, sőt miután ezt egyesek kun eredetűnek vélik, némileg kun is lett a Hunyadi család.⁹⁴ Olykor magyar történészek is szívesen használják Hunyadi János nagyapjának megnevezésére a Serbe alakot, mert ez hangzik a legkevésbé románosan, és még kunnak is tekinthető.

Némileg elgázitana, ha ismernénk hiteles Hunyadi portrét. Ilyen egyelőre nincs, de ez nem akadálya a keresésnek. Több gyanúsítottunk is akad. Az egyik Pisanello egyik portréja. Sajnos a művész nem írta alá, hogy kit ábrázol. De az avatott olasz művészettörténész szerint „a sok prémből és az arc eurázsiai jellegéből arra a következtetésre jutunk, hogy a képről egy magyar vezér tekint reánk, aki Kárpátok övezte hazájából érkezett hozzánk a magyar királyból lett császár díszkíséretében – meg talán kalandvagyból is. Hunyadi Jánosra gondolok, Mátyás király nagyszerű atyjára, aki uralkodójának jóváhagyásával Filippo Maria Visconti herceg szolgálatába szegődött és két évet töltött Milánóban, majd visszatért hazájába, hogy vezesse a küzdelmet a török hódítók ellen. A mongol vágású nyugodt arcél éppen úgy hozzáillik e történelmi jelentőségű személyiség népfaji jellegéhez és lel-

⁹⁰ Oszvald Arisztid: Hunyadi János ifjúsága. I–II. *Történelmi Szemle*, 1916, 363., 494.

⁹¹ Forster Gyula: Hunyadi János származása és családja. *Budapesti Szemle*, 1916. 471. sz., 390–410.

⁹² Elekes: i. m., 26.

⁹³ Rusu, Adrian Andrei: *Ioan de Hunedoara și românii din vremea lui*. Presa Universitară Clujană, Cluj-Napoca, 1999, 29.

⁹⁴ Dümmerth Dezső: *A két Hunyadi*. Panoráma, Budapest, 1985, 52.

kiséget kifejező vonásaihoz, miként külsőleg a kalpag és az öltözék, mely oly nagyon hasonlít Zsigmond királyéhoz – bár az ábrázolt személy szinte tékozlóan pompás prémje mellett Zsigmondé szinte szerényen hat”.⁹⁵ Van, aki udvariasan megkérdőjelezi ezt az azonosítást.⁹⁶ Balogh Jolán még szóra sem méltatta, úgy vetette el.⁹⁷ Más pedig valami moszkovita herceget lát a képen,⁹⁸ jómagam egy némileg mongoloid puhányt. És nehezen képzelem, hogy ez lett volna az a Hunyadi, aki „magyarországi szokás szerint” tetőtől talpig páncélban jelent meg, és nem fért be Wavrin szobájának ajtaján.⁹⁹

Akad, aki Masolino da Panicale egyik falképén: Heródes lakomáján ismerte fel Hunyadit,¹⁰⁰ és ezt „némi fantáziával” el is fogadhatnánk.¹⁰¹ A feltételezés alapja az, hogy a művész Magyarországon is megfordult, méghozzá Ozorai Pipónál, akinél Hunyadi is szolgált, tehát megismerhette őt, továbbá a korabeli források is hasonlóan jó kiállítású ifjúként írják le a harcost. Például Bonfini: „Középtermetű férfi volt, nagy fejű, göndör, gesztenyeszín hajú, nagy szemű, derűs tekintetű, pirosposzsgás, igen kellemes arcú, csinos és kedves megjelenésű, úgyhogy különös szimpátiát ébresztett, és csendes tiszteletet parancsolt; tagjai olyan arányosak voltak, hogy elegánsabbat kívánni sem lehetett; testi és lelki adottságaival egyaránt kitűnt.”¹⁰² Eddig stimmel. Viszont akadt, aki az ifjúnak a képében éppen Ozorai Pipóra ismert, más pedig ugyanezt a jeles katonát a mellette álló szakállas, kucsmás öregemberben látta meg. Ez már sok volt annak, aki a keresgélést elvetette, és kategorikusan kijelentette: „...az erőltetett azonosítások ideje lejáráóban van!”¹⁰³ De aztán ugyanez a szakértő sem tagadott mindig ilyen határozottan. Hiszen az 1488-ban Brünnben megjelent Thuróczy-króni-

⁹⁵ Marcenaro, Caterina: Un ritratto del Pisanello ritrovato a Genova. *Genova*, 1959. 8–9. sz. Idézi Tardy Lajos: *Históriai ínyencfalatok*. Laude, Budapest, 1989, 25–26.

⁹⁶ dell’Acqua, Gian Alberto: *L’opera completa del Pisanello*. Rizzoli, Milano, 1972, 90.

⁹⁷ Tardy: i. m., 23.

⁹⁸ <http://www.museidigenova.it/it/content/principe-moscovita-circa-1430-1440> (letöltve 2018. október 8-án).

⁹⁹ Holban, Maria (ed.): *Călători străini despre țările române*. I. Editura Științifică, București, 1968, 116.

¹⁰⁰ Banfi, Florio: Una scena del rinascimento ungharese in un affresco del battistero di Castiglione Olona. *Corvina*, 1936. 73., 84. http://epa.oszk.hu/02500/02510/00018/pdf/EPA02510_corvina_1935_061-099.pdf (letöltve 2018. október 22-én). (Ezen az úton is megköszönöm Csorba Lászlónak, hogy felhívta figyelmemet Banfi cikkére.)

¹⁰¹ Csorba László: *Magyar emlékek Itáliában*. benda FOTO, h. n., 2003, 76.

¹⁰² Bonfini: i. m., 679–680.

¹⁰³ Vayer Lajos: *Témák, formák, ideák: Válogatott tanulmányok a festészet, a szobrászat és a grafika művészetének történetéből*. Corvina Kiadó, Budapest, 1989, 76.

ka 15. századi királyok képei hitelesnek tekinthetők. „Így Hunyadi János kormányzó képét, mely a korai grafika kezdetlegességei mellett a fametszet friss erejét mutatja, az alak határozott állása, az arcnak a brünni kiadásban erős egyéni vonásai életszerű képmássá avatják.”¹⁰⁴ És szépen „tanúskodik a hős hosszú hajú és nagy bajuszú arcát a századvégen őrző hagyományról vagy talán egy elveszett egykorú kép késő visszfényéről”.¹⁰⁵ Ez a visszfény új perspektívát nyit. És a Budavári Főtemplom egyik oszlopfőjéről talán éppen Hunyadi János arcképszobra tekint ránk. Készítette Kassai István, aki 1424–1430 körül született, és amikor alkotott, élete delelőjén járhatott, tehát még láthatta Hunyadi János, sőt fiai arcát is. Az ő arcképszobrait is felvéste egy-egy oszlopfőre. Aki ezeket a szobrokat azonosította, úgy vélte, hogy „a portrészobrok arcvonásainak hitelességéhez nemigen férhet kétség. Ez a gondolatsor az idős, szakállas férfiarcnak a Thuróczy-krónika Hunyadi János képével felismerhető karakterbeli hasonlóságát mindenesetre alátámasztja. Ha pedig a krónika ismeretlen, német mestertől származó metszete nem egészen hiteles és ezért nem teljesen azonos a Budavári Főtemplom Hunyadi János arcmásával, az esetben talán inkább hihetünk ez utóbbi portrészzerű megbízhatóságának, mint az előbbinek”.¹⁰⁶ Ezt az azonosítást lehet vitatni, vitatják is, de van benne szellem, és pedig Hunyadi szelleme; a harcos arc közelebb állhat a valóságos hőshöz, mint az itáliai figurák. Egyébként: *si non è vero, è ben trovato*. Viszont a legélethűbb talán éppen Hunyadi László gyulafehérvári síremlékének a fedőlapján látható páncélos lovag. Ez ugyanis eredetileg – Entz Géza szerint – Hunyadi János szarkofágját díszítette, de 1550 körül Castaldo, I. Ferdinánd hadvezére, ura költségén Hunyadi Jánosnak síremléket csináltatott, és a régi fedőlapot áttették Hunyadi László szarkofágjára, és ennek a nevét vésték rá.¹⁰⁷

Eddig a Pisanello-kép (félre)értelmezése a „legkomolyabb” érv a kun származás mellett, bár még sok más eredet mellett is szólhat. De divat ellen nincs orvosság. A kunok pedig most divatban vannak, így már a román Wikipédián – egy magyar történeti regény nyomán – ott látható a kun világból kinövő gyönyörű családfa, és ezen János nagyapja: „Csorba / Sorb / Šerb”, ennek felesége pedig „Édua” – így, amiként Kun László királyunk kun

¹⁰⁴ Vayer Lajos: *Magyar uralkodók*. Officina, Budapest, 1942, 12.

¹⁰⁵ Vayer Lajos: *Masolino és Róma: mecénás és művész a reneszánsz kezdetén*. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalat, Budapest, 1962, 94.

¹⁰⁶ Czagány István: A Hunyadi-Ház tagjainak eredeti arcképei a Budavári Főtemplomban. *Művészettörténeti Értesítő*, 1976. 1. sz., 92–95. http://real-j.mtak.hu/540/1/MUVTORTERT_25_1976.pdf (letöltve 2018 október 13-án).

¹⁰⁷ Vita Entz Géza: A gyulafehérvári székesegyház című monográfiájáról. *Művészettörténeti Értesítő*, 1957. 2–3. sz., 229.

ágyasát is hívták. A Csorbát is nyilván kun névnek nézték a szerkesztők.¹⁰⁸ És az olvasót balgának? Ki tudja? Kár, hogy a szerkesztők nem ismerték még azt az Esterházy Pál-féle családfát, amely Hunyadin keresztül Doda királyig ível.¹⁰⁹ Az öreg Esterházy ugyanis politikai frusztrációját azal kompenzálta, hogy ettől a dák királytól vezette le származását, és az imponáló családfára természetesen Hunyadit, Oláh Miklóst egyaránt ráakasztotta. És közben törhetjük a fejünket, hogy vajon címerükről kapták a Hunyadiak a Corvinus (=Hollós) nevet, vagy valamilyen olyan helységről, amelynek nevében szerepel a holló? Akadt, aki nem talált a térképen ilyen helységet, hát talált máshol, éspedig Hunyad városában, ahol Zsigmond király beleszeretett egy „gazdag bojér lányába”, és „véle hálogatott egy Hollós nevű utcáján a városnak”. Aztán az imígyen okoskodóban felülkerekedett az, amit akkor jó ízlésnek neveztek, és Nádasdy Ferenc 1667-es epigrammáját idézte, amely ugyan Gyuláról szólt, de Hunyadira is lehetett vonatkoztatni:

Majores Gyulae ne quaere Viator!¹¹⁰ (Utazó ne keresd Gyula őseit!)

Minden fejtörő mutatóny nyaktöréssel végződik. A leglátványosabb azé, aki a hollót verébnak nézte és a Hunyadi családot az ősmagyar Vereb családdal azonosította.¹¹¹ Sok lúd disznót győz, de a verebek aligha bírhatnak a hollóval, és a végén csak nevetni lehetett a „hollóvá serdült veréb” történetén.¹¹²

Hunyadi a „marxizmus” hálójában: Elekes Lajos

„Marxista” történetírásunk nagy színeváltozások terméke. Először a történészek estek túl a színeváltozáson, aztán hőseik vagy inkább áldozataik. A Hunyadi-kutatásban a csúcspont Elekes Lajos műve. A fiatal történészt múltja is kötelezte, hiszen Déván született – 1914-ben –, nem messze Vajdahunyadtól. Elekes írta – 1938-ban – a legalaposabb tanul-

¹⁰⁸ https://ro.wikipedia.org/wiki/Ioan_de_Hunedoara (utolsó letöltés 2017. április 25-én).

¹⁰⁹ Nagy Levente: *A holló, a gyűrű és a sárkány jegyében*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2014, 76.

¹¹⁰ Hatvany Pál: *Némely feljegyzésre méltó történetek, melyet olvasás közbe egykor-máskor össze szedegtetett, és nemzete kedvéért a magyar nyelven világ eleibe kibocsátott*. Ellinger János privíl. könyvnyomtatónál, Kassa, 1796, 267–268.

¹¹¹ Fráter Lénárt: *Adatok Hunyadi János magyar származásához*. K. n., Budapest, 1937.; Elekes: i. m., 42–43.

¹¹² Banfi, Florio [recenziója Fráter könyvrészletéről:] Fráter Lénárt: Hunyadi János eredete. „Theológia”, II. k. (Budapest, 1935), 127–141. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1936. 2. sz., 328–332.

mányt a Hunyadi-kérdésről, és ebben, Vojknak, Hunyadi apjának az átjövételét Havaselvéről 1395 tájára tette, amikor pedig az 1940-es évek dereka felé saját munkásságát kellett értékelnie, így summázta eredményeit: „Hunyadi elmagyarosodott havaselvi bojár fia, később született, mint hitték, egész életműve tiszta magyar.”¹¹³ Aztán jött a történelmi fordulat, és vele az Elekesé is. Először valamiféle átmenet. Mintegy 24 éves román történetet írt a Révai Kiadó által tervbe vett „Szomszédaink” című sorozat részére,¹¹⁴ majd ezt elégette.¹¹⁵ Középkori román történetet taglaló munkába kezdett, de nem fejezte be. 1947-ben a 7. osztályosok számára tankönyvet írt. És aztán Molnár Eriktől kegyetlen kritikát kapott, mert „nem realiztikus, hanem idillikus történet szemlélet terméke, és nem világos, hanem homályos fogalmakkal operál. Nem történelmi oktatásunk demokratikus megújulását fejezi ki, hanem a reakciós történelmi oktatás ismert sablonjait újítja fel, az előbbitől elválaszthatatlan fogalmi zűrzavar jegyében”. Sőt: „Ez a tankönyv végeredményben a mult visszajáró kísértete a magyar demokráciában. Hóman Bálint elégtétellel állapíthatja meg, hogy őt magát bebörtönözhatték, de szelleme a magyar történelmi oktatásból nem tűnt el.”¹¹⁶ Elekes persze ezzel védekezett, hogy elfogadja a kritikát, de hangsúlyozta, könyve nem idilli szemléletet képvisel, viszont azért nem alkalmazza a dialektikus történelmi materializmust, mert ez az általános iskolában lehetetlen.¹¹⁷ A kritika súlyát az is adta, hogy Molnár Erik akkor éppen külügyminiszterkedett. Az érem másik oldala, hogy éppen ezért nem ért rá a további fegyelmezésre. De már nem is nagyon kellett. Fegyelmezett az Élet.

Elekes Hunyadival jobban járt. A Párt útmutatását követve Hunyadit a délkelet-európai népek törökellenes harcainak közös hőségévé léptette elő, és megírta a maga Hunyadi-monográfiáját.¹¹⁸ Ebben a műben némileg hű maradt önmagához, legalábbis, ami Hunyadi származását illeti. Hunyadi elődeit a havaselvi fejedelmi családdal változatlanul rokonnak vélte. Hunyadi apja szerinte 1395 táján jött volna Magyarországra. Ugyanakkor e „feltevés” híve nem tagadta, hogy ez is csak „többé-kevésbé valószínűsíthető”. (Azt nem ártott volna megemlíteni, hogy ez az előkelő rokonság már

¹¹³ OSZKK, Fond 315 Elekes Lajos hagyatéka, 30. d.

¹¹⁴ OSZKK, Fond 315 Elekes Lajos hagyatéka, 64. d

¹¹⁵ Szász Zoltán szíves közlése.

¹¹⁶ Molnár Erik: Demokratikus vagy idillikus történelmi oktatás? („Történelem a VII. osztály számára”. Általános Iskolai tankönyvek. Kiadja a vallás- és közoktatásügyi miniszter, Budapest, 1947. Elekes Lajos és Tóth András munkája.) *Társadalmi Szemle*, 1947. 12. sz., 904., 907.

¹¹⁷ OSZKK, Fond 315 Elekes Lajos hagyatéka, 15. cs.

¹¹⁸ Elekes Lajos: *Hunyadi*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1952.

Jancsó Benedeknek is „valószínűnek tetsző körülmény”-nek tűnt.¹¹⁹) Viszont – ugyancsak – Elekes saját feltevését időnként bizonyossággként tünnette fel, és tudománytalannak tartotta azokat a nézeteket, amelyek szerint Hunyadi magyarországi törzsökös birtokos nemesi vagy kenézi származású lett volna.¹²⁰ Végül is – úgy tűnik – az előkelő rokonság feltételezését némi vagy olykor nagyon is a feltételező sznobizmusa motiválja. Ilyenkor eszünkbe juthat Windischgrätz azon mondása, mely szerint az ember a bárotól fölfelé kezdődik. Mert bizony Teleki József gróf jobbat írt, bár neki jóval könnyebb volt. Mint erdélyi gubernátor is jól megismerte a politikai boszorkánykonyha titkait, nemcsak humánusan viszonyult a jobbágyfelszabadításhoz, hanem azt elő is segítette; míg Elekes, a majdani marxista történész, 1944-ben a budapesti bombázás alkalmával a pincében szorongó kollégáinak egyszerűen megjegyezte: „Mindez azért van, mert felszabadítottuk a jobbágyokat.”¹²¹

Ez gonosz pletyka! Nem inkább a rá jellemző fanyar humor terméke. Lehet, de tény: pálfordulása miatt valóságos mondané alakult ki körülötte. Ami a pletykát illeti, ez már szóbeli történelem is. És ez nem kíméli azt, aki elefántcsont nyelvű sétabottal mászkált, és – a pletyka szerint – 1943 táján azzal az ötlettel állt elő, hogy csak nemesi származásúak (lőfőekkel bezárólag) lehessenek az Országos Levéltár munkatársai,¹²² aztán majd – némi alkoholizálás közepette – „megtért”, 1948-ban belépett a kommunista pártba, és a megtérés jeleként – régi barátai multságára – lódenkabátot és micisapkát öltött.

Ez is gonosz pletyka! De nem a gonoszkodás miatt érdekes. Hanem azért, mert együtt dolgozott a levéltárban azzal a Händel Bélával, aki radikálisan nemességellenes volt. A helyzet pikantériája abban rejlik, hogy Elekes hagyatékában ott lapulnak Händel feljegyzései. Ha valaki nem ismeri fel a két kézírás különbözőségét, azt hihetné, hogy Elekes kettős életet élt: a külvilágban piperkőc dzsentriként viselkedett, az íróasztalnál vad demokrataként tombolt. Persze csak óvatosan spekuláljunk. 1939-ben Händel is kérte nemességének igazolását, és megkapta, még a jogot is, hogy Szepesváraljai előnévvel élhessen.¹²³ A komédia másik oldala a tragédia. Történelmünk

¹¹⁹ Jancsó Benedek: *A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota*. I. kötet. Lampel Róbert (Wodianer és Fiai) cs. és kir. udvari könyvkereskedés kiadása, Budapest, 1896, 247.

¹²⁰ Elekes: *Hunyadi*. Id. kiad. 75.

¹²¹ Makkai László egyik kedvenc anekdotája.

¹²² Filep Antal szíves közlése, neki Illa Bálint és Maksay Ferenc mesélte – a neokommunistává lett kollégának kijáró felháborodással.

¹²³ Reisz T. Csaba szíves közlése.

tragikus mozzanata a zsidótörvények meghozatala. Kétségtelen, Elekes és Händel a zsidótörvények miatt tarthatta fontosnak a megfelelő papírok beszerzését. Hiszen bizonyítani kellett zsidómentes származásukat. Ugyanakkor nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy Elekes 1940-ben egyik tanulmányában megvetően utalt „korunk üres vérmisztikájára”.¹²⁴ Ez egyértelmű elutasítása a faji frazeológiának, beleértve a hazai zsidótörvénykezést. Akik az ő rovására élceltek, nem írtak ilyesmit. És talán az is elképzelhető, hogy a jobbagyfelszabadításról elejtett megjegyzése a nyilas testvéreknek szólt, és magának a nácizmusnak. A demokratikus kultúra patológiája valóban a feudalizmus lebontása nyomán köszönhető be. 1944 késő őszen, amikor Elekest és Händelt behívták katonának, Elekes el tudott még idejében rejtőzni, Händel pedig bevonult, és aztán nyoma veszett.¹²⁵

Händel cikkei és feljegyzései nagyon tanulságosak. Amit az ősiségről és a tehervállalásról írt¹²⁶ – igazi középkorász szerint – „egyik utolsó, igazán veretes, középkori tárgyú, jogtörténeti munka volt. Abszolút megbízható”.¹²⁷ Azt mutatta ki, hogy az ősiség törvényét miként játszották ki hitelfelvétel esetében, ugyanis biztos fedezetet kellett nyújtani a hitelezőnek. Händel tehát a jogintézmény és a joggyakorlat ellentétét tárta fel: a felszín alatti valóságot. A tanulmány kéziratát még Elekes is csiszolta.¹²⁸ És elképzelhető, Händel nézetei belejátszottak Elekes nagy színéváltozásába és történelemszemléletének alakulásába? Igaz, a színéváltozás a történeti helyzet változásának logikus folyománya, és alighanem Szekfű Gyula adta meg a jelt, amikor elvállalta a moszkvai nagykövetséget, és néhány gyilkos megjegyzést meg-megeresztve annak rendje és módja szerint – *sit venia verbo* – hízelgett Rákosinak. Händel pedig történetfilozófiailag alapozta meg a köpenyforgatást, ha történelmünk alakulásának vagy éppen mozdulatlanságának diagnózisát úgy olvassuk, és pedig azt a kis eszmefuttatást, amelyet 1944 májusának derekán vetett papírra. Keserű vallomás következik.

„Mi, magyarok – kezdte Händel – sohasem magunk termeltük ki a világot – nyugati világot – irányító eszméket.” Sőt „át sem értettük teljesen azok szellemét és gondolatvilágát, legfeljebb csak néhány kimagasló koponya”. Minden átvétel: „érdekből, nem meggyőződésből”. Ezért „A magyar ember tehát az, »der sich entfremdet ist« (Ortega 46–59) a készen átvett idegen kultúra által.” Ortega y Gasset a 20–30-as évek Spanyolországát és annak embereit jellemezte önelidegenedéssel. Elekes magára és népére alkalmazta

¹²⁴ Elekes Lajos: A román történetírás válsága. *Századok*, 1940, 48.

¹²⁵ Reisz T. Csaba szíves közlése.

¹²⁶ Händel Béla: A tehervállalás középkori jogrendünkben. *Századok*, 1944, 372–418.

¹²⁷ Tringli István szíves közlése.

¹²⁸ OSZKK, Fond 315 Elekes Lajos hagyatéka, 5. d.

– kellő mazochista komolysággal. „Mert ne ámítsuk magunkat: ’48 előtt is csak egy vékony rétege a nemességnek érezte át az új eszmék jelentőségét és mivoltát, és ez az átérés sem szerves belső fejlődés eredménye volt – bár ennek nagyon, de nagyon gyöngye nyomai itt-ott homályosan felismerhetők – hanem félelem, hogy nagyon el találunk maradni Nyugattól (!), hogy – éppen úgy mint a honfoglalás után – kiáltó anakronizmus leszünk Európa testében, melyet majd nem akarnak megtérni. Hogy ’48-ban nem értettük át a nyugati eszméket, annak bizonyítéka a kiegyezés utáni történetünk. A túlhajtott, de üres liberalizmus (a sznob törekvése, hogy arisztokratábnak látszódjon az arisztokratánál); és a parlamentarizmus abszolút csődje.” A tragédiánk abban rejlik, hogy mire hozzászoktunk az átvételhez, Nyugaton már új eszmék támadtak, amelyeket megint csak át kell venni. Közben „a XX. század közepén jutottunk nagy nehezen valahogy oda, hogy a ’48-ban átvett eszméket átértjük, és azokkal dolgozni kezdjünk”. Csakhogy a világ megváltozott. „Új eszmék, új kultúra van születőben, de mi 100%-ig értetlenül állunk ezzel szemben”, annál is inkább, mert „a nyugati eszmék is alakulóban vannak”. És most: „Gyámoltalan gyermekként állunk a viharban, és értetlen szemekkel nézzük a világegésben erjedő új irányeszméket, ezeknek alkotásában aktíve ismét nem tudunk részt venni, amelyeket majd nekünk is át kell vennünk – de hogy miért, és mi végre, mi célból, arról fogalmunk sincs. Mi magyarok vagyunk tehát »der Mensch der sich entfremdet ist«, ez a mi örök tragédiánk, de hogy ezzé lettünk, az nem rajtunk múltott.”¹²⁹

Ez a vallomás pillanatnyi kétségbeesés szüleménye is lehet, de nemcsak az volt. Händel évszázadokat átfogó alkotmánytörténeti munkán dolgozott. Közben pedig futó gondolatait papírra vetette. Például ilyesmit: „... az alkotmány a társadalom struktúrájából nőtt ki, és azon nyugodott. Ez utóbbi pedig megingathatatlan alapjait a gazdasági rendben bírta. A gazdasági rendet pedig a jobbágy, a paraszt tartotta fenn. A nemesség pedig ádáz és körmönfont ellensége volt ennek az alapvető társadalmi osztálynak, tehát a magyar népnek”. Ez bálványrombolás. Méghozzá olyan, amely a bajok gyökeréig akar hatolni, és közben nem ismer kegyelmet, vagy inkább tabut. Íme, néhány példa Händel okfejtéséből! A keresztény kultúrközösséget „a pápák rombolták szét” az investitúraharcra. Amikor a magyarság – Händel szerint – a kereszténység védelmét hangoztatta a 16–17. században, akkor nyugati segítségkérés vezette, „államiságunk megvédése”. És „ha találtunk volna olyan megoldást, amely államiságunk és nemzetiségünk minden sérelme nélkül lehetővé tette volna a törökkel való megállapodást, nem tudom, nem hagytak volna-e fel a harccal?” A nemesség Händelnél a megtestesült önzés. „A vármegye bűne tehát nem az volt, hogy nem tö-

¹²⁹ OSZKK, Fond 315 Elekes Lajos hagyatéka, 17. d.

rődött, sőt elnyomta a mai értelemben vett nemzet legfontosabb társadalmi osztályát. Viszont ennek oka az volt, hogy a viszonyok következtében a gazdasági rend megmerevedett.” És ennek érzékeltetésére a következő ábrát vázolta fel: merev gazdasági rend → változatlan szellemi tényezők → merev alkotmány → nemesi rendi alkotmány → nemesi érdekvédelem mindenkivel szemben → elnyomja a jobbágyot → a gazdasági rend ezért nem fejlődik. „Tehát a nemesség saját létalapját fenyegeti, amikor »védi« az alkotmányt”. „Márpedig ostobaságnak tartom, ha felületességből és hiú nemzeti sovinizmusból bedőlünk a nemesség által hangoztatott fennkölt, de valójukban kongó üres frázisoknak. Az ember, ha látja a pusztá tényeket, legfeljebb megrándítja a vállát, és azt mondja: Kismet! – semmi többet!”

Kismet sorsot, végzetet jelent. És beteljesült. Akkor is, amikor eltűnt, Elekes pedig önkritikát gyakorolt, levetkezte – úgymond – a nacionalista szemléletet, és eljutott a marxizmushoz, annak népieskedő árnyalatához. Händel pedig az ő Doppelgängere lett, vagy fordítva... Persze könnyű ma okoskodni és nevetgélgni, de akkor valóban nehéz lehetett. Adjunk hálát Istennek, hogy nem akkor éltünk. De felelős felelőtlenséggel visszatekintve, úgy tűnik: a kommunizmus a tragédia komédiája, vagy a komédia tragédiája! Aki beszállt a játékba, megkapta a maga szerepét, játszott és játszódtatott. A kommunista hívő – vagy aki csak hinni akart a kommunizmusban – ugyanis retteghetett, hogy eltér a helyes vonalról, és valamiféle elhajlás bűnébe esik. Közben pedig látnia kellett, hogy milyen bűnöket követ el a csalhatatlannak vélt párt. Egy kis hegeli és marxi dialektikával ezen túltehetette magát, de azért akadhatott, akit belülről mart a kétely...

Elekes érdemeit nem tagadom. Démonizálni sem akarom, azt sem állítom, hogy ő lett az ördög az angyalok között. Jól felkészült, kitűnő latinista, angolul, franciául, németül írt, románul olvasott. Hunyadiról már fontos tanulmányokat írt, a román történelemben való jártasságával tűnt ki. A levéltári anyagban jól kiismerte magát. Meg is tették az Országos Levéltár osztályvezetőjének. De karrierje megbicsaklott. Feljelentették őt és élettársát, Pálffy Ilonát, mert ők a levéltár „rossz szellemei. Mindkettőnek alapvetően rossz volt a munkához való viszonya, és saját hibáikat destruktív, cinikus, anarchiára hajlamos magatartásukkal az egész Levéltárra igyekeztek kiterjeszteni”. Így Elekes „mint párttag azok közé tartozott, akiknek magatartása kompromittálni igyekezett a Pártot”. Mindenesetre 1950-ben nyugdíjazták, de kellőképpen tisztára mosta magát, ezért áthelyezték a Történettudományi Intézetbe. Hiszen, mint egyik főkéder írta a művelődési miniszternek: „Természetesen semmi akadálya nincs annak, hogy történeti szaktudását, mint a nálánál minden bizonnyal rosszabb Kosáryét és Ben-

dát felhasználjuk saját céljainkra.”¹³⁰ Ami a feljelentések tartalmát illeti, elképzelhető, hogy Elekes el-elszólta magát. De az is lehet, hogy a feljelentők csak egyszerűen a szokásos rágalmakkal éltek, és miután levéltári igazgatóságra tört, kiütötték, miközben ő a Révai Józseffel (és Andics Erzsébettel) szembenálló Geróné Fazekas Erzsébet embere volt.¹³¹ Az illetékes pártbizottság úgy nyilatkozott, hogy „nemesi családból származó, igazi dzsentri ember”¹³²; valójában csak lófőszékelyek voltak az ősei, és a határországban szolgáltak, tehát feltételes nemesek voltak, igaz a reformellenzék arisztokratái minden ilyen feltételes nemest teljesjogú nemesnek hirdettek. Elekesnek a lófőséget kellett kompenzálni a dzsentroid magatartással, majd ezt is a nagy megtéréssel. Élete vége felé viszont már maga is egyik előadásán – mint tanúja voltam – Max Weberre és Marxra hivatkozva úgy próbálta felvázolni a feudalizmus modelljét – az úr-jobbágy viszonyt –, ahogy azt Händelnél is olvashattuk.

Látszólag ennek nincs sok köze Hunyadihoz, valójában ez a *Hunyadi*-monográfia előtörténete. Hunyadi könyv után kiáltott a Történelem, mármint a kommunista kurzus. Elekes nem is hagyhatta ki a lehetőséget. Másfél-két év alatt megírta művét. Már korábban is gyűjtötte az anyagot. Annál is inkább erre ösztönözhetette az, hogy maga Klebelsberg Kuno 1932-ben a Hunyadi centenáriumi programját felvázolva, szóvátette, hogy „Hunyadi János kormányzónak még nincs nagyságához méltó életrajza”¹³³. Aztán amikor megjelent a centenáriumi Mátyás-kötet és ebben Elekes Lajosnak két Hunyadi-tanulmánya, maga Szekfű Gyula emelte ki ismertetésében, hogy „az Emlékkönyv egyetlen egész fiatal szerzője, Elekes Lajos, aki a román irodalom és kútfők ismerete alapján rendkívül érdekes tényekkel gazdagította tudományunkat, amelletl témájával kapcsolatban tudóshoz illő becsületességgel fáradozott a nemzetiség középkori megjelenési formáinak elvi megállapításával”. És elégtétellel nyugtázta a kutatás eredményét: „Hunyadi János atyja havasalföldi bojár, esetleg vajdai, fejedelmi családból származott, de Havasalföldről magyar környezetbe áttelepülve,

¹³⁰ OSZKK, Fond 315 Elekes Lajos hagyatéka, 64. d. Tolnai Gábor feljegyzése Molnár Eriknek. 1950. aug. 20. Kosáry Domokos nemsokára hozzákezdhetett nagy bibliográfiájához. Embernek és művének méltó emléket állít az *Hommage à Kosáry Domokos* (Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia, Budapest, 2009.) című kötet. Benda Kálmán a 17–18. század avatott művelőjeként írta be nevét a magyar történetírásba.

¹³¹ Rác György: Szürke eminenciás. Ember Győző mint tudományszervező a Társulat élén. Szilágyi Adrienne (szerk.): *Hét társulati elnök*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 2018, 209–215. /Századok könyvek, 3./

¹³² Lakos János: *A Magyar Országos Levéltár története*. Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2006, 363.

¹³³ Klebelsberg Kuno: Két Hunyadi-beszéd. *Századok*, 1932. 140.

fiát már nem a vérségi leszármazás, hanem a nevelés, a katolikus vallás, a magyar ferencesek, a magyar rokonok és barátok befolyásolták annyira, hogy a megmagyarosodott Vajknak, aki különben szláv vagy akár türk vérségű is lehetett, mint havasalföldi ember, a fia, János már magyar volt (nem pedig lett). Elekes még küzd az anyaggal és a történeti stílussal: néhol feleslegesen bizonyít, és gyakran stilizáltan fejezi ki magát¹³⁴. Amikor viszont Elekes már népszerűsítő formában foglalta össze eredményeit, veretesen fogalmazott: „A Hunyadi-ősök fajiságának megállapítására tehát semmi támpontunk nincs – idevágó antropológiai kutatás nem történt, s nem is történhetett, minthogy az ősöknek sem sírját, sem egykorú ábrázolását nem ismerjük, sőt a kormányzóról s a királyról sem ismerünk olyan pontos adatokat, amelyeknek alapján bármiféle nézetet lehetne kockáztatni – s műveltségi világukat sem határozhatjuk meg pontosan, inkább csak sejtjük. Minden jel a havaselvi vajdaság XIV. századi előkelő rétegére utal, amelynek kultúrájában, mint máshonnan jól tudjuk, türk-tatár, délszláv, s román elemek széteső, kiforratlan együttesben kavartak a rájuk rakódó külföldi, részben magyar, részben bizánci-balkáni hatásokkal. A vezetőrétegnek egy részét a bennünket érdeklő korban erősen megfogta a magyar civilizáció.” A család címerét is Havaselvéről hozta, ahol a címer használat magyar hatásra alakult ki, az új közegben viszont az életforma asszimilált. Ezért a Hunyadiak esetében „ez a gyors áthasonulás éppen nem meglepő. A középkor embere közösségekben élt és közösségekben érzett, s ha gyökerestül kiszakadt korábbi környezetéből, gyorsan olvadt bele az újba¹³⁵. Annál is inkább, mert Lukinich Imre szerint Elekes kimutatta, hogy Hunyadi apja „Vajk a fajilag és műveltségileg egyaránt igen vegyes összetételű havaselvi bojárság tagja”, de „bizonyára itt házasodott, s gyermekei magyar katolikus anyától születtek¹³⁶”.

Elekesnek is bele kellett olvadnia az új környezetbe, és ez nem ment személyiségkárosodás nélkül. De 1952-es *Hunyadi* könyve jelentős mű. A szerző feladata is az volt, hogy jelentőset írjon, hiszen a kommunisták a történelemmel legitimálták rendszerüket. Mással nem is nagyon tudták volna, mert a demokratikus választásokon gyengén szerepeltek, és a maguk szervezte választások majdnem 100%-os eredménye talmiságával is tisztában lehettek. A legitimációs történet gyenge volt, de a szovjet hadsereg

¹³⁴ Szekfű Gyula: A Mátyás-émlékkönyv tegnap és ma. *Magyar Szemle*, 1940. 38. k. 1–6. sz., 402.

¹³⁵ Elekes Lajos: A Hunyadiak származása. *Magyar Családtörténeti Szemle*, 1940. 10. sz., 219.

¹³⁶ OSZKK, Fond 116/71. Elekes Lajos magántanári képzésére vonatkozó jegyzőkönyvi kivonat, Lukinich Imre és Hajnal István véleménye. 1942.

megtámogatta. Sztálin, az egykori kispap, a katekizmus egyszerűségével és világhosszával rakta össze a sötét mesét, kádernyelven, hogy a másodvonalbeli káderek sötét bandája is megértse. Marx romantikus világfájdalmát és messianizmusát kilúgozta, Lenin pragmatizmusát is dogmatizálta. Így Sztálinnál abból a marxi történetből, hogy a kapitalizmus milyen emberi elidegenedéssel jár, és az emberi lényeg miként teljesezhet ki, csak az osztályharc dicsőítése maradt meg. A *tőke* magyar fordításában fordítóink szépen elkenték azt, amit Marx, nagy klasszikusunk a kisparaszti és kispolgári termelőmódról írt, hiszen a kisparaszt és a kispolgár egyaránt közellenség lett. Sztálin és epigonjai elfelejtették azt is, hogy Lenin a középparasztok iránti kíméletre intett. Kicenzúrázták a Marx által felfedezett ázsiai termelőmódot, hiszen ez a parancsuralmi gazdaság előképe. A történelem leegyszerűsödött öt formáció egymásutánjára, egyik formáció szülte a másikat, de mivel nálunk a kapitalizmus gyenge volt, a polgári forradalom feladatait is a Kommunista Párt végezte el, hogy aztán folytassa a szocializmus építésével, amelynek első – és utolsó – szakasza a proletárdiktatúra. A párt szívesen látta az értelmiségieket, és egy részüket fel is falta, a régi kommunistáknak olykor még nehezebb volt, mint az újaknak, mert a gyanú árnyéka már a börtöncella sötétjét vetíthette előre. Az akkori politikai korrektség mércéjeként szolgáló vulgármarxista-sztálinista diskurzust nemzeti hőstörténettel fűszerezték meg.

Molnár Erik útmutatásai

Az érem másik oldala, hogy azért valami jót csak lehet mondani a kommunistákról, ha mást nem, azt, hogy egy hatalmas világégés után érthető a messianisztikus útkeresés. Sőt még az is elmondható, hogy a magyar kommunista értelmiség színvonala messze magasabb volt, mint például a románé. Ott, miután meggyilkolták az egyetlen komoly régi kommunistát, Lucrețiu Pătrășcanut, lumpenelemek vitték a prímet. Nálunk, Magyarországon a történész szakma irányítása az egykori moszkvai emigráns, Andics Erzsébet feladata lett, aki ugyan nem volt munkás, de a munkásosztály tagjának vallotta magát, és kooptálta, akit kellett. Marxista történetírásunk legjelentősebb alakja az egykori ügyvéd, legnagyobb amatőr történészünk, Molnár Erik, aki már 1945 előtt érkezett a magyar őstörténetről és középkorról. Ő az amatőr íróktól eltérően nem üldözte a profikat, hanem igyekezett tanulni tőlük.

Az amatőr minősítés sértőnek hathat, de nem az. Az amatőr (másképpen dilettáns) odaadást jelent, és sokkal termékenyítőbb gondolatai lehetnek, mint egy úgynevezett profinak.¹³⁷ A marxizmuson nem nevetünk, ko-

¹³⁷ Friedell, Egon: *Kulturgeschichte de Neuzeit*. G. H. Beck Verlag, München, [1962.], 48.

moly nyugati történészek vallották magukat többé-kevésbé marxistának, és írtak a marxizmus szabadságáról, ami nekünk nem adatott meg. Molnár Erik kísérletezett vele. Amikor megkérdezték tőle, hogy minek tekinti magát: történésznek, közgazdásznak, filozófusnak? A válasz: marxistának. Ő – vallotta egy közeli tisztelője – „nem tudósból lett kommunista, hanem kommunistaként tudós”.¹³⁸ Nehéz dialektika! Persze megtanulta, hogy a szabadság terén meddig lehet elmenni, miközben őrlődött saját hitigazságain. Fivéré, Renét 1942-ben kivégezték a Szovjetunióban. Erik megtanult félni, mielőtt még magyar miniszterként – állítólag – halálos ítéletet írt volna alá.¹³⁹ Igaz, nem láttam ilyet, de egy olyan világban sok minden elképzelhető. És ha netán azt tette volna, nyilván úgy gondolta, hogy inkább ő írja alá a másét, mint más az övét. Később a rehabilitálásban szerepet vállalt. A kemény időkben pedig embereket is mentett. Megakadályozta, hogy Makkai Lászlót, mint „háborús bűnöst” kiadják Romániának,¹⁴⁰ Mályusz Elemért teljességgel marginalizálják. Hajnal István pedig még 1945 augusztusában így köszönte meg Molnár Eriknek Árpádkori társadalomtörténetét: „Annyit látok máris, hogy a módszerekben sok olyan van, amire magam s mások is régóta vágyakoznak. Pezsdítenek, elevenítenek. Más szempontokból viszont a módszereket nem látnám alkalmasnak egyetemi oktatás alapjául. Ami viszont ismét nem csökkenti az előadás vonzó eredetiségét, sokoldalúságát, a meglátás zsenialitását.”¹⁴¹ Ilyesmit nem szoktak bugrisoknak írni.

Tisztelem Molnár Eriket, és idegenkedem tőle. Van benne valami szfinxszerű. Márpedig egy történésznek azért valamiképpen bele kell élnie magát a korba, amellyel foglalkozik. Igaz, saját korát értette, bár nem biztos, hogy szerette. Mentegette a – mindent igazolni képes – hegeli dialektikával. Például, amikor 1949-es középkori társadalomtörténetében arról írt, hogy „meghatározott történeti helyzetben a társadalom fejlődését nem függetlenségének fennmaradása, hanem függetlenségének az elvesztése mozdíthatja elő”.¹⁴² Ez szovjet gyarmatiságunk apológiája. Lelke rajta! Az is baj, hogy neki nincsenek olyan hősei, akik iránt emberi melegséget érzett

¹³⁸ *Sokszemközt – tudósokkal. Kardos István tévésorozata.* MRT-Minerva, Budapest, 1974, 79.

¹³⁹ Öze Sándor: *Nemzettudat és historiográfia.* Hamvas Béla Kulturakutató Intézet, Budapest, 2009, 77.

¹⁴⁰ Makkai László szíves közlése.

¹⁴¹ MTAKK, Ms. 4356/386. A kérdéses mű: *A magyar társadalom története az őskortól az Árpádkorig.* Szikra Könyvkiadó, Budapest, 1945.

¹⁴² Molnár Erik: *A magyar társadalom története az Árpádkortól Mohácsig.* Szikra Könyvkiadó, Budapest, 1949, 311.

volna. Szenttelen elemző, aki az osztályharc marxi elméletének birtokában megold minden problémát. Az ember nála a Történelem eszköze. Ezt Eckhart Ferenc, miután ő is megkapta Molnár Erik említett könyvét, finoman szóvá is tette a maga köszönőlevelében: „sok része gondolkozóba ejtett, ami tudományos könyvnek legnagyobb előnye. Szerettem az alkotmánytörténetet eddig is a társadalmi fejlődés alapján tárgyalni és a könyv még jobban megerősít”. Viszont az egyéniség szerepe is fontos: „vajjon Lenin és Sztálin egyénisége, eszmevilága nem alakította-e át az orosz társadalmat és az alkotmányt?”¹⁴³ Ezt alighanem Molnár Erik is tudta. Ugyanakkor éppen versei bizonyítják, hogy milyen érző lélek volt. Igaz, nem nagy versek ezek. De minél rosszabbak, annál őszintébbek, és 1944 elejétől 1945 derekáig, tehát éppen a nagy korszakváltás során születtek. Íme, néhány részlet Molnár Erik „költészetéből”:

És én is nevetek, már nem fáj, nem nyögök,
A világra utálattal ráköpök.

Vak koldus vagyok talán?
Tapogatok az életen némán,

Kikiáltjuk a világnak a vágyakat,
Míg a romokból egy szebb élet fakad!

Álmodjatok tovább, én is álmodom,
E ronda élet forgó színpadon.

Gyűlöllek, szeretlek, imádlak angyalin,
Meghaltam, ég veled, egyetlen Katalin.

Most itt hagylak egyedül egy virággal,
Küzdjek tovább én a bűdös nagy világgal!

Nem vagyok vak, mert látok,
Hogy egy jobb világot várok!

Ezért kell mindég tovább menni.
keresni a boldogságot,
Amit hiába, sehol sem találok!

O légy boldog, légy szabad hazám.
Ringass lány öledben, úgy mint az Anyám,
Ringasd álomba néped,
Minden ki magyar boldogan fölébred!

143 MTAKK, Ms. 4356/149.

Felültem egy gondolatra,
Elutaztam a holnapra,
Bejártam a világot érte,
És bele láttam a semmiségbe.

Nem kell várni, ütött az óra,
Kinyílt a vérbélű sok-sok piros rózsa!

Mulatni kell, táncolj halál, dalolj!
[...]
Meggyullad egyszer a kialudt fény.
Vigasztalodj! A halál is újra kél.

Nincs itt, kit szerettem,
Kint fekszik a temetőbe,
Hozzá megyek elmenőbe.¹⁴⁴

Ezek a klapanciák kompromittálnak, de ha kompromittálás lett volna a cél, többet idéztem volna. Egyébként mi is ilyeneket írtunk valaha. Ami érdekes, az a kommunisták deperszonalizálódása. Ezen a folyamaton előbb-utóbb a hívők mind átestek, ha életben akartak maradni. Bergyajevnek mélyen igaza van. A proletár osztályöntudat embertelen, az ember helyét elfoglalja az osztály. Egyébként szerinte „a bolsevikok nem vezették a forradalmat, hanem annak engedelmes fegyverei voltak”¹⁴⁵ Aztán meg kellett feladniük a kommunista embertípus kánonjának. Ezért, miközben betegesen rettegték attól, hogy eltérnek a helyes vonaltól, betegesen irtották az éppen aktuális bűnébe esett elvtársaikat. Ez nem felmentés a bűnökre. Nem, vád a Történelem ellen, és azok ellen, akik nem úgy politizáltak, hogy el lehessen kerülni az emberáldozatokkal járó forradalmat. Persze Ernst Jüngernek, a nagy fasiszta írónak is igaza van: „Valamely komor állomáson vonatra kell szállni – mint nacionalista vagy bolsevik, mint forradalmár vagy katoná, obskúrus szellemek vagy teóriák szolgálatában – a kérdés csak az, hogy meddig akarunk utazni.”¹⁴⁶ És csak akkor lehet leugrani, ha lassít vagy megáll a vonat. Molnár Erik is így tett, igaz, a maga módján irányítani is akarta azt a bizonyos vonatot, amikor erre lehetősége nyílt. Nem ő dolgozta ki a párt ideológiai fővonalát. Hogy elkerülje a falhoz állítást, tanította azt, amit éppen tanítani kellett, és még bizonyítani is, mert a hatalomra került moszkoviták nem szerették a régi hazai elvtársaikat. Sztálin lett a főbálvány,

¹⁴⁴ MTAKK, Ms. 4393/22.

¹⁴⁵ Berdiaev, Nikolai: *Un nou ev mediu*. Editura Paideia, București, 2001, 39., 92.

¹⁴⁶ Jünger, Ernst: *Maxima-Minima*. In uő: *Werke*. VI. Ernst Klett Verlag ca, Stuttgart, 1964, 334.

Rákosi Mátyás az ő helytartója, minden bölcsesség forrása. Történeti alakjaink az ő előfutárainak szerepét kapták meg. Hunyadi is valami afféle lett. Sőt rokon. Nem túlzás. Rákosit idézem, hogy lássuk, milyen helyet foglalt el Hunyadi a kommunista történeti panteonban:

„Most amikor visszanyertük nemzeti függetlenségünket, most még sokkal inkább, mint eddig, elérkezett az ideje, hogy visszanyúljunk Hunyadi, Rákóczi, Kossuth, Petőfi éltető és erőt adó hagyományaihoz. E hagyományok azt hirdetik, hogy hazánk akkor volt erős, megbecsült és független, mikor sorsát a nemzetközi haladással kötötte össze.” Továbbá: „A magyar nemzet ezeréves történelme azt mutatja, hogy a magyar nép akkor volt erős és megbecsült, amikor az egyetemes emberi haladás élcsapatához tartozott. Ezért mi [ököl]joggal elődünknek és rokonunknak tekintjük Szent Istvántól Rákóczin és Kossuthon át a nemzeti ellenállás frissen elhantolt vértanúig mindazokat, akik mint mi, a magyarság és az emberiség közös ügyéért harcoltak egyszerre...”¹⁴⁷

Molnár Erik viszont – mondják – vette a bátorságot, és deheroizált. Mondják róla,¹⁴⁸ de túloznak, Molnár óvatosabban deheroizált és nem is igazán sértő módon, sok mindent, amit társadalomtörténetében írt, akár Mályusz is papírra vethette volna. „Hunyadi János pályafutása is a szokásos zsoldoskarrierrel kezdődött.” Majd megtudjuk, hogy kinek a szolgálatában kezdte pályáját, míg Zsigmond szolgálatába lépett, és „katonai lángelméje ezután már gyorsan vitte előre [...] Magyarország leghatalmasabb bárója és [...] kormányzója lett, hogy fia azután a magyar trónra kerüljön”. Egyébként: „Olaszországban a *condottierek* a 14. században szabályszerűen az őket alkalmazó állam uraivá lettek. Magyarországon a Hunyadi-családdal kapcsolatban lényegileg ez ismétlődött meg, de persze egészen más társadalmi formákban.”¹⁴⁹

Ez már jobban hangzik, mint a heroizáló halandzsa. Molnár Erik társadalomtörténetében olyan kérdéseket tett vizsgálat tárgyává, amelyek azóta is foglalkoztatnak, mint például a valószínűsíthető népességnövekedés, a társadalmi rétegződés, a mezőgazdasági termelékenység alakulása, a különböző tudatformák sajátosságai, mennyibe került egy harcképes páncélos lovag kiállítás. Az pedig sokkal közelebb áll a történeti valósághoz, hogy Hunyadi „az egész magyar nép létérdekeiért küzdött”, mint az, amit az oly ígéretesnek hírelt Szekfű-tanítvány még 1943-ban írt Hunyadiról:

¹⁴⁷ Rákosi, Révai, Farkas és Nógrádi elvtárs megállapításai a magyar nép történetének 1526–1790 közti korszakáról. 1952 február (stencil).

¹⁴⁸ Lackó Miklós: Molnár Erik és a 60-as évek történész-vitája. *Századok*, 2008. 6. sz., 1496.; Öze: i. m., 101.

¹⁴⁹ Molnár: *A magyar társadalom története az Árpádkortól...* Id. kiad. 279.

„Magyarország benne látta a nemzeti gondolat képviselőjét.”¹⁵⁰ Ez sallang. A népszerűsítés, a leegyszerűsítés kényszere és az éppen aktuális kurzushoz, a közbeszédhez való igazodás mondathat ilyesmit egy-egy epigonnal. Molnár Erik többek között éppen „a nemzeti gondolatnak” a tartalmát próbálta feltárni. 1945 előtti munkáira az a Kovács Imre, a népi mozgalom kiemelkedő alakja is hivatkozik,¹⁵¹ aki a kommunista börtön elől menekült külföldre. És okkal. Még Molnár Erik is rákényszerült arra, hogy járja a tojás- vagy inkább záptojástáncot. *Hamisítások a magyar történetírásban* című írásában annak rendje és módja szerint megbélyegezte Mályuszt, mert népiségtörténete „a magyar imperializmus” eszköze lett.¹⁵² Ugyanakkor tanult Mályusztól, és ezért meg is kapta a magáét. 1950-ben őt is megbélyegezte az ifjú Karácsonyi Béla, amikor a molnári társadalomtörténetről¹⁵³ így nyilatkozott: „Molnár elvtárs [...] Mályusz Elemér felfogásának hatása alá került. A középnemesség szerepéről adott értékelését úgyszólván minden tekintetben el kell utasítanunk.”¹⁵⁴ A gazdagparasztság ábrázolását is megbélyegezték. Molnár Erik ugyanis a gazdagparasztságot és a középnemességet haladónak minősítette. Akkor viszont éppen a gazdagparasztságot számolták fel, mert – a sztálini tanítás szerint – létükkel újjászülik a kapitalizmust. A kritika jogos volt. Molnár Erik szerint a középnemesség pedig – a bárókkal szemben úgymond – túlemelkedett a szűk osztályérdekeken, „az eseményeket az ország szempontjából ítélte meg. A szabad és független ország kereteit, amelyeket védelmezett, feudális osztálytartalommal akarta ugyan kitölteni, de e keretek közt már a polgári formák csíráztak, s a fejlődés arra irányult, hogy az ország kereteit polgári, nemzeti tartalommal töltsék meg.”¹⁵⁵ Ezt akár Marx egy-két megjegyzésével is lehetett igazolni, de valóban Mályusz hatása érvényesült. Molnár Erik valami önkritikafélét gyakorolt. Elég ebből az, amit Hunyadi-ról mondott: „Még talán az sem hiba, hogy Hunyadi Jánossal kapcsolatban condottierre-karrierről és Hunyadi Jánosról, mint nagy birtokszerzőről beszélek. A Hunyadi-karrier a hadszervezetben előretörő zsoldosrendszert illusztrálja, és a birtokszerzésre való törekvés természetesen folyik a feudális környezetből. A hiba abban áll, hogy bár Hunyadi Jánost a 15. század legnagyobb ma-

¹⁵⁰ Kosáry Domokos: *Magyarország története*. Országos Közoktatási Tanács, Budapest, 1943, 56.

¹⁵¹ Kovács Imre: *Magyar feudalizmus, magyar parasztság*. Cserépfalvi, Budapest, 1943.

¹⁵² MTAKK, Ms. 4365/44

¹⁵³ Molnár: *A magyar társadalom története az Árpádkortól...* Id. kiad.

¹⁵⁴ MTAKK, Ms. 4369/35. Előadói Iroda történelmi munkaközösségének Molnár Erik új könyvével kapcsolatos vitájáról szóló jegyzőkönyv. 2.

¹⁵⁵ Molnár: *A magyar társadalom története az Árpádkortól...* Id. kiad. 314.

gyar alakjának, nemzetközi méretekben is kiemelkedő alakjának tartom, Hunyadi Jánost összefoglalóan nem értékelem, aminek következtében az előbbi vonások sem foglalhatják el az őket megillető alárendelt helyet az egészen más irányú összképben.” Végül az egész gargalizálást Andics Erzsébet azzal zárta le, hogy ugyan Molnár Erik „a marxizmus módszerét nem elég következetesen alkalmazta”, és ezért egész sor alapvető kérdést nem marxista szempontból tárgyal. De ennek ellenére „Molnár elvtárs a mi még fiatal marxista történetírásunk egyik büszkesége”.¹⁵⁶ Valószínű, hogy ő volt akkor az egyetlen a marxista történészek között, aki eredetiben olvasta Marxot. Alighanem e kétnapos vita folyamán történt, hogy Lukács Lajos megkontrázta a bírálókat azzal a kijelentésével, hogy Molnár elvtársat alapvető marxista tanfolyamra kell küldeni, mire Andics leintette: „Fogja be a pofáját, Lukács elvtárs!”¹⁵⁷

Molnár Erik végül is elég magasan volt ahhoz, hogy csak egy ülep nehezdedjen rá: a Rákosié. Az ő útmutatása alapján – fejtegette a Rákosit ünneplő kötetben – lehetővé válik, hogy kimutassuk azokat a hamisításokat, amelyeket e kérdésben a régebbi történetírás elkövetett: [...] a polgári nacionalistákét, kik Hunyadiából, a népek összefogásának hőseiből, származásának kérdésével kapcsolatban, a népek szembeállításának eszközét akarták formálni”. És bátran (vagy inkább félve?) hangsúlyozta, hogy Hunyadi háborúi „az egész emberi haladás ügyét védelmezték, mert megállították, átmenetileg visszavetették a minden nép leigázására törekvő oszmán hódítókat”.¹⁵⁸ A katedrán is ezt hirdette: Nándorfehérvárnál Hunyadi „a felkelő parasztokat katonai kiképzésben részesítette. Nem riadt tehát vissza attól, amitől a magyar nemesség, hogy a parasztság kezébe fegyvert adjon. Ezt természetesen azért tehette meg, mert nem a néppel szemben, hanem a nép érdekeit képviselte. A nép érdekeit képviselte akkor, amikor az országot a törökök ellen védelmezte, és a nép érdekeit képviselte akkor is, amikor a központi államhatalom megszilárdítására, tehát a belső feudális anarchia felszámolására törekedett a bárók elleni politikájában”. A Balkánon: „Hunyadi hadserege átalakult a felszabadulásukért küzdő népek nemzetközi hadseregévé”.¹⁵⁹

Ez a stílus már a szerző 1949-es társadalomtörténetétől is elüt. Elekes könyvét előlegezi meg. Molnár Erik most egy időre kénytelen volt levetkezni mályuszizmusát. Mályusz Elemérnek most még nem osztottak lapot.

¹⁵⁶ Gyórfy Sándor – Pach Zsigmond Pál: Vita Molnár Erik: „A magyar társadalom története az Árpád-kortól Mohácsig című könyvéről.” *Társadalmi Szemle*, 1950. 5. sz., 400.

¹⁵⁷ Makkai László szíves közlése.

¹⁵⁸ MTAKK, Ms 4362/7. Molnár Erik: Rákosi Mátyás és a magyar történettudomány.

¹⁵⁹ Molnár Erik: Magyar történet, II. félév. Budapest, 1951, 86–87. (kézirat gyanánt)

Az Evangélikus Országos Levéltárat vezette és rendezte. 1954-ben vették fel a Történettudományi Intézetbe. Ő volt az az egyik olyan történész, aki következetesen nem vette át a vulgármarxista frazeológiát és Marxra sem hivatkozott, hanem az intézeti üléseken olyféleképpen kezdte felszólalásait, hogy „én, mint a régi világ úgynevezett polgári történésze, már harminc évvel ezelőtt elmondtam ezt...”¹⁶⁰ Élete végéig nem tagadta meg önmagát, sőt önmagához hűen differenciálta a középrétegek jelentőségét illető alapkoncepcióját, és írhatta továbbra is a korról szóló legjelentősebb műveket. Az másik kérdés, hogy a középrétegekhez tartozók jelentős része „a felfelé nyalás és a lefele rúgás” gyakorlatát élte, persze mindenki a maga módján tette ezt, és ezért olykor keserű lett a jutalom. Mályusz viszont az egyetemi tankönyv vitáján kellő malíciával tette szóvá, hogy „a marxista művelődéstörténet nem tudja túlszárnyalni a régi polgárit”. Aztán azt hangoztatva, hogy a paraszti földművelés termékenysége megkétszereződött, burkoltan a kényszerkollektivizálást bírálta, és még adott egy fricskát: „Elekes sikerrel emelt ugyan ki két hőst, s bár éppen elégnek, de nem mértéktelennek tartom a fényt, amelyet Hunyadira és Mátyásra áraszt, mégis inkább megkapóbb volna, ha a személytelen nép állhatna hősként az olvasó előtt. Annál is inkább, mert ezek az olvasók gyermekeink leendő történettanárai.”¹⁶¹ Mint tudjuk, és akkor pontosan tudták, 1954-ben a személytelen népre alaposan rájárt a rúd. Nyugaton pedig éppen ilyesmivel foglalkoztak, amire Mályusz utalt. Elekes viszont Hunyadi-könyvéért kapott egy Kossuth-díjat és egy fricskát. Révai József, a főideológus, a népieskedő kommunizmus prófétája – a fáma szerint – meg is jegyezte a maga hatalomittas módján, ha nem is tudjuk szó szerint hogyan, valahogy így: „Ide figyeljen, Elekes, mi magát kitüntettük, de vegye tudomásul, Mályusz jobb történész.”¹⁶² Nemso-kára Mályusz az 1956-os bukaresti Hunyadi-konferenciára valóságos könyvet írt, amelyben Hunyadi és a rendiség viszonyára vetett új fényt, és némi árnyékot Elekes *Hunyadijára*.¹⁶³

Elekes Lajos Hunyadija

Mégis próbáljuk meg árnyaltan látni Elekes művét. Gyakran úgy vagyunk egy-egy 50-es évekbeli írással, hogy ha kihúzzuk a kényszer diktálta frázisokat, komoly mű marad előttünk. Elekes Lajosnak viszont úgy tűnik, nem maradt ehhez lelkierje, nem tudott megújulni. Nem vállalkozott arra,

¹⁶⁰ Szász Zoltán szíves közlése.

¹⁶¹ OSZKK, Fond 315. 32. d.

¹⁶² Szász Zoltán szíves közlése.

¹⁶³ Mályusz Elemér: A magyar rendi állam Hunyadi korában. *Századok*, 1957. 1., 2. sz. 46–123. és 529–602.

hogy új Hunyadit írjon. Igaz, az 1970-es évek elején megírta a rá kiosztott fejezetek egy részét a tíz kötetes Magyarország történetébe, de már nem igazán ütötte meg a vállalkozás színvonalát. Ő az 50-es években abban a szellemben ötvözta az ideológiát és a tudományt, ahogy Molnár Erik éppen Rákosi útmutatását felmutatta. De valljuk meg, ha nem teszi, szegényebbek lettünk volna egy jelentős könyvvel, viszont azzal, hogy megtette, miután a hamis nemesség is kötelez, köteleztek mást, hogy műve fogyatékoságait ne tegye szóvá. 1960-ban ugyanis jelentős historiográfiai fordulatnak lehetünk tanúi. Molnár Erik szembefordult a rákosista „nacionalizmussal”, mert az 1956-os forradalmat – a kor zsargonjában – az „ellenforradalmat” részben éppen azzal magyarázta. És ebben még némi igaza is lehetett, mert a népet magasztaló propaganda és történetírás, továbbá a sikerpropaganda és a kegyetlen valóság közötti feszültség mindenkit felmentett azon bűnök alól, amelyekért – a rendszer ideológiája szerint – bűnösnek kellett volna magát éreznie. Így aztán a nép fegyverrel kelt fel, és folytatta azt a hősi harcot, amelyet éppen a kommunisták állítottak példaként elé. Valóságos hősök léptek a papírhősök helyébe. Molnár Erik, ahogy akkor mondták, és mondjuk, deheroizált, durván szólva, történelmi tudatunkat némileg kiherélte, de finomabban szólva, önismeretre is ösztönzött. Vitát indított a nemzeti tudat történetiségéről, és ez felszabadító hatást gyakorolt, és sokan úgy érezhették, kies oázisba érkeztek a sztálinista Szahara után. A felszabadító hatásra jellemző, hogy maga Molnár Erik is 1966-ban – halála előtt néhány hónappal – vitaindító állásfoglalását revízió alá akarta venni.¹⁶⁴

Szűcs Jenő munkássága ebben a vitában és ezután teljesedett ki. De annak csak kivonata jelenhetett meg, amit Elekes *Hunyadijéről* írt.¹⁶⁵ Szűcs ugyanis arra hívta fel a figyelmet, hogy a parasztokat nem valami elvont haszaszeretet mozgósította, hanem a szülőföld védelme és a vallás, ugyanakkor a parasztság önálló ideológiával nem rendelkezett, hanem az átkölcsönzött ideológiai elemeket alakította saját igényeinek megfelelően. Elekes pedig – Szűcs szerint – méltánytalanul vont a kétségbe Kapisztrán tevékenységének jelentőségét. Szűcs finoman célzott arra is, hogy Elekes a kötelességszerű antiklerikalizmus követelményének igyekezett megfelelni. És Elekes menségére legyen mondva, aligha tehetett volna mást 1951-ben, mint az antiklerikalizmus művelését. És hogy mennyire nem volt könnyű dolga, példázza azt Elekes könyvének fogadtatása. Először is a könyv kéziratáról készült lektori jelentések, majd a könyvről megjelent recenziók, végül az opponensi bírálatok, miután a szerző doktori értekezéséként nyújtotta be

¹⁶⁴ Szász Zoltán szíves közlése.

¹⁶⁵ Szűcs Jenő: Nemzet, haza, parasztság Hunyadi korában. Kézirat. Uő: Nándorfehérvár és a parasztság. *Történelmi Szemle*, 1963. 1. sz., 11–14.

művét. Lektorai, Székely György és H. Balázs Éva lektori véleményükben sok érdemi észrevételt tettek, de azért a biztonság kedvéért némi ideológiai leckéztetéstől sem kímélték meg magukat és a meglektorált szerzőt sem, például ilyesmitől: „Hunyadi osztálykorlátai erősen elmosódnak”, vagy a szerzőnek a szovjet történetírás eredményeit is hasznosítania kellene, mire a szerző csak azt kérdezhetette meg ceruzával a lapszálon, hogy mely eredményeket, mondják meg.¹⁶⁶ Aztán talán magától is rájött: Sztálint kell idézni. Így mindenki jól járt, a bíráló bizonyította éberségét, a bírált fejlődésképességét, és mindenki gondolhatott, amit éppen nem szégyellt. Az osztálykorlátokon viszont tornázni kellett. Például miután Elekes kiemelte, hogy Hunyadi visszaadta Kolozsvár városi privilégiumait (mert azoktól a király megfosztotta az 1437-es parasztfelkelés támogatása miatt), és mivel Hunyadi támogatta a sóbányászatot és felemelte a sómunkások bérét, ez „korának viszonyai között [...] nagy, haladó lépésnek számított”. Természetesen – jelezte Elekes – nem egyszerűen a kincstári bevételek növelése vezette: „Bár egyik esetben sem tett olyat, amivel nagybirtokos voltát megtagadta, osztálykorlátait túllépte volna, tetteiben annak jelei mutatkoztak, hogy képes volt felülemelkedni a nemesi osztálypolitika általános formáin. Más szóval ez annyit jelent, hogy nagybirtokos létére, képes volt közeledni a néphez.”¹⁶⁷ Magyarul pedig akkor ez a halandzsa azt jelentette, hogy Hunyadi felmutatta a kommunista népfrempolitika előképét, és elfoglalta méltó helyét az emberi haladás történetében, azaz: mítoszában.

Ha bizonyos mai recenziós technikákra tekintünk – gusztustalan hízelgésekre és sunyi harapdálásokra –, akkor azt mondhatjuk: a liturgikus dicséret, a tárgyyszerű ismertetés mellett komoly és okos kritika fogadta Elekes könyvét. Persze az ideológiai leckéztetés nem maradt el. Karácsonyi Béla, az élesszemű recenzens észrevette az elvi tisztázatlanságot. Azt, hogy a szerző Hunyadija ugyan „»feudális nagybirtokos létére osztálya szűk osztálypolitikája korlátait átlépve, élére áll a török ellen, hazájukért fegyverre kelt népfelkelők hadának«”, ugyanakkor mégsem „lehetett népevezér”. Márpedig – hangzik a kioktatás – „Az osztálykorlátokat átlépni csak akkor lehetséges, ha egy másik osztály álláspontjára helyezkedünk az osztályharcban. Ilyen értelemben beszélhetünk valóban arról, hogy Dózsa átlépte osztálykorlátait, de Hunyadi János esetében (és Rákóczi esetében) erről szó sincs.”¹⁶⁸ Kínos lehetett. Ez volt az ára annak, hogy Elekes áttornázta magát saját osztálykorlátain és megtagadta saját „nacionalizmusát”. Másokra pe-

¹⁶⁶ OSZKK, Fond 315 Elekes Lajos hagyatéka, 13. cs.

¹⁶⁷ Elekes: *Hunyadi*. Id. kiad. 141–143.

¹⁶⁸ Karácsonyi Béla recenziója Elekes Lajos *Hunyadi* című könyvéről. *Századok*, 1953. 1. sz., 144. Kiemelés az eredetiben. Az Elekestől idézett rész a 482. oldalról származik.

dig ráolvasta kvázi-saját korábbi és immár megtagadott bűneit is, közben a román Hunyadi-misztikával szemben kialakította a magyar kommunista Hunyadi-demagógiát és annak nyelvét.

A továbbiakban viszont a recenzens tárgyszerűen világított rá a birtokszerzés „titkára”: „Hunyadi hivatásos katonaként kezdi történelmi szereplését. Talán jobban rá lehetett volna mutatni, hogy a XV. században a zsoldos jelenti az európai hadszervezet egyik fejlődő, előremutató elemét s egyben a török elleni sikeres védekezés egyik fő pillérét. Ezzel kapcsolatban hangsúlyoznunk kell: a magyarországi viszonyok, a polgári kezdetek, az áruterelés, pénzgazdaság fejletlensége tükröződik abban az ellentmondásban, hogy egyfelől elengedhetetlenül szükség van zsoldosokra, másfelől nincs pénz a fizetésükre. Ennek az ellentmondásnak feudális jellegű feloldása adja meg a nyitját a Hunyadi-birtokok eredetének: Hunyadit, a zsoldosvezért zálog- és adománybirtokokkal fizetik, s így emelkedik nagybirtokossá. Magyarország – a polgári fejlődés viszonylagos elmaradottsága miatt – gyenge volt ahhoz, hogy a teljességgel csődöt mondott feudális honvédelmi rendszert pénzben fizetett korszerű zsoldossereggel helyettesítse. Hiába mondatta ki az uralkodó osztály Alberttel, Ulászlóval, hogy saját költségükön, zsoldosaikkal védik meg az országot, ha ehhez nem állottak rendelkezésre megfelelő jövedelmek. Más szükségmegoldás után kellett tehát nézni, s ebben a feudális jellegű megoldási módban rejlik a Hunyadi-birtokok »titka«. Hunyadit nem pénzzel, hanem feudális méltóságokkal, hivatali és magánbirtokok adományozásával fizetik. Ha megvizsgáljuk azokat a tisztségeket, amelyeket Hunyadira ruháztak, vagy birtokainak fekvését, egyaránt arra az eredményre jutunk, ami a fentieket megerősíti: a leginkább fenyegetett terület a Délvidék és Erdély volt, ide kötötték Hunyadit tisztségei, s itt terült el a Hunyadi-birtokok döntő része is. Persze, ugyanakkor — éppen a velük járó kötelezettségek miatt — ezek a területek voltak azok, ahol a török fokozatos előnyomulása óta az oligarchák legkevésbé versengtek a tisztségekért és hivatalokért. Itt rejlik Hunyadi nagyságának egyik alapvonása: mint nagybirtokos sem válik tartományúrrá; óriási jövedelmeit valóban arra fordítja, amit az ország létérdeke sürgetően követelt: a haza megmentésére.”

A következő kritikai észrevétel is: „Kevésbé részletes az itáliai és csehországi tapasztalatok elemzése, holott mindkettő igen fontos. Az elsőt illetően talán rá lehetett volna mutatni az itáliai zsoldosvezérek, a »condottiere« típusától eltérő vonásokra. Ez lényeges kérdés egyfelől azért, mert az összevetés már egyes kortársak előtt is kézenfekvőnek látszott, másfelől azért, mert az itáliai zsoldosvezérek közül többen szintén kísérletet tettek (nem egyszer sikerrel) az államhatalom megragadására és uralmuk centralisztikus jellegű kiépítésére – persze csupán saját kis fejedelemségük területén. A

condottierek félig feudális lovagok, félig pénzemberek; uralomra kerülésük annak a kompromisszumnak a terméke, amelyet az itáliai gazdag polgárság kötött a feudalizmussal a parasztság, a városi plebejusok és a konkurens városok ellen. Hunyadinál a hatalom megragadásának indítóoka és célja egészen más – a törekvés formai oldalának minden hasonlósága ellenére is. A második kérdésnél sokkal világosabban, élesebben kellett volna arra utalni, hogy a csehországi út nemcsak a hadvezetés művészetének elsajátítása tekintetében gazdagította sok tapasztalattal Hunyadit, hanem megismertette őt a parasztság, a plebejuselemek hősiességével, a bennük rejlő magas potenciális katonai értékkel is. A huszita hadviselés forradalmi újításai csak harcászati kifejezései annak, hogy a huszita hadsereg forradalmi néphadsereg volt. Az igazságos célért küzdő népfelkelők mindent elsöprő erejéről kétségkívül itt győződött meg Hunyadi s a veszély válságos óráiban ezekre az élményekre támaszkodva mert a néphez fordulni. A csehek zsoldbavételének kérdése elválasztandó ettől, mint különálló probléma. Itt már nem néphadseregről van szó, hanem a fegyveres felkelés leverése után forradalmi alapjától elszakadt, vallásilag-politikailag egyre mérsékeltebbé váló, de az időközben szerzett forradalmi, hadszervezeti és hadviselési újításokat továbbra is megtartó katonaelemekről, amelyek a nemzeti fejlődésért vívott harc bajnokaiból az európai politika keresett árucikkévé váltak.”¹⁶⁹

Ebben a jellemzésben már van némi populista demagógia, de lényegében az olvasható, ami egyik kiváló hadtörténészünknel, amikor összehasonlítja azokat a radikális huszitákat, akik Zsigmond ellen harcoltak, azokkal a huszitákkal, akik Magyarország északi részein telepedtek meg, és akiknek vezetői csehek voltak, de velük több magyar, főleg deklasszált kismemes, garázdálkodott, mint szlovák: „Ekkorra az első esztendő hite és mámoros lelkesedése elszállt. Jól képzett katonák, egyúttal közömbös, zsákmányéhes kalandorok foglalták el a mártíromságra kész elődök helyét s hasontársakat bármely nemzetből szívesen fogadtak soraikba: németeket, lengyeleket, akár magyarokat is.”¹⁷⁰ És talán érdemes lett volna Marczali Henriknek abba a cikkébe beleolvasni, amelyben feltette a kérdést, hogy kiből is állt Hunyadi serege, és a válasz: „Legnagyobb részt pánccélos lovagokból. Azonkívül van erős gyalogsága és pedig a mely számszerűjakkal, nagy ívekkel van felfegyverezve; olyan ívekkel, melyeknek lövése sokkal biztosabb, mint a lóról való nyilazás volt. Ilyen fegyverrel tette tönkre az angol gyalogság, a híres francia lovagságot. De voltak neki már ágyú is,

¹⁶⁹ Uo. 145–146. Kiemelés a szerzőtől.

¹⁷⁰ Tóth Zoltán: Magyarok, tótok, cseh husziták. *Magyar Szemle*, 1939. 1–4. sz., 295. Kéziratának címe udvariasabb: MTAKK, Ms. 5038/26. Tóth Zoltán: Magyarország és a husziták.

és a híres orléans-i szűzön, Jeanne d'Arcon kívül Hunyadi János az egész történetben az első generális, aki az ágyukkal bálni tudott, úgy, hogy a tüzérség nála már a hadi szerkezetnek igen fontos részét képezi.¹⁷¹ Huszita szekerekre is ágyút szerelt. Elekes ezt tudta, és valószínű, hogy nem igazán akarta feszegetni azt, ahogy a – huszita – forradalmár élcsapat – ha a kor frazeológiájával élhetünk – rablóbandává válik. Igaz, Giskra aztán szépen beilleszkedett a hazai világba, mint még látni fogjuk, és neki is meggyűlt a baja saját csürhéjével, a csehországi harácsolókkal. Ő pedig inkább rokonítható a *condottiere* típusával, hiszen külföldről jött hadi vállalkozó, de alapvetően ő is a királyné és aztán a király által átengedett jövedelemforrásokból élt. Amolyan udvari báró lett – távol az udvartól, míg Hunyadi a keresztesháborúnak élt.

Ez már idealizálás, és ezért az idealizálás miatt kritizálták Elekes Hunyadi-képét. Az ugyancsak avatott kritikus, Kardos Tibor kissé dodonai, amikor így értékeli: Elekes „egészében jól fogalmazza meg Hunyadi képét, amikor így ír: »Számára a katonáskodás volt az egyéni érvényesülés, a birtok- és hatalomszerzés egyetlen útja, de ugyanakkor több is volt annál, vitézi becsület, kötelesség és tisztesség dolga.« Ám, az utóbbi tényeket jól érvényre juttatja könyvében, az előbbit nem. Ezért nem tudja kellőképpen megmagyarázni Hunyadi stratégiáját és ennek tudatosságát.” Így megint a *condottiere* minősítés elmaradását rótták fel. Először azt, hogy nem került bemutatásra Ozorai Pipó (Filippo Scolari) hatása Hunyadira, továbbá az sem, hogy a Milánóban töltött két év milyen hatást gyakorolt rá. Az idézett kritikus szerint „Elekes magyarázatai, melyekkel e kapcsolat jelentőségét igyekszik gyengíteni, erőltetettek. A különböző fegyvernemek együttműködésének, a négyszög-ék alakú formációknak, a mélyen tagolt hadrendnek, a jól kitervelt hadmozdulatoknak magyarázata elképzelhetetlen a *condottiere*-hadvezetés ismerete nélkül. Hunyadinak katonai kiválóságát, éleslátását dicséri, hogy felismerte: a török túlerő és a számára barátságos haditeret (a leigázott és szabadságukat váró balkáni népek) a hadtudomány nagy ókori példái közül Julius Caesar példátlanul merész, gyors és magasrendű hadművészetének tanulmányozását kívánja meg. De humanista barátai érdeme, és a humanistákat pártoló olasz *condottierek* példája tette lehetővé, hogy így cselekedett.”¹⁷²

Kardos ítéletében érzik, hogy életét a reneszánsznak szentelte. Okkal szerette Pipót. Némileg beillett a korabeli népkultuszba, mert régi, ám el-

¹⁷¹ Marczali Henrik: A magyar hadügy fejlődéséről. *Uránia*, 1903. 5. sz., 194.

¹⁷² Kardos Tibor recenziója Elekes Lajos *Hunyadi* című könyvéről. *Társadalmi Szemle*, 1953. 9. sz., 886–887.

szegényedett család sarja volt, apja talán csizmadiáskodásra adta a fejét,¹⁷³ ő, a fiú, firenzei kereskedősegédként kezdte pályáját Budán. A király bizalmát számolási képességeivel nyerte el, mert amikor az előkelők nem tudták kiszámítani, hogy mennyibe is kerülne 12 ezer katona eltartása – mindenki ámulatára – gyorsan megoldotta a feladványt, és aztán katonának sem volt utolsó.¹⁷⁴ A délvidéki megyék főispánjaként és kapitányaként megszervezte a honvédelmet, ő építette ki és korszerűsítette a Duna menti védelmi vonalat Szörény várától Nándorfehérvárig. Románul is tudott, az ő familiárisa volt Vojk, aztán János is az lett.¹⁷⁵ Reneszánsz udvart tartott, tudós humanistákkal vette magát körül. Értett a gazdasághoz. A sókamara- és bányáügyeket is rendbe tette, azok jövedelmeit is kezelte. A pletyka szerint egyik itáliai hadjárata alatt a velenceiek megvesztegették, miután pedig „kapzsisága lelepleződvn, mint mondják, Zsigmond megparancsolta, hogy töltsenek aranyat a szájába, és így fojtsák meg”¹⁷⁶ Nem így történt, Pipó Lippán kórházat állított fel, saját egészségére pedig itáliai orvosok is vigyáztak élete végéig.¹⁷⁷ Hunyadi tehát egyszerre tanulhatott Pipótól gazdálkodást és hadművészetet, továbbá láthatta, hogy célszerű, ha művelt humanistákkal veszi magát körül.

Aztán Hunyadi már udvari vitézként kísérte Zsigmond királyt Itáliába, ahol két éven keresztül a milánói herceg mellett is tanult hadi mesterségből, Francisco Sforza kapitánysága alatt. Itt ismerkedett meg a svájci gyalogosok harcmórával. Ezek mintaharcosok voltak. Mint zsoldosokat nem szerette őket Machiavelli, aki a zsoldosvezérekben – többek között a Sforzában – Itália megrontóit látta, hiszen a zsoldosok alkalmazása vitte „Itáliát szolgaságba és gyalázatba”. A firenzei historikusnak rosszulest, hogy a svájciak kigúnyolják hazáját. Viszont Svájcot tisztelte, mert lakói „fegyverben állanak és a képzelhető legszabadabbak”¹⁷⁸ Hunyadi Milánóban ezt is megtapasztalhatta. De mást is, a politika alaptörvényét: az óvatosságot. Hiszen éppen olasz mentora mondotta: „Ments meg, Uram, barátaimtól, ellensé-

¹⁷³ Németh Papó, Gizella – Papó, Adriano: *Ozorai Pipó. A győzelmes törökverő és a reneszánsz előfutára*. Nemzetközi Magyarágtudományi Társaság, Budapest, 2017, 21.

¹⁷⁴ Mályusz Elemér: *Zsigmond király uralma Magyarországon 1387–1437*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1984, 34.

¹⁷⁵ Banfi, Florio: Filippo Scolari és Hunyadi János. *Hadttörténelmi Közlemények*, 1930, 126–133.

¹⁷⁶ Bonfini: i. m., 556.

¹⁷⁷ Hațegan, Ioan: *Filippo Scolari. Un condotier italian pe meleaguri dunărene*. Editura Mirton, Timișoara, 1997, 140.

¹⁷⁸ Machiavelli Miklós: *A fejedelem*. Orbán Dezső fordítása. Franklin-Társulat, Budapest, 1906, 62., 66., 67.

geimmel magam is elbánok”¹⁷⁹ – ezt a mondást Voltaire is felkapta, de tőle függetlenül lett magyar közmondás is. Ezzel megint ott vagyunk az 1950-es évek Magyarorszáiban.

Elekes *Hunyadijának* legkeményebb próbatétele a mű nagydoktori értékezként való megvédése volt 1954-ben. Diadalmenet és vesszőfutás. Molnár Erik egyéb elfoglaltságai miatt nem vállalta a hivatalos bírálatot, Révész Imre – akadémikus, református püspök – pedig azért, mert úgy érezte, hogy nem ismeri eléggé a kort, de megírta azt is, hogy olvasta a munkát „s attól úgyis mint tudományos, úgyis mint irodalmi alkotástól igazán el vagyok ragadtatva”. Így a méltatlanul háttérbe szorított és az Akadémiáról – kiváló tudóstársaival együtt eltávolított – Domanovszky Sándorra osztották ki a feladatot.

Alighanem ez volt a nagy történetíró, Domanovszky Sándor utolsó nyilvános szereplése. A *Hunyadi*-könyvről ideológiamentesen és a legnagyobb elismeréssel nyilatkozott. Az ideológiamentesség persze ideológia, mint az is, hogy Elekes ideológiai kurzusszólamai fölött elsiklott, bár megjegyezte: „megvilágítja a tárgyalt kérdéseket a marxizmus klasszikusainak nyilatkozataival is”.¹⁸⁰ Domanovszky bírálata valóságos nyelvi oázis az osztályharcos hablatyolás sötét szaharájában. Megdicsérte a szerzőt a balkáni kapcsolatok feltárása miatt, de rögtön hozzátette: „A Hunyadi-kérdés azonban mindekelőtt világtörténeti probléma. Bármennyire magyar érdekekért küzdött Hunyadi, ebbe a küzdelembe Magyarország egyedül földrajzi fekvésének következményeként került bele, s a nagy küzdelemben a magyar terület nem vércélt jelentett, hanem csak közbülső állomást.” Míg a másik két opponens – Lederer Emma és Ember Győző, valamint a hozzászóló Kardos Tibor – felröptette Elekesnek Hunyadi idealizálását, Domanovszky ellenben egyetértését fejezte ki a szerzővel: „a török világhódítás gondolatával szemben Hunyadi volt az egyetlen férfiú, aki a kor eszközeivel is megtalálta a segítség helyes módját, megszervezte ez ellenállást”. Viszont: „Elekesnél is határozottabban mernők megkockáztatni azt az állítást, hogy Hunyadi egészen másként fogta föl a zászlósúri, bárói tisztet, mint az ország birtokosainak zöme, különösen a Nyugatról jöttek, akik hűbéri mentalitással, a birtokot szervezeti egységnek tekintve, azt vallották, hogy az őket tartozik szolgálni, s ők szolgálányaikat udvaruk fényére fordíthatják. Hunyadi ellenkezőleg életcéljának, a hadviselésnek és hadszervezésnek szolgálatába állította jövedelmeit, hogy nagy ideáját, a török elleni védekezést megvalósíthassa. A Cilleiek, Garayak, Héderváryak a saját birtoktestük érdekei és

¹⁷⁹ Dalberg-Acton, John Emerich Edward: *Lectures on Modern History*. Collins, London, 1960. 49.

¹⁸⁰ MTAKK, Ms 4530/41. 19.

annak gyarapítása szempontjából nézték az életet; a szövetségeseikkel folyt viszályaik és ellentéteik ezt elég világosan megmutatják. E tekintetben két különböző világnézet került egymással szembe. Éppen ebből következett, hogy Hunyadi sokkal fokozottabb mértékben használta föl a birtokát arra, hogy hűbéres magánhadát nagyra növessze, mint a vele szembenállók. A familiárisi viszony társadalomépítő előnyeit Hunyadi ellenfelei, s általában a többi urak nem tudták úgy javukra fordítani, mint ahogy azt Hunyadi tette, akinek szervező ereje, sikerei és a familiájával való bensőségebb kapcsolata a vállalkozó és feltörekvő elemeket elsősorban az ő szolgálatába vitték.” Így „az ő serege igazi familiáris sereg volt, amelynek tagjait szoros érzelmi kapcsolatok fűzték vezérükhöz”.¹⁸¹

Ez utóbbi állítást Kardos és maga Elekes is megtromfolták, ez utóbbi hangsúlyozta, hogy Hunyadi hadserege elsősorban zsoldos erőkre épült, és csak másodsorban a familiárisokra. Ugyanakkor Kardos felhívta a figyelmet Nyírkállói Tamás epítáfiumára, amely „Hunyadit úgy ünnepli, mint aki a népnek megmentője, és aki a legtöbbet tett a nép veszedelmeinek a megszüntetésére”, ez pedig „ideológiai és érzelmi közösségre vall”; és némi ellentmondásra is, mert viszont a *condottiere* a nyereségvágyban egyesült seregével, és hasonszórú hadi vállalkozó ellenfelével gondosan kímélték egymás zsoldosait. Kardos azt is jelezte, hogy az egyik első magyar versben, a Szent László-versben „olyan mozzanatok vannak, amelyek egyáltalán nem László királyra, hanem Hunyadi Jánosra vonatkoznak”. Ezeket viszont nem részletezte, mert éppen arra utaltak, hogy a huszitákat megfegyelmelte:

Te kivagdalád az eretnekeket,
elszaggatád, mind kigyomlálad;
nem volt idédben gonoszól tevő,
mert csak híredn[eved] mindenek rettegték.

Hogy az eretnekek éppen – a társadalmi haladás bajnokainak hírlelt – husziták lehettek, arra a magyar szöveggel egy időben készült latin változat vet fényt:

Tu exstirpasti gentes, haeresim,
ulscitas [Hussitas?] omnes tu evulsisti;
nec fuit auctor quispiam mali,
sola fama tua cunctos terreat.

Az érzelmi közösség erejét az példázza, hogy 1442-ben Erdélyben és 1448-ban Rigómezőn éppen egy-egy familiárisus önfeláldozása mentette

¹⁸¹ MTAKK, Ms 4530/41. 9.

meg Hunyadi életét, enélkül se ország, se könyv, se doktori vita nem lett volna. A vitában elhangzott a szokásos „marxista” liturgia. Lederer Emma a *condottiere* lemezt tette fel, amikor Elekesnek felrótta: „»restelli« leírni, hogy Hunyadi lényegében *condottiere* volt és az is maradt,” holott ez „a polgári hadviselés előremutató vonalát képviselte”, továbbá a bíráló természetesen felrótta azt is, hogy hiányzik a feudális nagyúr, a nagybirtokos bemutatása stb. Ezzel a halandzsával szemben Ember Győző – aki időközben a Magyar Országos Levéltár igazgatója lett elévülhetetlen érdemekkel – valóságos új kutatási programot vázolt fel, és néhány jól irányzott gyomorszájütést is bevitt egykori riválisának. Szóvátette a historiográfiai bevezetés hiányát, ami azt jelentette, hogy Mályusz Elemér és Hóman Bálint eredményeit értékelni kellett volna, márpedig ezt akkor tanácsos volt kerülni. Igaz, Elekes műve végén – a liturgiának megfelelően – leszidta Hómant, mert szerinte a *Magyar történet* megfelelő fejezetében csak a bárók harcára összpontosított és előadása kaotikus, ami nem igaz. (Domanovszky bírálataiban azt rótta fel Hómannak, hogy a hadtörténeti elemzése elnagyolt, ami viszont igaz is volt.) Ember Győző – kellő kajánsággal – szemére vetette Elekesnek, hogy nem fejtette ki, miben is rejtett korábbi nacionalista szemlélete, amelyet némi – kíméletes – önkritikával illetett. A bíráló a bárók küzdelmének bemutatását sommásnak nyilvánította. (Ez Hóman burkolt dicséretének is tekinthető.) Felrótta, hogy általánosságokat ad elő a török birodalomról és a pápaságról. (Ez Elekes történetietlen és aktuálizáló pápaellenességének szólt.) Szóvátette, hogy az értekező Elekes felrótta Zsigmondnak azt, hogy nem a népek összefogására tört, hanem „hűbérileg meghódoltatott balkáni államokat ütközőül használt”, ami viszont – hangsúlyozta Ember – akkor természetes volt. További kritika: az értekező nem bizonyítja, hogy az 1437-es erdélyi unió rendi jellegű. Nem tisztázza, hogy az apa, Vojk egyszerű udvari ember létére, hatalmas vár birtokot kapott. [Mint tudjuk és láttuk, csak egy falura szólt az adomány!] Nem érzékeltette, hogy Hunyadi felelőssége nagyobb volt a török szultánnal kötött 1444-es béke felrugásában. Brankoviccsal szemben a hűbéri forma tartalma nem változott, csak a török veszély miatt nem kértek tőle pénzt. Továbbá, hangsúlyozta Ember, Elekes a gazdálkodási kérdésekben bizonytalan, az állami jövedelmekről kevés szót ejt.

Ezek mind jogos észrevételeknek tűnnek. Csakhogy mindegyik kimonodott mondat mögött meghúzódik egy másik, mögöttük pedig feltűnnek a kellemetlen árnyak. Nemcsak Hóman vagy Mályusz, hanem Marczali vagy még inkább Ágoston Péter árnya. Marczali a letűnt kor kemény kritikáját humanitárius patriotizmussal ötvözte. Ágostonra viszont jobb lehetett, nem is gondolni. A jogtudós szociáldemokrata világbéke ügyében agitáló szabadkőműves széplélek volt, aki végül a magyar kommün népbiztosa lett,

és Moszkva váltotta ki a fogságból, de a Szovjetunióból inkább Nyugatra ment békén meghalni. A magyar nagybirtokról szóló 1912-es könyve minden deheroizálás és dezilluzionálás alapkönyve lehetett. Hallgattak is róla. Pedig még Hómannál is részletesebben mutatta be a főurak küzdelmeit a történelmi materializmus lelki sivárságának emelvényéről. Aeneas Sylvius még legrosszabb pillanataiban sem írt olyesmit, mint Ágoston Péter:

„E kor küzdelmei szomorú képet adnak arról a lelki sivárságról, mely e kor embereit eltölti. Mindenki vagyonért küzd. Cillei és Hunyadi, Podjebrad és Eyzinger, Újlaki és Garay mind egyformák. A szövetségeket addig tartják meg, amíg az rájuk nézve előnyös. Hunyadi és Cillei az ország jövedelmein osztoznak, a királynak titkos szövetséget kell összehozni, hogy néhány nála felejtett sóbánya jövedelmén kívül más jövedelme is legyen. Alattvalóinak van pénze és vagyona bőven. Mikor a királlyal való kibékülés után Hunyadi Capistrano János sürgetésére a török elleni háborúra határozza el magát, annyi pénz felett rendelkezik, hogy a királynak 8000 forintot adhat kölcsön. A király ennek fejében Hunyadi adományait megerősítette.

Hunyadi a török ellen háborúkat viselt, tehát eléggé megmutatta, hogy őt csak az ország s nem saját érdeke vezette, mondják. Az iránt nem is lehet kétség, hogy e háborúkat Hunyadi csakugyan viselte, csupán azoknak erkölcsi megítélése tekintetében térhetnek el a vélemények. Tudni kell, hogy a XV-ik században Magyarországon nincs köz-, csak magánügy. Az ország védelme nem az állam, hanem egyes, a támadás révén érdekelt birtokosok ügye. A török kiűzése az országnak érdeke volt ugyan, de ezt e korban senki sem látta még be. Hunyadi sem az ország szempontjából fenyegető veszélyeket látta, hanem birtokait féltette. Hatalmának alapja az ország déli részein és Erdélyben elterülő birtokai voltak. Emelkedésének lehetősége a török ellenében szereshető fejedelemség, melyet a pápa már akkor ígért, mikor 1444-ben Hunyadi könnyelműen feláldozta seregét.”

Ágoston még azt is tudta, amit senki sem tudhatott:

„A nagybirtok történetének legnevezetesebb alakja halt meg benne. A társadalom legalsó rétegéből emelkedve az urak legelőkelőbbjei közé, olyan beláthatatlannak tekintette az emelkedés lehetőségét, hogy a legmagasabb polcig sem állott volna meg. Első és hatalmas képviselője ő a nagybirtok országos hatalomra emelkedésének. Hogy nem tette a fejére a királyi koronát csak azért történt, mert előbb halt meg, mint V-ik László.”¹⁸²

Ágoston szemlélete realista, a kommunista demagógiával szemben még üdítő hatású is lehetett volna. Ágoston Péter történetének összegzé-

¹⁸² Ágoston Péter: *A magyar világi nagybirtok története*. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1913, 95–96.

sében van valami fájdalmasan aktuális és naiv: „A történelem arra tanít, hogy az állami életben a szükségesség dönti el a jogot, akire az államban a legnagyobb szükség van, annak joga lesz előbb vagy utóbb legnagyobb. Amíg az államban a vagyon volt a leglényegesebb tényező, addig a nagy vagyonnak volt egyedül joga. Amióta az ember szerepe is lényeges, azóta az embernek is van joga; ha majd a munka lesz a leglényegesebb, akkor ennek lesz legnagyobb joga. A nagybirtok története arra is tanít, hogy a gazdasági tényezők hatása lassú. A nagybirtokosok nem várták meg, hogy hatalmuk magától legyen a legnagyobb, hanem ezt a folyamatot erejük felhasználásával siettették. Amikor pedig múlóban volt, akkor hatalmuk minden erejével megakadályozni iparkodtak azt, hogy ezt mások szerezzék meg. A hatalomért való küzdelem állandó, csak az utána vágyók változnak.”¹⁸³

A történelemben tehát van valami ember által megismerhető törvényszerűség. A jövő fejlődése teljes szakítás a múlttal. A mű egésze „a múltat végképp eltörölni” szemlélet jegyében született. A kommün is ezzel idegenítette el azokat, akiket még megnyerhetett volna. A bukás után a kommunisták taktikát is változtattak, a múltat legitimációs hőstörténeté alakították, ugyanakkor a szakmaiságnak is teret adtak. Jobban tisztelték a tudást, mint a posztmodern piachívók.

Elekes doktori vitája fontos tudományos esemény lehetett, és már csak Domanovszky szerepeltetése miatt is az volt. És ehhez még némi vidorság is járult. Gondoljunk arra, amikor Ember Győző álnok kérdéssel figurázta ki azt, hogy Elekesnél, amikor Hunyadi 1442-ben hadba szólította a népet, „ezen a ponton hazaszeretete legyőzte osztálykorlátait”: „Vajon – kérdezte Ember Győző – lényegesen kisebbítené érdemeit, nagyságát, ha elfogadnók, hogy osztályának korlátain belül maradván is felül tudott emelkedni, nem az osztálykorlátokon, hanem kortársain? Véleményem szerint semmiképpen sem.” A további kutatások szükségességének a hangsúlyozása mellett, természetesen ezek a majdani eredmények „Elekes Lajos alapvető megállapításait Hunyadi történeti szerepéről érdemben megváltoztatni nem fogják”. Mire jogos a kérdés: minek tovább kutatni?

A doktori értekezést elbíráló bizottság véleménye is rituálisan *dodona-ira* sikerült: „Az opponensek és a hozzászólók [...] figyelemre méltó kifogásokat hoztak fel, hiányokra és egyoldalúságokra mutattak rá, mint Hunyadi alakjának bizonyos idealizálása és ezzel leegyszerűsítése, benne a feudális nagyról és megelőzőleg a *condottiere* történelmileg reális vonásainak elhalványítása, a bizánci, a huszita vonatkozásokban, a hadtörténelmi kérdések-

ben való tájékozódás egyes hiányai stb.”¹⁸⁴ Ennek aztán későbbi visszhangja az, amikor Hunyadi már a „legnagyobb *condottiere*”.¹⁸⁵ Ez blöff a javából. Viszont ami az osztálykorlátokat illeti, Bajor Andor, a kolozsvári humorista egyik mondása Hunyadira is illik: osztálykorlátaiba kapaszkodott, és felhúzta a népet.¹⁸⁶ Elekesnek pedig dicséretére váljék, hogy a *condottiere*-skatulyába nem helyezte el hősét. Igaz, vulgármarxista halandzsával vágott vissza: „A *condottiere* egy olyan forma, amely a városfejlődés bizonyos színvonalán lép fel. Előbb nem, Magyarországon az adott fokon erről beszélni nem lehet.” Idézhetne volna Macauley-t, aki szerint a már említett Francesco Sforza „az itáliai hős mintaképe. Megbízóit és versenytársait egyaránt saját eszközeivé változtatta. Először nyílt ellenfeleit gyúrte le hűtlen szövetségeseik segítségével, azután e szövetségesek ellen fegyverkezett fel az ellenségeitől kicsikart zsákmányból. A kalandor katona kétes és függő helyzetéből páratlan ügyességgel Itália első trónjára küzdötte fel magát”.¹⁸⁷ A *condottiere*-k ugyanis háborúikat gondosan túlélték, hiszen kitalálták a baráti hadviselést, amely egymás kíméletére épült.¹⁸⁸ Az itáliai háború üzlet, sport, hadgyakorlat volt, ahhoz képest, ami a török fronton történt. Sforza példája hathatott Hunyadira, de van különbség a két hadvezér között. Ezt Elekes is jelezte. Egyébként a történeti hűség mellett a jó ízlés is visszatartotta ettől az említett skatulyázástól, ami a nagy köpenyegforgatók szellemi vagy szellemellenes sportja. Az idealizálásban persze lehet valami, és ez jó ízlésre vall, ha már neki olyasmit kellett tenni, amiről lelke mélyén nem tudni, miként számolt el, nem akart másokat besározni. Persze, lehet, hogy ez is egy túlélési stratégiába illő mozzanat volt.

Nem tudni, hogy Elekes miként törlesztett és élt vissza hatalmi helyzetével. Legfeljebb azzal, amit szemére hánytak: úgy szállt fel a vonatra, hogy becsapta az ajtót mások orra előtt, akik persze morogtak.¹⁸⁹ A fiatalokat, akik nem veszélyeztették helyzetét és tekintélyét, pártolta. Opponensi véleményei általában jóindulatról tanúskodnak. Egyébként ne irigyeljük a vonatkozásért.

¹⁸⁴ MTA Levéltár, 1954. 882/2. A vita anyaga nem teljes. Moravcsik Gyula bizottsági tag véleménye a Kézirattárban található, ugyanott van Domanovszky bírálata a másodpéldánya.

¹⁸⁵ Heller Ágnes: *A reneszánsz ember*. Múlt és Jövő Kiadó, Budapest, 1998, 10.

¹⁸⁶ Szász Zoltán szíves közlése.

¹⁸⁷ Babington Macauley, Thomas: *Esszék*. Szerk. Sükösd Mihály. Gondolat könyvkiadó, Budapest, 1961, 59.

¹⁸⁸ Braudel, Fernand: *Civilisation matérielle, économie et capitalisme, XVe–XVIIIe siècle*. III. Armand Collin, Paris, 1979, 101.

¹⁸⁹ Kosáry Domokos olvasta ezt rá az egyik 1953-as vitában. Makkai László szíves közlése.

A szépirodalom Hunyadija

A viszonylag kényelmes vonatkozásnak megvolt az ára. Példa erre az is, ahogy 1951-ben Darvas József Hunyadi-regényét, *A törökverőt* lektorálta. Ez a regény 1938-ban jelent meg először. A lektor helyzete nem volt könnyű, mert az író társadalmi radikalizmusa miatt 1933-ban megjárta a börtönt, aztán társutasa lett a kommunista mozgalomnak, majd tagja, és több miniszteri tárcát is rábíztak. Egyszóval nem olyan neofita volt, akinek bizonyítania kellett volna. Kellott viszont a lektornak. Annál is inkább, mert lektorunk jól megfelelt az önmagától való elidegenedettségek ortegai láttele-tének, és most szakmai, sőt ideológiai cenzorként kellett fellépnie. Persze elismerte, hogy 10–15 évvel ezelőtt, „amikor a hivatalos történetírás letagadta az osztályharc tényét, a parasztságot pedig egyszerűen kismemizte a honvédelem történetéből, Darvas könyve állásfoglalás volt a nép ügye mellett, elnyomóival szemben”. Csakhogy – írja az éber lektor – ma „nem azt adja, amire szükség van”. Ugyanakkor aktuális lenne egy Hunyadi életrajz – hangsúlyozza Elekes, és meg is mutatja az üdvöztető utat: „Helyesen megfogva honvédő hagyományainkat emelné ki, a szomszédnépekkel szövetségben vívott függetlenségi harcokat népszerűsítene, követésükre buzdítana s helytállásra nevelne.” Ezzel szemben – jaj! – Darvas könyve megrekedt a felszínen, „nem azt a hatást váltja ki az olvasóból, amit egy Hunyadi életéről, küzdelmeiről szóló regénynek ki kellene váltania”. A lényeg: Hunyadi „történetünkben elsőként kapcsolta egybe a török visszaszorításának s az állam központosításának összetartozó feladatát. Azt is látta, hogy tartós eredményt csak a szomszédnépekkel szövetségben érhet el; mindent elkövetett, hogy országaikat tehermentesítse, kivonja a török nyomás alól” És „mindezzel népünk és a szomszédnépek alapvető érdekeit: függetlenségük védelmét, továbbfejlődésük alapjainak biztosítását szolgálta. Kérdemelte népünk s a szomszédnépek becsületét [!], szeretetét; ezért őrizték emlékét dalokban. [A délszláv regősök azért rosszat is énekeltek róla,¹⁹⁰ de ez most nem lehetett aktuális.] Hósi küzdelmei, megalkuvást a lényegben nem tűrő akarata, egyéni példamutatása, hadvezéri kiválósága, ragyogó katonai győzelmei sok évszázad függetlenségi harcosait lelkesítették. Ma fokozottan lelkesítenek, bátor helytállásra buzdítanak mindenkit, aki hazánk függetlenségét, a népek összefogását, közös harcát a haladásért szíven viseli. / Ez a lényege Hunyadi történetének. Ez az, ami ezeket az ötszáz éves eseményeket a közelünkbe hozza, elevenné és aktuálissá teszi – amivel egy Hunyadi-életrajz komolyan hozzájárulhat népünk politikai nevelésének napirenden lévő feladataihoz.” Darvas könyvében nincs fővonal – érvel a lektor,

¹⁹⁰ EKK, H 153 Tarczay Gizella: A Hunyadiak a magyar és a délszláv költészetben. Zágráb, 1918, 83.

aki szerint a regény nem mutatja be a török pusztítás okozta elkeseredést, és nem mutatja be Hunyadi győzelmeit sem. Ehelyett Darvasnál Hunyadi kenéz családból származik, apja már várúr, a gőgös nagyuraktól sérelmeket szenved, ellenük fordul, hatalomra tör, találkozása a huszitizmussal már-már visszafordítja, de Vitéz János és Marchiai Jakab rábeszéli, hogy felfelé törekedjék, de azért Vitéz intésére lemond arról, hogy király akarjon lenni, a néppel való kapcsolata elveszett, Nándorfehérvárt meglepetéssel fogadja a felkelő parasztokat, majd rádöbben, hogy ők alkotják az országot, és a halálos ágyon leszámol régi életével. Ezzel szemben „az sem valószínű, hogy kenézcsaládból származott volna” – írja Elekes, aki a hőst havaselvi bojár apától származtatta, és ezt a magyar történetírás el is fogadta. Az alapvető hiba Darvasnál Hunyadi „életművének pesszimizmusba hajló, lényegében negatív értékelése”. Darvas szerint – fejtegeti Elekes – Kapisztránnak kellett eljönnie, hogy a magyar parasztok Belgrádba menjenek, Hunyadi „nem értette őket”, márpedig Hunyadi „törekvései a magyar nép életfontosságú érdekeit juttatták kifejezésre”, mert „a centralizáció volt a haladás útja”, igaz, ez osztályuralom, ezért Hunyadi nem mondhatja, hogy ti vagytok az ország, mert Hunyadi nem volt Dózsa, viszont a népfelkelők „ott vannak Hunyadi minden hadjáratán”! Darvas idealizálja Kapisztránt, aki egyszerűen Marchiaihoz hasonló inkvizítor volt – fejtegette Elekes. A lektori ítélet: másodkiadás helyett az írónak át kell dolgoznia a regényt.¹⁹¹

Marchiai Jakab historiográfiai emléke nálunk elég sötét, mert üldözte a magyar huszitákat, és ezzel a törökellenes frontot gyengítette volna. Csak-hogy a háborúban választani kell és mozgósítani. A politikai komisszárrok helyzete sem egyszerű. Jakab a királyok és fejedelmek előtt is megszólaltatta „Isten harsonáját” – írja egyik ferences atya Konstantinápolyból 1438-ban, kifejtve, hogy „a mi Jakab testvérünk” keményen a nagyok szemére vetette „igaztalanságaikat”: „Íme, mondta, nyomorultak, idegenek prédálják fel hazátokat, feleségteket szemeitek láttára megbecstelenítik, és velük láncra verve elrabolják testvéreiteket és fiaitokat, és mit sem törődtek ezzel. Valóban, ezek miközben ezt és hasonlókat hallgattak, csak nevettek és érzéketlennek mutatkoztak.”¹⁹²

Az ilyesmi peresze csak megzavarta volna Darvas ideológiai tisztánlátását. Jobb a boldog tudatlanság. De az becsületére válik, hogy nem tartotta magát a lektori útmutatáshoz. Hunyadi kenézszármazása alighanem identitását is érintette, miután maga is alulról jött, apja pedig román származású lehetett, mert eredeti neve: Dumitrás erre utal. Hunyadit ezért is közel érez-

¹⁹¹ OSZKK, Fond 315 Elekes Lajos hagyatéka, 17. d.

¹⁹² Migne, Jacques Paul: *Patrologiae cursus complexus. Patrologia graeca*. CLIII. Paris, 1866, 1064.

hette magához. A kommunista mozgalom – elvben – épp olyan közömbös volt az etnikai eredettel szemben – mint a magyar nemesség. Elit elit – bár van némi különbség. Darvas pedig már azért is nyugodtan félredobhatta a lektori jelentést, mert magas tisztségeket töltött be. Vallás- és közoktatásügyi miniszter lett, aztán a vallásügy lekopott, csak közoktatásügyi, majd népművelési miniszterként folytatta, közben az Evangélikus Egyházkerület felügyelői tisztségét is viselte, és végül elnyerte az Írószövetség elnöki tisztségét.

Elekes nem jóval kezdett ki, de lektori jelentésével bizonyította éberségét. A regény pedig változtatás nélkül jelent meg még 1951-ben, aztán több kiadást is megélt, sőt még németre és oroszra is lefordították. Hegedüs Géza szerint „legjobb történelmi regényeink közé tartozik”.¹⁹³ Ez az ítélet 1991-ben született, és az ítélkező maga is sok történelmi regényt írt, Hunyadiról is egyet, emellett igazi polihisztor volt, barátai, ha lusták voltak a lexikonhoz nyúlni, őt hívták fel telefonon.¹⁹⁴ Persze ekkor már igyekezett elfelejteni azt a hókuszpókuszt, amit 1948-ban a kommunista militarizmus szellemében papírra vetett Hunyadiról, és pedig azt, hogy a várnai csatában azért nem lehetett győzni, mert a lovagi harcmodor elavult: „A várnai csatavesztés – bár Hunyadi is ott volt – Hunyadit igazolta. Csak a nép, a fegyvert ragadó és katonává fegyelmezett dolgozó nép védheti meg a hazát.” És most jön a java: „Hunyadi útmutató volt [...] a haza biztonsága csak néphadsereggel védhető meg, és ő tudta először kétségtelenül, hogy az az ország erős és boldog, ahol egy a nép és az ország érdeke.”¹⁹⁵ Hegedüs menségére legyen mondva: történelemellenes fejtegetéseit olvasmányos történeti összefoglalóval próbálta jóvátenni.¹⁹⁶

Darvas regénye jellegzetes fejlődésregény. 1951-es előszavában Darvas műve antifasiszta jellegét emelte ki, egyébként a próféta beszélt belőle, amikor az országot fenyegető veszély előjeleit érzékeltette, mindkét kiadásból idézünk, az 1938-as kifejezés mellett dőlt vonallal látható az 1951-es modernizált forma, és szögletes zárójelbe teszem azt, amit 1951-ben írt be az író: „Vörösbe mén/megy le a nap... az egész falut elborítja a vörös... a rosszaság idejei gyönnék/jönnék...”¹⁹⁷ És ezt a mondatot kihagyhatta volna,

¹⁹³ Hegedüs Géza: A magyar irodalom arcképcsarnoka. <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/irodud/magyarir/html/darvas.htm> (utolsó letöltés 2018 június 15-én).

¹⁹⁴ Radnóti Sándor szíves közlése.

¹⁹⁵ Hegedüs Géza: *Hunyadi János, Magyarország kormányzója*. Budapest, 1948, 8., 16.

¹⁹⁶ Hegedüs Géza: *Magyar századok: a magyarság és a magyar kultúra története a honfoglalástól napjainkig*. Trezor Kiadó, Budapest, 1991.

¹⁹⁷ Darvas József: *A törökverő*. Balla Antal bevezető tanulmányával. Dante, Budapest, 1938, 4.; Darvas József: *A törökverő*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1951, 7. Az alábbiakban az első és a második kiadás oldalszámait adom csak meg.

de nem tette, csak ő vagy a szerkesztő a tájszóláson igazított. Az is kétségtelen, hogy van a műben drámai feszültség, különösen akkor, amikor a hívó ideológus és megigazuló katona egymással szembekerül. Hunyadi ugyanis arra kéri Kapisztránt, vegye rá a királyt „hogy szűnjön egymásnak fojtogatása!” Mire Kapisztrán visszaszól: „S a te fojtogatásod, mi, úgy-e János uram?” Erre Hunyadi: „Csak a hitnek javát akarom, János atyám!”, és aztán kifakad: „Mindenkinek, ki igazságot s jót akar cselekedni, melléjem/mellém köll/kell állani, nem ezen bitang, ellenem tevő/acskarkodó, irigy úri népek mellé. Melléjem/Mellém köll/kell állani, még ha égetésre való botor lennék is, mert ittend/itt [ma] egyedül én jelentem a hitnek védelmét!”¹⁹⁸ Kapisztrán: „Ismerem életed folyását, főkapitány uram, tudom, hogy honnan gyöttél/jöttél... Tudom, hogy mélységből a magosságba. De én mondom néked, még mindig messzibb ér el az ember, ha útja közepin észreveszi, hogy nem jó utat választott s visszafordul másat/mást keresni, mint ha behúnja/behúnnya szemét és nem akarja észrevenni az eltévelyedést...” Hunyadi magyarázatot kér, világos választ, és ez nem is késik: „Magadnak köll/kell erre megtalálnod az illő feleletet, János uram. Én nem mondok másat, csak az én utam történetit/történetét. Szüleim igen gazdagok voltak, s mint gyerek, igen jólételeben/jólétben nevelkedtem. Hogy fölnöttem, magam is elindultam a gazdagságnak fölfelé való útján. Egyszer azonban látomásom volt, és visszafordultam: elvettem magamtól mindent, mi addig nékem volt, és elindultam egy másik irányba/irányba. Most itten vagyok, meztéláb, egyetlen csuhába, szegén/szegény öregséggel – de eztet a meztélábat várják széles országokban, eztet a csuhát félik minden eretnekek, meg pogánok s sidók, eztet a szegén/szegény öregséget gazdag urak, császárok, fejedelmek híják magukhon/magukhoz, s nem akad ki elküldené! ... S ugyan hová érkeztem volna, ha mentem volna tovább az úton?”¹⁹⁹ Most pedig ő a népvezér, aki áldást oszt, feloldozást ad, annak ki megbánja bűneit, majd rohamra hív, mire a tömeg így kiált: „Drága Jézusért életünket!” Hunyadi a bástya ablakból figyel, és ő is felkiált: „Tik vagytok az ides ország! [Ti a népek!] Tik/Ti vagytok a hitnek igaz védelme! Légyen néktek érette segedelem s biztatás!”²⁰⁰ Végül Hunyadi gyónni akar annak a papnak, akit korábban megbántott, s aki most ki akar menni a keresztesekhez, mire az utolsó mondatban: „A pap térdre rogyott előtte s mélyen meghajtotta a fejét. Talán imádkozott, talán sírt.”²⁰¹

¹⁹⁸ Uo. 289/219.

¹⁹⁹ Uo. 292/220.

²⁰⁰ Uo. 331/250.

²⁰¹ Uo. 332/250.

Érdekes, hogy Darvas, aki magát ateistának tartotta, tudta, hogy a papok letérdelnek, és azért érdekes, mert amikor Darvast 1950-ben beiktatták egyházkerületi főfelügyelői hivatalába, nem tudván, hogy a hívők az úrvacsoránál le szoktak térdelni, ő leguggolt. Ekkor Ordass Lajos püspök már két éve börtönben szenvedett, és amikor kiengedték, láthatta az egyházi vezetés züllését és züllesztését, amibe Darvas is belejátszott.²⁰² A sors ironiája, hogy Darvas, aki maga is nehéz sorból jött, mondjuk: a népből, 1956-ban majdnem a felháborodott forradalmi nép áldozata lett, kis híján múlt, hogy nem verték agyon.²⁰³ De a tárgynál maradva, ha Darvas megfogadta volna Elekes javaslatait és átírta volna a regényt, csak rontott volna rajta. Viszont Elekes eleget tett „a klerikális reakció” elleni harc követelményének. Darvas is. Mindenesetre az irodalmi forma és nyelv nagyobb szabadságot biztosít az írónak, mint a történésznek. „Marxista” történész csak kellő körültekintéssel írhatott volna másképpen. Akkor valójában csak az a történész beszélhetett emberi nyelven, akinek esélye sem volt saját osztálykorlátai fesegetésére, de valamilyen okból megtúrték.

A „marxistának” még sokáig a „haladás útját” kellett járni. A *Hunyadi* után Elekes megírta *A középkori magyar állam története megalapításától mohácsi bukásáig* című könyvét, amely 1964-ben meg is jelent. De előtte Molnár Erik – lektori jelentésben – mutatta meg neki újra a fény felé vezető utat. Kitanította arra, hogy a kommunizmus korszakában a népek végül is egybe fognak olvadni, és amikor Elekes azt hangsúlyozza, hogy az államalapítás biztosította a magyar nép fennmaradását, akkor látni kell, hogy nem ez az érdem, hanem az, hogy az államalapítás a termelőerők fejlődését segítette elő. Molnár elismerte, hogy a törökellenes harcokban objektív érdek volt az, ami a népet mozgatta, amikor a pusztítók ellen fegyvert fogott, és pedig saját otthonának, létének, jövőjének védelme. Az igazi kérdés, hogy ez milyen szubjektív formában tükröződött, mi volt a hamis tudatforma? Az üdvözítő – és fenyegető – válasz: „nyilván a korszakra megfelelő vallási eszme, a keresztény gondolat, a pogány török gyűlölete és nem a hazaszeretet, a haza eszméje, amely egy későbbi korszaknak az ideológiai formája, tehát hamis tudatformája. Ha magunkévá tesszük a marxizmus ideológiai tanát, akkor nem erősködünk azon, hogy a haza eszméjét visszavetítsük a korai időkbe, hiszen tudnunk kell, hogy ezzel csak a hamis tudat fejlettebb formáját állítjuk fejletlenebb formája helyébe. (Itt a szerző ráadásul nem a

²⁰² Stefka István: Az Ordass-autogram. https://mno.hu/migr_1834/az-ordassautogram-656289 (letöltve 2018 június 15-én); Baer, H. David: *The Struggle of Hungarian Lutherans under Communism*. Texas A&M University Press, Texas, 2006, 42.

²⁰³ [https://hu.wikipedia.org/wiki/Darvas_J%C3%B3zsef_\(%C3%ADr%C3%B3\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Darvas_J%C3%B3zsef_(%C3%ADr%C3%B3)) (utolsó letöltés 2018 június 16-án).

haza történetileg kialakult eszméjét vetíti vissza, amely szerint a legfőbb érték a közös haza érdeke, hanem fejből megkonstruálja a haza valamiféle demokratikusnak tartott eszméjét.) Ha ezt mégis megtesszük, ez annak a jele, hogy nem szabadultunk meg a haza idealista nacionalista fogalmától, s azzal az eredménnyel jár, hogy burzsoá elemeket viszünk be a történet marxista elemzésébe.²⁰⁴ Ezek után Elekes történelemfilozófiára adta fejét. Művét egészében – rajta kívül – alighanem csak Szűcs Jenő olvasta el, de megvallotta, hogy egy mondatot sem értett belőle.²⁰⁵ A tanulság: az ilyesmi orvosilag is ellenjavalt. Nem véletlenül figyelmeztetett Domanovszky éppen Molnár Erik társadalomtörténetéről írva: „Dogma és kutatás két elentétes pólus, s e pólusok közt a *juste milieu* betartása szinte lehetetlen feladat.”²⁰⁶ Más szóval: a diktatúra és a modern demokrácia között nincs átmenet. A kommunista üdvtörténet pedig a semmibe vezet – akár a Gulagon keresztül. Ugyanakkor nem lehet elhallgatni, hogy Molnár Erik állandóan önkorrekcióra is törekedett, és még halála előtt is néhány hónappal elmondta, hogy korábbi revizionista nézeteit revízió alá veszi.²⁰⁷ Ha ebben a némileg állandóan változó légkörben Elekes veszi a fáradságot és Hunyadi-könyvét átírja, lefejtí róla a demagóg halandzsát, kitűnő mű születetett volna, de nem tette, és látnia kellett, hogy Darvas József regénye számos magyar újrakiadás mellett németül és oroszul is napvilágot látott. Ezért egy kicsit groteszk a 2004-es kiadás fülszövege: „Azt üzeni a náci német és a vörös orosz birodalmak fenyegető közelsége idején, hogy a nemzet egészségének összefogása egykor meg tudta védeni az ország függetlenségét.”²⁰⁸

Ekkor Elekes már nem élt. De amikor lektorált, talán még valami ilyesmit is kiérezhetett, mert nagyon érzékeny antennái voltak. És tudjuk, a kommunisták nem szerették azokat sem, akik ellenálltak a náciknak, mert a totalitarizmus totalitarizmus, a kommunista totalitarizmussal sem rokonszenvezhettek, ezért őket is meg kell ritkítani. Elekes viszont 1973-ban megnézhetette volna, majd el is olvashatta volna Darvas Hunyadi-drámáját. Ez a magyar kommunizmus egyik hattyúdala, vagy a hattyúdal nyitánya. Mindenesetre kemény számvetés: kételyek és bizonyosságok sorjáznak, tombol a dialektika. Egykorú irodalomkritikus egykorú hangfogóval szólva: Darvas *Hunyadi*-drámájában „mai életünk egyik leglényegesebb kérdéscsoportját sűrítette. A »Jól élni a hatalommal!« követelménye és mindaz a sok végeznivaló, amely ennek megvalósításában ránk vár, azt bizonyítja,

²⁰⁴ OSZKK, Fond 315, 13., 15. d.

²⁰⁵ Makkai László szíves közlése.

²⁰⁶ MTAKK, Ms 4530/47.

²⁰⁷ Szász Zoltán szíves közlése.

²⁰⁸ Darvas József: *A törökverő*. Korona, Budapest, 2004. Fülszöveg.

hogy Darvas érzékenyen figyelte és jó szemmel vette észre mai valóságunk újszerű és fontos jelenségeit, eredményeit és ellentmondásait is, a maga megfontolt szavait el is mondta róluk, többek között ebben a művében.²⁰⁹

Ez már jobban hangzik. De a legjobban az, amit hőseivel elmondott az író. Hunyadi János valóságos alteregóként mutatkozik be. 1414-ben Konstanzban Hunyadi János apjának és nagybátyjának, Rádulynak szálláshelyén az ifjú kifakad: kitapossa Újlaki Miklós belét, ha csúfolja. Mire az apa: „Taposd is! Senkiből lenni valaki: az az igazi büszkeség.” A fiú: „Én senkiből még nem lettem valaki, – de lenni akarok! És legázolom, ha valaki elibém áll!” A senki miatt megsértődött a papa, Ráduly pedig figyelmeztetett: „nemesek voltunk mindég”. Mire János: „... Fölkapaszkodott! Oláh favágó! Nem ezt vágta a képembe Újlaki Mikola?” Cillei Ulrik is élcelt a favágóval, majd lányokhoz akarta vinni Hunyadit, akit ki akart békíteni Újlakival, de miután Hunyadi nem áll kötélnek, kitanította arra, hogy az okos embernek úgy kell eljárni, „ahogy az érdeke kívánja”. Párhuzamosan megelevenedik a másik világ: a huszita paraszttoké, akik szerint Marchiai Jakab, az őket üldöző inkvizítor a töröknél is rosszabb, a pápa maga az Antikrisztus. Ezek az egyszerű emberek egymásnak gyónnak és kétszín alatt áldoznak. Szellemi vezetőjüket, Husz Jánost választút elé állítják. Zsigmond, a császár-király rá akarja venni, tagadja meg tanait. Csakhogy Husz megvallja célját: „a hitet az egyházzal újra összebékítsem”. Mire Zsigmond: „minden áldozat botor-ság másokért!” Husz: „De nem Istenért. S nem a szegényekért.” Zsigmond: „Az életnek csak egy értelme van: élni!” Husz: „Csak, ha arra is felelsz: *hogyan élni?!*” Mire Zsigmond sem tehet mást: máglyára küldi. Hunyadi pedig Cilleinek arra a kérdésére, hogy „mit szólsz ehhez a makacs konoksághoz”, így válaszol: „Csodálom”. De aztán nyolc évvel később már a husziták elleni harc részese, azt is megmondja, miképpen lehetne győzni, de nem fogadják meg, és még Újlaki további sértegetését is le kell nyelnie.

Dráma ez a javából. Olyan ember írta, aki mindenkinek a bőrébe be tud bújni, anélkül hogy magát megtagadná. Minden mondata áthallásos, sőt az egész dráma egy nagy áthallás. Persze Darvas Józseftől nem várhatom el, hogy kimondja, amit Farkas Vladimir: „nincs mentség!” Nem is tagadja meg magát, inkább azt érzékelteti, hogy mindenkinek a maga mozgásterében kell maradnia, ezt viszont nem lehet önfeledten megtenni, sok mindent vállalni kell, ami nem szép, sőt csúnya. Darvas szíve a huszitákkal dobog. Közös gyónásuk a kommunista önkritikára emlékeztet. Ugyanakkor Hunyadi a példamutató hős, a nagy realista, aki azt teszi, amit kell, és helyette az ideológus, Vitéz János mondja ki, hogy mi a dilemma, az 1970-es évek nyelvén szólva, miért nem kell disszidálni és visszavonulni: „ha én

²⁰⁹ Vörös László: A törökverő és a Hunyadi. *Alföld*, 1983. 12. sz., 47.

Bolognába mennék, s te Hunyadba, menekülésünk *lefelé* vinne... Csúnya mélységekbe.” A legjobban Zsigmond tudja, mi a dörgés: „A hatalomért való harcban nincs árulás!” Azt még hozzátehetné volna: vannak azonban árulók, és jaj a fejüknek! Azt is láthatjuk, hogy Zsigmond igyekezett az áldozatokat minimalizálni. Jakab pap ezt így mondta, mikor meglátogatja régi huszita harcostársát – mondjuk: elvtársát – az elveihez hű Balázs papot: „Zsigmond császár úr jó császár... csak sokszor olyankor is bocsájtani meg alkudni akar, amikor se bocsájtani, se alkudni nem szabad!” Balázs erre nem is tehet mást, mint Jakab szemére hányja az önmehtagadást, mire a válasz akár egy kiábrándult – de azért hatalomban maradt – kommunistáé is lehetne: „Én se lettem más. Csak a valóság másabb, mint ahogy hittük.” Ugyanakkor mind a ketten a kemény katolikus világból indultak, csak Prágában ismerkedtek meg a huszitizmussal. Jakab: „Prágát én se felejttem el...” Balázs: „... amikor kínzó kételyekkel cseréltük föl a szöges ciliciumot meg a korbácsot.” Jakab: „Én visszavettem a szöges ciliciumot meg a korbácsot.” Balázs: „S a kételyeket elvetted. De jó neked, Jakab atyám!” Csakhogy Jakab erre elmondja, ha megtörik a dogmákat, „az oktan nép lázad, gyilkol, kastélyokat éget”. A török ellen „az egységes egyház pajzsa” kell. „Vannak hibák, de azért még nem lehet elpusztítani mindent. Nyüvekért nem lehet felégetni az egész házat – hát inkább én adom lángnak a megátalkodott gyújtogatókat!” Ezek után Jakab Hunyadba viszi Balázst, Hunyadihoz, akiről elmondhatta: „... le tudta győzni a kételyeket, s lett pajzs a török ellen. Segíts neki – így vezekelhatsz!” És ezután Hunyadi íródeákja lett, akinek mindent fel kellett jegyeznie, ami történt.

Hunyadi nem széplélek. A török foglyokat a Cserna vizébe fojtatja, bár ezt Vitéz ellenzi. Az egyik országbáró, Hédervári azt is terjeszti, hogy „mondják” Hunyadi kirabolt egy bolgár kolostort. Ezt Darvas Bonfininál olvasta. Azt nem tudom, honnan vette, hogy a pestises katonákat a nádasba terelte, inkább a farkasok falják fel őket, semhogy fertőzzenek. Igazi írói megoldás Darvasnál a cenzúra és az öncenzúra megjelenítése. Hunyadi például szidja a diétát: „ganyé népek!” De Balázs papnak megtiltja, hogy szitkait, kirohanását feljegyezze. Vitéz is ezt teszi, amikor kimondja az 1956 utáni életbölcösséget: „...alkudni meg nem egyezni: az nem ugyanaz! Ha ezt nem tudja, nagyon egyedül maradhat az ember.” Kérdés: Hunyadi okosan alkuszik? Kiderül ez abból, hogy Hunyadi meghagyja írnokának a Cilleivel való párbeszéde gondos lejegyzését. Cillei a diéta mindenhatóságát magyarázza, Hunyadi szemére veti a királyi javak szétadományzását, Cillei viszont a valóságra tappint: azokból „te is résztéltél” A válasz: „az ország védelmére”. Hunyadi a szultán elleni támadást sürgeti, mire Cillei a török túlerőre hívja fel a figyelmet, és arra, hogy nincs esély, a bárók kinevetik Hunyadit. Vitéz is Hunyadi szemére hányja, hogy nem volt „elég okos”.

Mire Hunyadi: „Az igazság a legokosabb igazság.” Vitéz az Újlakival való szövetkezést ajánlja, mert az „igazság nem az, ami annak tetszik. Hanem, ami cselekedve jó eredményt tészén.”

Telik az idő, Hunyadi fegyveresen is szembekerül Cilleivel, elfogja annak néhány martalócát, akik hajdan maguk is husziták voltak, és Balázsnak szemére vetik, hogy Husz mellé állt, holott valamikor ő is a nagyurakról azt vallotta, egyik kutya, másik eb, sőt Hunyadi még segített levérni Budai Nagy Antal parasztfelkelését. Balázs ellenvetése: Hunyadi „az egyetlen igaz védelem a török dúlása ellen”, és eléri, hogy Hunyadi ne húzassa karóba a régi, de megtévedt elvbarátokat. Ugyanakkor Hunyadi Cilleivel tárgyal. A helyzet nem egyértelmű. Hunyadi a rendek, a diéta által választott Ulászló király híve. Cillei pedig V. Lászlóé, Albert fiáé, aki Ulászló királlyá választása után született, és még csecsemőként megkoronázták, mint törvényes örökösöt. Hunyadi a Cilleivel való vitának azzal akar véget vetni: „Én az ides ország szolgálatára adtam a szavamat.” Cillei replikája: „Az ides ország mink vagyunk, a nagyhatalmú urak! Vélünk áll, vélünk vész. Nyilván te is azért törtél, nagyon mélyről, a hatalomra.” És ezek után jön Cillei alkuajánlata: „Csináljunk családi kötést”, Hunyadi Mátyás vegye feleségül az ő lányát. Balázsnak ez sok, ellenzi, emlékezteti Hunyadit arra, hogy őt is megérintették a hitek. Hunyadi erre Husz és egykori követője, Giskra példáját idézi fel, aki az ország északi részeit szállta meg a király nevében: „A hitek! Csak arra jók, hogy mögéjük bújjon az ember! Giskra ugyanazt mondja, mint az a pap, ott Konstancban. Az megégettette magát a hitért. Ez már csak a hatalmat akarja.” Balázs: „De nem mindegy, hogy ki miért!” Sőt keményen vádolja Hunyadit: „Marakodsz velük, mondván, az ides országért; – pedig csak a hatalomért.” Mire Hunyadi majdnem ledöfi imígyen szóló íródeákját, aki elmenekül, viszont azokat, akiket ez előbb még karóba akart húzítani, lefejezteti. Hunyadi kormányzó lett, de aztán visszavonult Hunyadra, ahol Vitéz János azért keresi fel, hogy Budára vigye, mert Kallixtusz pápa keresztes hadjáratot hirdetett. Hunyadi keserűen kifakad, elmondja az összes fejére szórt rágalmat, mire Vitézben megszólal a realista: „ebben az országban csak egyezni lehet. Vagy fölfelé, vagy lefelé”. Hunyadi pedig ne csodálkozzék, a közrendek választották kormányzóvá, de hadiadóval őket is leterhelte. Mire Hunyadi újabb örök igazsággal és örök kétellyel válaszol „Olyan rohadt ország ez, ahol mindenki csak a maga érdekét nézi!?”

Az utolsó nagy színtér Nándorfehérvár. Jön Kapisztrán a keresztesekkel, hirdetve az ígét a „szegény magyaroknak”, hogy bűnbocsánatot hozott: „Kegyelmet és ígéretet a jobb életre”. És „a kereszt jele lészen a ti megváltásotok jele!” Balázs pap is hoz újabb kereszteseket. Sőt még Újlaki is megjött, de csak azért, hogy a keresztesekhez állt jobbágyait vigye haza, és Hunyadi szemére hányja: „Hergeled a törököt, hergelted, egész életedbe.

Ahelyett, hogy egyeznél. Hát viseljed a terhét. Most már egyedül!” Hunyadi el is zavarja Újlakit, de kísérőit ott tartja. A csatát a Jézus nevét kiáltó keresztések döntötték el. Hunyadi végóráit éli, és kimondja ismételten, amit a regényben, de bővebben: „Ti vagytok az ides ország! Ti, a népek! Ti vagytok a hitnek igaz védelme.” Balázs is megjelenik, búcsúzik, mert viszi haza a keresztéseket, bocsánatot kér a régi szavakért. Hunyadi gyónni akar neki. Mire ez ki akar térni: „Nékem kigyelmed nem adhat gyónást. Más igazságok hite van bennünk...” Hunyadi nem tágít, mert ugyan korábban elhagyta, most mégis „elgyöttél az én hitem segedelmére. Az ides ország védelmére”. Balázs: „Visszajöttem, de jobbagyokkal jöttem vissza. Most velük is megyek tovább...” Hunyadi utolsó szavai: „légy is mindig velük... De előbb vegyed a gyónásomat...” Ezzel vége, de az író még jelzi: nem tudjuk, hogy Balázs sír vagy imádkozik.²¹⁰

A katarzis tökéletes. Pontosabban az önvád és az önmentség irodalmiasított dialektikájának a remekműve tökéletes, mert nem tudjuk meg végül is, hogy egyáltalán itt a földön lehetséges-e a katarzis. De bízunk kell benne. Darvas is aktualizál – ahogy mondani szokták. De a nagy emberi sorskérdéseket aktualizálja. Ahogy a pápa elmondhatta: „aki kívül van az Egyházon, annak számára nincs üdvösség”,²¹¹ a kommunista író is megtapasztalta, hogy Pártja is olyan, mint az egyház, sőt... Hiszen közelről tapasztalhatta meg egyes elvtársai elkárhoz(tatá)ását.

Végül is Darvas színdarabja a legjobb Hunyadi-dráma. Ugyanakkor az évfordulós irodalomnak is lehet jelentősége. Például az jó benyomást tehet, hogy Hollós Korvin Lajos 1956-os *Hunyadijában* – korabeli tankönyvnyelven szólva – pozitív hősként állítja be Kapisztránt. Az már inkább mulatságos, ahogy – a kétes értékű műben – a ferences atya azért készül Rómába, hogy elintézzze a déli harangozást Hunyadi emlékére és dicsőségére. Az viszont valós üzenet, hogy Hunyadi megmentette Európát. És okos közhely:

Az egyes ember – még a legnagyobb is –
halandó... de az ország addig él,
míg népe kész, hogy védelmére keljen!²¹²

Ennek még a *Hunyadi* dráma 1978-as változatlan újradarolásában is lehetett aktualitása, mindig van.

²¹⁰ Darvas József: Hunyadi. *Rivalda 72–73*. Budapest, 1974.

²¹¹ Iorga, Nicolae: *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle*. VI. E. Leroux, Paris, 1916, 162.

²¹² Hollós Korvin Lajos: *Hunyadi*. Magvető, Budapest, 1978, 191.

A Hunyadi-per állása

Ha már szakaszoltuk a Hunyadi-pert, összegzésként próbáljuk meg csoportosítani a Hunyadi-származás kérdésének elemzőit, akik hősünk etnikai és társadalmi eredetéről nyilatkoztak.

A Hunyadi-geneológia elemzői – mint láthattuk – két táborban sorakoznak fel, az egyikben: az udvaroncok, a sznobok, a mondafogyasztók, akik Corvinus- és Zsigmond- vagy előkelő bojár, sőt Bászáráb-érvonalat szimatolnak, a másik oldalon a terepjárók, a forrásolvasók. Ezek is két csoportra oszlanak. Az egyik elismeri Hunyadi hátszegi „valachus” eredetét, de a valachust nem tartja csak románnak, hanem mindenféle balkáni etnikailag vegyes uralkodó elemnek. A másik csoport helyi hátszegi románnak tartja. Ezek élén áll Wertner Mór, akit gyakran elhallgatnak a román kollégák, ezért a hátszegi ősoket valló nézetet általában a szakmában román tézisnek tartják. Viszont valóban a román történészek többsége a hátszegi eredet híve. Nicolae Iorga, a legnagyobb román nemzeti történész áll az élen. Meséjében sok az igaz, a Hunyadiakat szépen elhelyezte saját világukban, de a sajátjára is tekintettel kellett lennie, amikor ilyesmit is írt: Hunyadi János „román vérű kereszteslovag”, és ő, „a kenézek ivadéka, a legnagyobb veszélyeknek kitett vidékek fia, élte végéig paraszt maradt,” és miközben egész Magyarországot védte, „sohasem felejtette el román ösztönét”. Alapvetően ez vezette, mert – ugyancsak Iorga szerint – ha akarta volna, eltávolíthatta volna Erzsébet királynőt, fiával, V. László királlyal együtt, de nem tette, „mert túl büszke volt ahhoz, hogy trónbitorló legyen, mert nagyon is sok vezéreszme élt az ő román ösztönében: törvény, jog és emberség”. Nem „a magyar faj képviselője,” hanem „e faj ellenállásának legyőzöttje”. Fia, Mátyás (anyja magyar!) már kiegyensúlyozatlan, Moldvával szemben arrogáns imperialista, alatta „eltűnnek a csodálatos román elemek”, akikkel apja „egynek érezte magát”.²¹³

Ez első látásra botorság. Valójában történetírás, olyan, amely nevelni akarja olvasóját, és egyben meg akar felelni az olvasói várakozásoknak. Hunyadi ki akarja Iorga is sajátítani – magának és népének! Egyébként – ha tárgyyszerűen nézzük – valóban botorság. Sőt, még rá is tett egy lapáttal, pontosabban a kolozsvári Mátyás-szoborra a következő feliratot rakatta rá:

Reconsiderare Istorică

Veșnic învingător în războaie,
Ai fost învins numai la Baia,
Când te-ai ridicat împotriva neamului tău.

N. I. Iorga

²¹³ Iorga: *Istoria românilor*. IV. K. n. București, 1937, 66., 67., 88., 100., 118., 182.

Magyarul:

Történeti értékelés

Örökké győző a háborúkban,
Csak Bájánál győzettel le,
Amikor nemzeted ellen felkeltél.²¹⁴

Moldvabányánál ugyanis Mátyás király valóban vereséget szenvedett, és súlyosan meg is sebesült. 1918 előtt egy becsületes nacionalista román büszkén nézett fel a Mátyás-szoborra, és a politikai küzdelmekben a király románsága fontos legitimációs érv volt. 1918 után lelki seb. Erre kellett az ostoba felirat, amelyet 1940-ben „a magyar világban” eltávolítottak, majd 1945 után a semleges *Mathias rex* feliratot helyezték el, aztán 1990 után valami, a fenti idézethez hasonló Iorga-bölcsességet.²¹⁵

De visszatérve arra, amit Iorga történeti munkájából idéztünk, maga a szerző tudhatta a legjobban, hogy a középkor világa az erőszak világa, és királynőt már öltek meg Magyarországon, Hunyadi viszont, ha akarta volna, akkor sem tehetett volna ilyet, mert ilyen módszerrel egyáltalán nem törhetett volna a trónra. Egyébként esze és nem ösztönei vezették. Ami pedig a román ösztönöket illeti, a két román dunai vajdaság, Moldva és Havaselve uralkodóinak története sorozatgyilkosság, mint ezt Iorga is megírta. Igaz, azok a vajdák és ellenvajdák – korabeli szófordulattal élve – „fejedelmi csontból” származtak, Hunyadi pedig – úgymond – paraszt volt. Iorga nem szokványos szaktörténész, amolyan szaki. Fantasztikus teljesítményében fantasztikus fantazmagóriák lelhetők fel. Ösztönkultusza is ilyen. Van ebben a jellemzésben is etnomisztika, vagy inkább némi költészet és szómágia. Iorgát nem izgatta, hogy honnan jöhetett Hunyadi őse, számára románsága és társadalmi helyzete – úgymond paraszti mivolta – volt fontos. Ő, a nagy nemzeti történetíró hivatásos udvari ember is volt, ám szerette a parasztokat, hiszen végül is jól lehet uralkodni rajtuk. A paraszt volt számára a nemzet alapja, parasztkultusza életművének szerves része, egyben autokratikus képzeteinek lényeges mozzanata. Az említett „törvény,

²¹⁴ Köpeczi Béla: A modern román és magyar történetírás vitája a Hunyadiak származásáról. *Magyar Tudomány*, 1994. 9. sz., 1080.

²¹⁵ Victor Roncea blog: Statuia lui Matei Corvin din Cluj inaugurata prin mutilarea istoriei consfintite de Iorga. Ministrul Resurselor Ungariei: “Kolozsvar e al nostru”. Fiesta ungureasca sub nasul autoritatilor romane si cu stindardele “Ungariei mari” in vant. <https://roncea.ro/2011/04/03/statuia-lui-matei-corvin-din-cluj-inaugurata-prin-mutilarea-istoriei-consfintite-de-iorga-ministrul-resurselor-ungariei-%E2%80%9Ckolozsvar-e-al-nostru%E2%80%9D-fiesta-ungureasca-sub-nasul-autoritat/> (utolsó letöltés 2018. december 9-én).

jog és emberség” az ő, mármint Iorga politikai hitvallása is. A törvény (lege) vallást is jelent, sőt abban a szöveggörnyezetben elsősorban azt jelentett. És ne felejtjük, Iorga 1937-ben írta azt, amit írt. Ekkor az a bizonyos „törvény, jog és emberség” Romániában eléggé agyaglábakon állt. Az ország valóban anarchia felé sodródott, 1938 februárjában a király bevezette a maga puha diktatúráját, amelynek Iorga is egyik híve lett. Elszabadult viszont az erőszakspirál: a király és a román fasizmus olyan véres konfliktusba keveredett, amelynek aztán 1940 novemberének végén Iorga maga is áldozata lett, a vasgárdisták brutálisan meggyilkolták.²¹⁶ A szómágiára és a misztifikálásra pedig már csak azért is szükség volt, mert elég prózailag hangzott az ugyancsak román rivális – bár kisebb kaliberű – történész – C. C. Giurescu – tényszerű megállapítása: „Az erdélyi román felsőbb elemek asszimilációjának legtipikusabb példája a Corvin-család. Ez adta a magyar államnak legnagyobb hadvezérét, Hunyadi Jánost, egyik legragyogóbb királyát, Mátyást és a kiváló érseket és diplomatát: Oláh Miklós.”²¹⁷

Érdekes, hogy az atya-fiú ellentétbe helyezés nálunk is valamiféle szellemi sport lett, és témánkba is vág. Mert, amit az előbb román történe-szektől idéztünk, annak megvan a magyar megfelelője, és némileg ugyanez magyar hangszerelésben is napvilágot látott: Mátyást – írta Horváth János – az „egyéni becsvágy” vezette, míg atyjában „a nagy egyéniség mindig meg tudta találni a közzel való egyensúly nyugalmát”.²¹⁸ De azért a becsvágy mellett is – fejt ki Szekfű Gyula – „a magyar génusz folytonos sugalmát lehetetlen fel nem ismernünk Mátyás klasszikus, humanista jellemében is”, aki megteremtette „a magyar renaissance-államot”.²¹⁹ Így végül hallgatólagosan meg lehetne a dicsőségen osztozni: a román paraszt magyar reneszansz-királyt nemzett. Radu Popa, a kiváló régész, a középkori Máramaros és Hátszeg monográfusa, szintén a Hunyadi-család (vagy inkább klán) helyi eredete mellett foglalt állást, bár jelezte, hogy nincs mellette szóló érv és ellenérv. 1409-ig Hátszegen csak három család nyert el nemességet. 1315-ben Nicolaus Rufus (Nicolae cel Roșu) hátszegi bíró megkapta Britoniát. 1362-ben comes Ladislaus Olachus (Musad – Mușat – fia) és az ő fiai (Petrus, Joannes, Laczko és Musath) megkapták Zalasdot, amely addig Déva várához tartozott. És végül 1409-ben Vojk kapott királyi birtokot.²²⁰ Egyik sem korábbi kenézséget, hanem valóban új adománybirtokot! És Vojk ere-

²¹⁶ Miskolczy Ambrus: *A Vasgárda II. (1937–1964.)* Gondolat Kiadó, Budapest, 2019.

²¹⁷ Giurescu, Constantin C.: *Istoria românilor*. II. Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, București, 1937, 31.

²¹⁸ Horváth János: *Irodalomtörténeti munkái*. I. Osiris Kiadó, Budapest, 2005, 744.

²¹⁹ Szekfű Gyula: *A magyar renaissance*. In Hóman–Szekfű: i. m. 480.

²²⁰ Popa: *La inceputurile...* Id. kiad. 192., 282.

dete a legbizonytalanabb. A kérdés legkomolyabb román szakértője is a helyi eredet híve, és valamelyik ős esetleges havaslevi átjövetelét legfeljebb az 1300-as évek elejére teszi – feltételes módon!²²¹

Sok minden lehetséges, de a legvalószínűbb az egyszerű hátszegi eredet – a hátszegi táj varázsa miatt is. Ez Rozsnyai Dávidot is elbűvölte, amikor az 1660-as évekből a Szerémségből Erdély felé tekintett, és amikor „ama áldott nagy magyarnak Hunyadi Jánosnak kedves, de gyönyörűséges lakó helye mellé, Zemlin puszta vára mellé szállánk, mely is azon szerémségi gyönyörűséges planitiesnek metropolisa volt János apánk idejében; de most az várnak csak az puszta kőfala áll fenn, benne semmi ház nincs, annál inkább az külső városának csak az helye, az gödrökről ismerhetvén meg, hogy pincék voltak. Megengedhetni, hogy bizony kedves lakóhelye lehetett szegénynek; mert fejedelmi székeinek Nándor-Fejérvárnak is benézhetett az ablakán, ablakáról napkeletre; ha pedig északi ablakát nyitotta meg zemlini palotájának, születte hunyadi havasait nézhette által Tömösváron”²²² A Retyezátról van szó, „melyek őt szülték”²²³

Fraknói Vilmos, aki először a forrásokot olvasta el, az erdőirtó kenézekről származtatta Hunyadit (Zsigmond király atyását radikálisan elvetve²²⁴), és miután a vajdahunyadi várban lakott és a lovagteremben dolgozott, így kiáltott fel: „A vidék elbájolt. A nagy és szent emlékek elbűvöltek.”²²⁵ Ilyen emlék Demsus temploma is, igaz, eltörpül a vajdahunyadi vár mellett, de „Erdélyben a legbámulandóbb és legszebb épület”-nek tartották Hátszeg római emlékeinek magyar leírói.²²⁶ A táj nem beszél, ám ne csak a szívünkre hallgassunk. Wertner Mór érvelése elég meggyőző. Másnak is tetszett.²²⁷ De hallgassunk Hunyadira is. Amikor ugyanis Cillei Ulrik találkozóra hívta Hunyadit, és elvárta, hogy ez járuljon elébe, mert *homo novus*, míg ő fejedelmi ősök sarja, akkor a magyar hadvezér azt üzentte vissza, hogy „én a keresztény hitért küzdve lettem nemessé, nagyobb dicsőséget hagyok

221 Rusu: *Ioan de Hunedoara...* Id. kiad. 28.

222 Szilágyi Sándor (szerk.): *Monumenta Hungariae Historica II. Scriptores. VIII. Rozsnyay Dávid, az utolsó török deák, történeti maradványai.* Pest, 1867, 383–384.

223 Melich János: Hang- és alaktani adalékok. *Akadémiai Értesítő*, 1915. 26. k., 605.

224 Fraknói Vilmos: Hunyadi János származása és a vajdahunyadi freskók. *Turul*, 1914. 2. sz., 53–55.

225 OSZKK, Levelestár, Fraknói Vilmos levele Szilágyi Sándornak. 99. sz. Várad. VI. 25.

226 Kolozsvár, Egyetemi Könyvtár, Ms. 754. Fodor András, Brúz Lajos: Erdély ritkaságai és természeti nevezetességei. I. 12.

227 Junius: A Hunyadiak. *Budapesti Hírlap*, 1901. febr. 27., 58. sz.

utódaimra, mint a tied tereád”.²²⁸ Ezt a szóváltást II. Piusz örökítette meg így. Bonfini elbeszélésében Hunyadi homályosabban utalt saját – a kortársak által ismert alacsony – eredetére, amikor így válaszolt: „a nemességről ez idő szerint fölösleges vitatkozni; mégis nyomorult és hitvány embernek kell lennie annak, aki nemességét nem a saját virtusával, hanem a máséval keresi”.²²⁹ Ez már annak a reneszánsz embernek a replikája, aki tagadja azt, hogy a király az isteni akarat hordozója.

Kétféle legitimáció ütközik. A *Képes Krónika* előbeszéde fejt ki a régít. Ennek érdekében Salamon király példabeszédének egyik kitételét – „Én általam uralkodnak a királyok, és az uralkodók végeznek igazságot.” (8. 15.) – így értelmezi át: „Jól tárul eléink a jóslatként szolgáló isteni igében: »Általam és nem a maguk virtusából uralkodnak és fognak uralkodni a magyarok királyai«, és ebben a felülmúlhatatlan virtust magában foglaló isteni tekintély mutatkozik meg – általam, szólt, aki a végtelen virtus vagyok”.²³⁰

A reneszánsz ember már maga a virtus hordozója? „A virtus pedig a cselekvésben áll” – hangzottatta a Hunyadival is levelező Poggio Bracciolini kora nemességéről szóló írásában. És a virtus ilyenén való meghatározásához még hozzátette, hogy nem azt mondjuk jó és szép lónak, akinek a szülője ilyen volt.²³¹ Zrínyi pedig amikor Bonfiniét olvasta, azon a helyen, ahol a Hunyadiak eredetéről esik szó, és pedig Zsigmond atyaságáról, ezt a megjegyzést vetette lapszélre: „ha disznó is túrja ki az embert, csak ember legyen”.²³²

Egyébként Hunyadi és Cillei nem a származásról akart vitázni, bár lehetett volna, mert a címeikre kényes Cilleiek is csak száz évvel korábban emelkedtek ki kismanesi sorból. Politikáról volt szó, és Cillei törbe akarta csalni Hunyadit. De ilyen vész helyzetben az emberek könnyebben elszólják magukat. Hunyadi is ezt tette. És amit mondott, abból kiderül, hogy nem született volna nemesnek? Ő? Szűcs Jenő szerint „történetünk talán legna-

²²⁸ Id. Kulcsár Péter: A Corvinus-legenda. In Barta Gábor (szerk.): *Mátyás király*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990, 30., 38. Lásd Aeneae Sylvii Episcopi Senensis In Libros Antonii Panormitae Poetae De Dictis & Factis Alphonsi Regis Memorabilibus Commentarius. Helmstadt, 1700. 2.28. <http://digitale.bibliothek.uni-halle.de/vd17/content/titleinfo/96027> (letöltve 2017. április 29-én).

²²⁹ Bonfini: i. m., 669.

²³⁰ *Képes Krónika*. Sajtó alá rendezte Mezey László. Magyar Helikon Könyvkiadó, Budapest, 1964, 67.

²³¹ Bracciolini, Poggio: *Opera omnia*. I. Bottega d’Erasmus, Torino, 1964, 75.

²³² *Bibliotheca Zriniana története és állománya*. Szerk. Klaniczay Tibor. Argumentum Kiadó – Zrínyi Kiadó, Budapest, 1991, 164.

gyobb és legnemesebb alakja”!²³³ 1409-től már kétségtelen nemes lett ő is, apja is. De vajon előtte is azok voltak? Kár, hogy ő maga csak egyszer szólta el magát, de ha igazat mondott, ő a leghitelesebb tanú a kenéz- vagy annál is alacsonyabb eredet mellett. A körülmények is emellett szólnak.

Szerencsére Mátyás király is elszólta magát. Még hozzá akkor, amikor a szultánnal való rokonságát fedte vagy fedezte fel. Mátyás ugyanis rá akarta bírni a pápát arra, hogy adja ki neki ki a szultán öccsét, Dzsem herceget, mert vele – a trónkövetelővel – az oszmánok ellen hatékonyan felléphet. Ezért a pápai legátusnak egyenesen az állította: Dzsem „vérrokonom is, mert nagyanyám nővérétől származik, ki török fogságba jutván a török császár felesége lett”.²³⁴ Kérdés: melyik nagymamára utalt? Hunyadi János vagy Szilágyi Erzsébet anyjának a nővérére? Később, 1480-ban pedig a szultánnak azt fejtegette a magyar király, hogy „ugyanaz a vér folyik ereinkben”, és tette azzal a céllal, hogy meggyőzze, „kölcsönös viszálykodások helyett könnyebb lenne más fejedelmek rovására bővítenünk a hatalmunk alatt álló területet”, mert ez „illik a kölcsönös testvéri s baráti viszonyhoz”.²³⁵ Mátyás életírója szerint ez az oszmán rokoni kapcsolat egyszerűen „hihetetlen”, de „úgy tűnik, hogy a király valóban hitt ebben a rokonságban”.²³⁶ Gondolom akkor hitt benne, ha éppen hinni akart. És ez a hit alighanem attól függött, hogy melyik trónra áhítozott, a bizánci császári trónra vagy a német-római császárára.²³⁷

Mátyás király modern életírója ebből arra következtetett, hogy ha a szultáni háremhölgy Hunyadi János anyjának nővére, „a görög származás sem zárható ki teljesen”.²³⁸ Ezzel megérkeztünk a Bonfini által továbbadott pletykához. És nem akármilyen görög származáshoz, hanem császárihoz, mert császári trónigényhez császári rokonság kellett.

Ha viszont a nagyanyai nővér tehát Morzsinay Erzsébet testvére, hogyan lehetett görög? – vetődik fel a kérdés. Lehet arra gondolt, aki – feltételes módban – görögnek vélte, hogy mivel Hunyadi apja havaselvei gazdag bojár volt, sőt esetleg vajdai családból származott, előkelő görög nőt vett feleségül, akinek nővérét a szultán tette magáévá. De én inkább arra gondolnék, hogy a törökök Hunyadi nagyanyjának nővérét egyszerűen Magyar-

²³³ Szűcs Jenő: Nemzet, haza, parasztság Hunyadi korában. Kézirat, 4.

²³⁴ Fraknoi Vilmos: *Pecchinoli Angelo pápai legátus Mátyás udvaránál (1488–1490)*. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-T., Budapest, 1898, 25.

²³⁵ V. Kovács Sándor (szerk.): *Magyar humanisták levelei*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1971, 263–265.

²³⁶ Kubinyi András: Hunyadi Mátyás, a személyiség és a király. *Aetas*, 2007. 3. sz., 85.

²³⁷ Klaniczay Tibor: *Hagyományok ébresztése*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1976, 185.

²³⁸ Kubinyi: *Mátyás király*. Id. kiad. 9.

országról vagy Erdélyből rabolták el. Ha pedig szép volt, megtetszhetett a szultánnak. És miért ne lett volna szép, amikor Hunyadi János igencsak jó kiállítású legény volt. Tehát Mátyás török rokonsága egy érv a Hunyadi-család hazai eredete mellett.

Sőt 1479-ben a nürnbergi birodalmi gyűlésen a magyar követek azt sem felejtették megemlíteni, hogy a szultán ősei között is akadnak románok (Valachi).²³⁹ És alighanem a király utasítására mondtak ilyesmit.

Nyakatekert érvelés. De lehet még nyakatekertebb is. A szerb énekekben – mint láttuk – Lázárevics István és egy budai magyar lány szerelméből született Hunyadi János. István knyáz felesége a bizánci Palaiologosz hercegi családból származott. Miért ne vélhette volna Mátyás, hogy István apjának, Lázárnak a felesége volt ez a hercegnő? És ha így vélte, és ha talán ismerte ezt a szerb hagyományt, akkor tisztában lehetett apja törvénytelen származásával. És természetesen nem hengegett vele.

Hunyadit az összes szerb változatok mind egybehangzóan a koszovói (rigómezei) csatában elesett Lázár szerb fejedelem fiától, Istvántól származtatják, kinek neje a Palaiologosz családból való bizánci hercegnő volt. A szerb énekek szerint István fejedelem, aki 1389–1427-ig uralkodott, Moszkvából hazatérve megpihent Budán, s egy budai magyar leánnyal való szerelmének gyümölcse lett Szibinyáni Jank. Egy másik szerb vitézi ének szerint hősrünk: Magyar János, másik nevén Szebenvári vajda nem más, mint Lázárevics István és egy szebeni leány gyermeke.²⁴⁰ Ez az ének tekintettel a „Szibinyáni” (=Szebeni) névre – Moravcsik Gyula szerint – „valószínűleg eredetibb változat s István fejedelem szerelmi történetének Budára való lokalizálása a későbbi: hiszen Hunyadi János a magyar történeti források (Thuróczi és Bonfinius) és a bizánci Chalkondyles szerint is erdélyi származású. Van végül egy harmadik változat is, mely szerint Szibinyáni Jank István fejedelem és egy görög leány frigyéből származott. István fejedelem a leánnytól való búcsúzaskor emléket (gyűrűt, handzsárt, buzogányt) ad neki, hogy ennek segítségével a születendő gyermek egykor apját feltalálhassa”. Ez a monda egy iráni–kaukázusi eredetű, elterjedt mondatípusnak csak egyik vándorváltozata.²⁴¹ Ebből is táplálkozhatott talán Mátyás említett hite a török rokonságban. Bár Mátyás hite alapvetően saját hatalmi törekvéseiből táplálkozott. A szultáni rokonság jól jött ahhoz, hogy megszerezze Dzsem

²³⁹ Simon, Alexandru: La reconnaissance ottomane de Matthias Corvin et les racines valaques de Mehmed II. In Gastgeber, Christian et al. (Hrsg.): *Matthias Corvinus und seine Zeit: Europa am Übergang vom Mittelalter zur Neuzeit zwischen Wien und Konstantinopel*. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 2011, 16.

²⁴⁰ Szegedy Rezső: Ki volt Jankó Szibinyáni? *Ethnographia*, 1917. 1–3. sz., 40.

²⁴¹ Moravcsik Gyula: A Szibinyáni Jánk-mondához. *Ethnographia*, 1922. 3. sz., 96–98.

herceget, a görög rokonság pedig ahhoz, hogy végül Bizánc felszabadítójaként léphessen fel, ha a körülmények ezt követelik meg. Mindenesetre egyes oszmán legendákban Yanko (bin Madyar) Bizánc mitikus alapítója és félelmetes északi népek hadvezére lett.²⁴²

Az, aki a legtöbbet tudhatott Hunyadi Jánosról a nagy emberek közül, egy másik *homo novus* volt, Ozorai Pipó azaz Filippo Scolari. (Őt is megvádolták az atyasággal, de aztán ez az állítás is eltűnt a képtelenségek szemétdombjában.²⁴³) Az 1419-es birtokadomány megerősítését Pipo terjesztette elő az udvarban. Erre a támogatásra is szükség volt, 1414-ben ugyanis az erdélyi alvajda arra intette Vojkot, hogy hagyjon fel a zalasdi kenézek háborgatásával, mert ezek azzal fenyegetőztek, hogy elköltöznek a váruralalomból.²⁴⁴ Viszont erőszakosnak áll a világ. Pipónak is ilyen familiáris kellett, mint Vojk.

A familiaritás némi túlzással: a nyugati hűbériség keleti formája. Az angol „fattyú feudalizmussal” rokonítható.²⁴⁵ Az Anjouk az uralkodói hatalommal dacoló tartományurasságok kialakulását nem tűrték, ugyanakkor azt már igen, hogy a bárók és ispánok a maguk hatalmát hadra és egyéb szolgálatra fogható nemesekre is kiterjesszék, és pedig úgy, hogy szolgálátok fejében ellátást biztosítsanak nekik. Ezek a nagybirtokosi udvarokban élő nemesek, az úgynevezett familiárisok, mondhatnánk: szerződéses vazallusok. Úgy éltek mintha egy nagy família tagjai lennének, akiknek hűségét nem szerződészerű hűségeskü biztosítja, mint Nyugaton, hanem bensőséges családi viszony és a benne rejlő szelíd erőszak. A tartományúri família a királyi família kicsinyített mása,²⁴⁶ a társadalmi mobilitás melegágya. Mert – mint a korszak legjobb összefoglalója írja – „nagy előnyökkel járt a familiárisi kapcsolat azokra a nem nemesi származású, birtoktalan elemekre is, melyek egyéni tehetség révén tűntek ki uruk szolgálatában. A középkori Magyarországon a nemesi rend még nem volt az a szigorú, formális feltételekkel meghatározott osztály, mint később, mikor nemes-sé csak királyi privilégium tehetett valakit. A nemességnek legfontosabb ismérve a szabad birtok volt, ezért a nemes egyértelmű volt a birtokossal

²⁴² Simon: i. m. 20.

²⁴³ Teleki József: *Hunyadiak kora Magyarországon*. I. Mich és Eisenfels Könyvnyomdája, Pest, 1852, 33.

²⁴⁴ Forster: Hunyadi János származása és a vajdahunyadi freskók. Id. kiad. 166.

²⁴⁵ Rady, Martyn: *Nobility Land and Service in Medieval Hungary*. Palgrave Macmillan, New York, 110.

²⁴⁶ Hóman Bálint: A magyar nagyhatalom. In Hóman–Szekfű: i. m.; Engel Pál: *Szent István birodalma*. História, Budapest, 2001.; Csukovits Enikő: *Az Anjouk Magyarországon*. MTA BTK Történettudományi Intézete, Budapest, 2012.

(*homo possessionatus*). Ha tehát valamely birtoktalan ember, akár királyi, akár magánostól származó adomány révén, akár beházasodás vagy kooptálás útján szabad birtokhoz jutott, ezáltal már nemesnek számított. Így nyert nemességet, azaz birtokot számos birtoktalan familiáris ura jóvoltából.²⁴⁷ Annál is inkább, mert „nemes és jobbágy a 15. század közepén [...] még nincs véglegesen elkülönülve”.²⁴⁸ Így aztán nemes családok is befogadtak parasztszármazásúakat, és nemessé tették, amikor ezeket hivatalos eljárások során egyszerűen nemesnek vallották.²⁴⁹ Sőt a király nem nemesnek is adhatott birtokot, sőt várat, mezővárost is, és így a megadományozott maga is nemes lett. A 16–17. században „jósággal való nemesedés”-nek nevezték ezt az eljárást.²⁵⁰ Az a Werbőczy István, aki törvénykönyvében éles határt húzott nemes és jobbágyparaszt között, világosan kimondta: „A valóságos nemességet tehát katonai étellel és tudománnyal vagy egyéb lelki és testi adományokkal és erényekkel lehet megszerezni.”²⁵¹ Vajon nem így lett Vojk (Voicu) udvari vitéz és aztán a hunyadvári adománnyal családtagjaival együtt „valóságos nemes”, a Szent Korona tagja és a Hunyadi-család megalapítója? Elképzelhető, Hunyadi János pedig nem is született nemesnek és kenéznek sem, hanem csak két-három-négy éves korában nyerte el a nemességet az 1409-es adománylevéllel... Így elképzelhető, hogy Hunyadi kívülről csöppent bele a hátszegi kenézek világába. Ugyanakkor tény, hogy rokoni szálak kötötték Hunyadi Jánost ehhez a kenézi világhoz. Ebbe nőtt bele öccsével együtt, akit szintén Jánosnak neveztek, és aki már törzsökös Hunyad megyei nemesként született. Ezért a legvalószínűbb az a családfa, amely hatodiziglen ama bizonyos Costeaig vezethető vissza. A Costea név szép, Konstantin román változata.²⁵² Hunyadi apja kenézként kerülhetett Pipóhoz, és onnan a királyi udvarba, majd haza, immár nemesként. Elképzelhető, hogy az Oláh ragadványnevet azért kapta a két János, mert apjukról úgy tudták, Havaselvéről jött, de inkább egyszerűen csak azért, mert ilyen magasra még kevés román jutott fel, és emellett a hátszegi és temesi román kerületekben az oláh nevezet még jogállásra is utalhatott. A korabeli források gyakran szólnak oláh nemesekről is, nemcsak kené-

²⁴⁷ Makkai László: Erdély a középkori Magyar Királyságban. In *Erdély története*. I. Főszerk. Köpeczi Béla. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988, 327.

²⁴⁸ Mályusz Elemér: Társadalmi viszonyok. In Domanovszky Sándor (szerk.): *Magyar művelődéstörténet*. II. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1940, 90.

²⁴⁹ Mályusz Elemér: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971, 201.

²⁵⁰ Komáromi András: Jobbágy-nemesítés. *Nagy Iván családtörténeti értesítő*, 1901. 1. sz., 1.

²⁵¹ Werbőczy István (összeáll.): *Hármaskönyv*. I. Rész. 4. cím.

²⁵² Fekete Nagy – Makkai: i. m., 150.

zokról. Az Oláh ragadványnév azonban hamar eltűnt, és helyette a nemesi névhasználatnak megfelelően a Hunyadi vált általánossá. A havaselvi szláv nyelvű forrásokban pedig a magyar János nevet próbálták áttenni hangzás szerint. A román krónikások Ioan Huniadeként emlegették, és román eredetét sem tették szóvá.²⁵³ Thuróczy az egyetlen, akit a havaselvi bojári eredet mellett tanúnak lehet felhozni, de a nem nemesi eredet feltételezéséhez is. Hiszen bemutatta, hogy Zsigmond király elődje, Nagy Lajos nemesítési politikáját folytatta, és „nemcsak alacsony származású nemeseket, hanem igen sok közrendű embert (plebejae conditionis homines) is magas méltóságra emelt”. Aztán hozzátette, hogy ezeket könnyen előszámlálhatná, de nem teszi, mert „az események szempontjából ennek nincs jelentősége,” és az olvasókat is csak untatná, ami nem igaz,²⁵⁴ mert az emberek akkor is szerettek pletykálni. Zsigmond lánya, Erzsébet mondta is, hogy apja emelte ki a pórnépből a Rozgonyi, Ország, Tallóci családot.²⁵⁵ És marad a kérdés: honnan tört fel Hunyadi János? A pernek nincs vége...

²⁵³ Köpeczi Béla: *Nemzetképkutatás és a XIX. századi román irodalom magyarságképe*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1995, 76–77.

²⁵⁴ Thuróczy János: *A magyarok krónikája*. Fordította Horváth János. Magyar Helikon, Budapest, 1978, 356.

²⁵⁵ Tóth-Szabó Pál: *A cseh-huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon*. Hornyánszky Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomdája, Budapest, 1917, 224.